

บทที่ ๔

การศึกษาและบทบาทของพระราชโอรสในการปรับปรุงประเทศ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชสมัยที่มีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย เพราะเป็นสมัยของการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ ซึ่งเหตุผลสำคัญก็คือ เพื่อหลีกเลี่ยงการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ในการนี้ พระราชโอรสส่วนใหญ่ได้เป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานของประเทศไทยในหลาย ๆ ด้าน แม้ว่าพระราชโอรสบางพระองค์จะยังมีได้ทันเข้ารับราชการในสมัยของพระราชบิดา แต่ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการบริหารประเทศในสมัยต่อมา คือ สมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เป็นต้น

พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จไม่ศึกษาต่างประเทก็มีทั้งหมด ๑๕ พระองค์ แต่ผู้เขียนจะขอกล่าวถึง เฉพาะองค์ที่มีผลงานดีเด่นจริง ๆ เพียง ๑๐ พระองค์ เท่านั้น คือ

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์
๕. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๖. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
๘. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

๙. สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
 ๑๐. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเจาบรมวงศ์เชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

พระประวัติและการศึกษา

พระเจาบรมวงศ์เชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๒ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารคาวม ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๗^๑

เมื่อมีพระชนมายุได้พอสมควร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าศึกษาภาษาไทยเป็นครั้งแรกในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อทรงอักษรวิชิภาษาไทยในชั้นต้นได้แล้ว^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระองค์เสด็จเข้าศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นในสำนักครูรามสามี่^๓ ตั้งที่เล่าเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กอยู่ตรงมุมตึกข้างประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันออก^๔

การเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณนี้ ทรงเริ่มตนการศึกษาพร้อมด้วยพระเจ้านองยาเธออีก ๓ พระองค์ คือ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์

^๑ราชสกุลวงศ์, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒), หน้า ๗๓.

^๒คือเรียนจบมูลบทบรรพกิจ

^๓สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพล พระเจาบรมวงศ์เชอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๑๖), หน้า ๒.

(กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) พระองค์เจ้าประวิตรวัชรโกดม (กรมหลวงปราจิณกิติบดี) และพระองค์เจ้าจิรประวิตรเวธ (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) ทั้ง ๔ พระองค์นี้นับอยู่ในพระราชโอรสรุ่นแรกที่เสด็จไปศึกษา ณ ทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณทรงมีพระชนมายุมากที่สุดในบรรดาพระราชโอรสที่เสด็จไปศึกษา ณ ทวีปยุโรป และที่ยังมีพระชนม์อยู่

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตั้งเป็นระเบียบแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียนในงานประจำปีที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ แล้วเสด็จทอดพระเนตรกิจการของโรงเรียน ทรงพอพระทัยในความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียนมาก ถึงกับตั้งพระทัยไว้ว่าจะให้พระราชโอรสทุกพระองค์เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียนนี้ จึงทรงปรึกษากับพระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้ากิติศวรกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ให้จัดการนำพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ พร้อมด้วยพระเจ้าอนงยาเชออีก ๓ พระองค์ เข้ารับการศึกษาล่าเรียนในโรงเรียนนี้ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณจึงได้เสด็จเข้าศึกษาวิชาภาษาไทยชั้นมัธยมที่โรงเรียนนี้ ซึ่งในขณะนั้นพระยาโอรุทวารกิจ (แก่น โอรุทวาร) เป็นอาจารย์ใหญ่ โดยมีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นมหาบัณฑิต เป็นครูถวายการสอน^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยไว้ว่า บรรดาพระเจ้าลูกยาเชอทุกพระองค์ เมื่อเจริญพระชันษาโสกันต์แล้ว จะโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปศึกษา ณ ทวีปยุโรป ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณทรงมีพระชนมายุได้ ๑๑ พรรษา สมควรจะเข้าพิธีโสกันต์แล้ว จึงโปรดให้จัดพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเชอทั้ง ๓ พระองค์ พร้อมกันในคราวเดียวกัน คือ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ

^๑สมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) (พระนคร : อังการศาสดา, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕.

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ และพระองค์เจ้าจิรประวิตวรเดช ส่วนพระองค์เจ้าประวิตร-
 วัตน์ในคมนั้นมีพระชนมายุอยู่ในเขต ๑๐ พรรษา ชักกับพิธีโสกันต์ จึงเลื่อนมาทำพิธีใน
 เดือน ๖ พ.ศ. ๒๔๒๘^๑

เมื่อทรงโสกันต์แล้ว ตามราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ทรงโปรด^{เกล้าฯ}ให้ผนวช
 เป็นสามเณร เพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา การผนวชในครั้งนี้มีข้อ
 สำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ เป็นการปฏิบัติยอมมอบพระองค์ไว้ในพระพุทธศาสนา เพราะ
 พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์จะเสด็จไปศึกษาวิชาการในทวีปยุโรป ซึ่งเป็นประเทศ
 ที่มีได้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ถึงจะผนวชอยู่ไม่กี่วันก็เป็นการสมควร จึงโปรด^{เกล้าฯ}ให้จัดการ
 ทรงผนวชพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อวันพฤหัสบดี
 เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา สัปตศก พ.ศ. ๒๔๒๘ ทั้ง ๔ พระองค์ ประทับอยู่ ณ
 วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาธรรมวินัยอยู่ในสำนักสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
 และสมเด็จพระยาวิชรญาณวโรรส^๒

เมื่อลาผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด^{เกล้าฯ}ให้เสด็จไป
 ศึกษาวิชาการที่ประเทศอังกฤษพร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๓ พระองค์ ใน พ.ศ. ๒๔๒๘
 นับเป็นพระราชโอรสรุ่นแรกที่เสด็จไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ขณะนั้นพระองค์เจ้ากิติยากร-
 วรลักษณ มีพระชนมายุเพียง ๑๒ พรรษา ผู้ที่พาพระราชโอรสทั้ง ๔ พระองค์ไปส่งยัง
 ประเทศอังกฤษ คือ พระยาไชยสุรินทร์ (ม.ร.ว. เทวหนึ่ง สิริวิงศ์) และ หมอวิลเลียม
 กาวาน แพทย์หลวงประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมี
 พระบรมราชโองการให้พาไปส่งยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ อัครราชทูต
 ไทยประจำกรุงลอนดอน ซึ่งจะเป็นพระธุระดูแลด้านการศึกษาและความเป็นอยู่ ซึ่งใน

^๑ สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, พระประวัติ ออมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการว่า ให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ และพระองค์เจ้าประวิตรวัณโนคม เสด็จศึกษาอยู่ที่กรุงลอนดอน อยู่ในความดูแลของพระเจ้าอนุวงศ์ยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ โดยมีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ขณะนั้นเป็นขุนวิจิตรวรรสาสน์ เป็นพระอาจารย์ถวายหนังสือไทย ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ และพระองค์เจ้าจิรประวิตร เสด็จไปศึกษาที่กรุงเอเธนส์ในสกอทแลนด์ โดยให้หมอกาแวนเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการศึกษา^๑ และให้หม่อมเจ้าเพิ่มในกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ติดตามไปเป็นพระอาจารย์ถวายหนังสือไทย^๒

การที่ไปรื้อใหม่พระอาจารย์ติดตามออกไปสอนหนังสือไทยแก่พระเจ้าลูกยาเธอ ทั้ง ๔ พระองค์นี้ ก็เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่า พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ได้ศึกษาหนังสือไทยในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้เพียงปีเดียวเท่านั้น ถ้าทิ้งไปนาน ๆ เกรงจะลืมเสีย ซึ่งในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นเป็นเรื่องสำคัญมาก ถึงกับมีพระบรมราชโองการให้พระราชนัดดาพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์นี้ ตอนหนึ่งว่า

...ภาษาไทยแลหนังสือไทย ซึ่งเป็นภาษาของตัว หนังสือของตัว คงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้... เพราะฉะนั้นจะถึงภาษาของตัวให้ลืมนอญกว่าที่จะพูดให้สมควร เสียอาจจะลืมนวิธีเขียนหนังสือไทยที่ตัวโคเด็กหักแล้วเสียนั้นไม่ไคเลย...^๓

^๑ หจข. สมุคพิเศษเล่ม ๑๖ พระเจ้าอนุวงศ์ยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ถึงพระยาไชยสุรินทร์ และ หมอกาแวน, หน้า ๕๕ - ๑๐๐.

^๒ สมเด็จพระบรมราชโองการร่างราชานุญาต, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕.

^๓ พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสกราช วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕) หน้า ๘.

และการที่ทรงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์แยกกันเล่าเรียนนี้ ก็เพราะทรงมีพระราชดำริว่า ถ้าเรียนรวมกันแล้วการเล่าเรียนอาจจะช้ากว่าแยกกันเล่าเรียน

การเล่าเรียนในตอนนี้ เป็นเพียงการเล่าเรียนในเมืองต้น เพียงแต่จ้างครูชาวอังกฤษมาสอนที่บ้าน โดยให้ครูชาวอังกฤษถวายการสอนครั้งวัน และครูไทยที่ตามเสด็จออกไปถวายการสอนอีกครั้งวัน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียจะฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี ได้เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปร่วมงานด้วย แต่พระองค์ไม่อาจเสด็จพระราชดำเนินไปได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเสด็จไปแทนพระองค์ เมื่อเสด็จไปถึงกรุงลอนดอน ทรงทราบว่าพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ไม่สบายพระทัยด้วยคิดถึงพระบรมชนกนาถและพระญาติวงศ์ ทรงส่งสารและทรงดำริว่าการเล่าเรียนในชั้นนี้เพียงแต่ให้ครูมาสอนที่บ้าน หากจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ จ้างครูมาด้วยก็คงจะไม่เสียการเล่าเรียน จึงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสร็จราชการในยุโรป จึงทรงนำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ เสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยผ่านทางทวีปอเมริกา และประเทศญี่ปุ่นมาถึงกรุงเทพฯ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยให้ครูชาวอังกฤษถวายการสอนครั้งวัน เจ้าพระยายมราชถวายการสอนอีกครั้งวัน

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณและพระเจ้าอนงยาเธอ ทั้ง ๓ พระองค์ ได้เสด็จกลับไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง โดยมี พลเรือตรี พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารเรือ ซึ่งจะเสด็จไปตรวจ

๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม),

ราชการในทวีปยุโรปเป็นผู้พาไปส่ง พร้อมด้วยเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งติดตามออกไปเป็นพระอภิบาลของพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ การเสด็จออกไปศึกษาครั้งนี้มิได้แยกกันศึกษาเหมือนเมื่อครั้งก่อน แต่ได้เล่าเรียนอยู่ด้วยกันในกรุงลอนดอนทั้ง ๔ พระองค์ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ได้เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมอังกฤษในกรุงลอนดอน ๓ ปี ก็สำเร็จการศึกษา

สำหรับการศึกษาชั้นสูงต่อไปนั้น พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณทรงเลือกเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด วิชาที่ทรงเลือกเรียนเพื่อสอบรับปริญญา คือ พงศาวดารอังกฤษ

เมื่อเสร็จการศึกษาแล้วได้เสด็จกลับประเทศไทย ทรงเข้ารับราชการในกรมราชเลขาณุกการ เป็นครั้งแรก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับการปรับปรุงงานด้านกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษกลับมาถึงประเทศไทยแล้ว ได้ทรงรับราชการอยู่ในกรมราชเลขาณุกการ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษา ในตอนนี้ได้ร่วมกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ร่างโครงการการจัดดำเนินการโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งได้นำขึ้นกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๕ มีสาระสำคัญ คือ

๑. โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือน ตั้งขึ้นเพื่อฝึกหัดผู้ที่จะเข้ารับราชการฝ่ายพลเรือน ในกระทรวงและกรมต่าง ๆ ยกเว้นกระทรวงวัง

๒. นักเรียนในโรงเรียนนี้ เมื่อได้รับประกาศนียบัตรแล้ว จะเข้ารับราชการถ้ายังไม่ได้อายุตัวก็จะนำส่งจางวางหัวหมื่นนายเวรให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กก่อน

พ.จ.ร. ร.๕๓.๔๘/๕ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ทูล พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตยลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๕ การที่เลือกพงศาวดารอังกฤษ เพราะจะได้ถูกกฎหมายนานาประเทศด้วย.

๓. ผู้ที่จะเข้าเรียนต้องมีอายุระหว่าง ๑๐ - ๒๕ ปี ทั้งนี้โดยไม่จำกัดว่าจะ
เคยเข้าโรงเรียนมาก่อนหรือไม่ก็ตาม และทุกคนมีสิทธิเข้าได้ โดยไม่เกี่ยวกับชาติตระกูล
เพียงแต่เป็นคนสุภาพและไม่มีโรคภายใน

๔. นักเรียนที่จะเข้าเรียนต้องมีการสอบเข้า

๕. วิชาที่จะต้องเรียนมี เรียงความ อักษรวิธี ลายมือ เลขวิธี ภูมิศาสตร์
ธรรมวิทยา และนิติวิทยา (Economic Science)^๑

ต่อจากนั้นจึงย้ายมาบริหารราชการเป็นอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาณูชีในกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติ ทรงอุทิศสาหะพักเพียรทำราชการมาตลอด พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ
เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕^๒

ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ รั้ง
ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ^๓ ในการแต่งตั้งเสนาบดีครั้งนั้นพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคำปริศนารองมาก เพราะกระทรวงพระคลังมหา
สมบัติเวลานั้นต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถจริง ๆ จึงจะทำราชการไปได้ผลดี
ดังมีกระแสพระราชดำรัสถึงงานในหน้าที่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติตอนหนึ่งว่า

...แต่ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคลังในเวลานี้เป็นตำแหน่งสำคัญในราชการไม่
เหมือนอย่างแต่ก่อน ซึ่งมีหน้าที่แต่บาณูชีรับจួយเท่านั้น เที่ยวนั้นต้องจัดการให้มีเงิน
พอจ่ายราชการ เงินขาดก็เสียดูราชการ ทั้งต้องดูแลเงินต่างประเทศจำต้องใจคอกบเขี้ย
อยู่เสมอ แลระวังที่จะคอยใช้เงินตามกำหนดอย่าให้เป็นการล้ม อีกขอหนึ่งการ
จ่ายเงินเวลานี้ก็เป็นอย่างฝรั่งเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ

^๑ หจข. ร.๕.๕/๗ เรื่องโรงเรียน

^๒ กระทรวงเศรษฐการ, พระประวัติและพระเกียรติคุณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, กระทรวงเศรษฐการพิมพ์ออกเผยแพร่ในการจัดหาทุนสร้าง
พระอนุสาวรีย์ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย แบบเรียน, ๒๕๑๔), หน้า ๗.

^๓ หจข. ร.๕ ค.๓/๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้า
ลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากร ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

เพราะฉะนั้นราชการคลังเป็นสำคัญของบ้านเมืองเสียแล้ว จำจะต้องมีผู้ที่สามารถเป็นเสนาบดี...

ผู้ที่จะมาเป็นเสนาบดีนั้น ตอนแรกทรงตั้งพระทัยไว้ว่าจะไม่ทรงแต่งตั้งจากพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใดเลยเพราะ " เหตุที่จะเป็นที่ติเตียนแก่พวกขุนนางแลคนต่างประเทศว่าเห็นแต่กับลูกหลาน สุดแต่ตำแหน่งใคว่างก็เอาลูกเอาหลานเข้าใส่"^๒ จึงได้ทรงยับยั้งการแต่งตั้งไว้ แต่เมื่อหาผู้ใดไม่ใคร่จริง ๆ จึงทรงแต่งตั้งให้กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถทรงรับตำแหน่งเสนาบดีไปพลางก่อน แต่การณกลับปรากฏว่า ทรงทำงานได้เป็นผลดี การเงินของประเทศซึ่งทำท่าว่าจะทรุดโทรมลง เพราะคาดกันไว้ว่าเงินจะขาดจากรายจ่ายถึง ๔ ล้านบาทขึ้นไป กลับขาดเพียงล้านครึ่งเท่านั้น ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

... มีความรำคาญใจเป็นอันมาก ภายใต้อัจฉริยะแต่เดิมแล้วว่าเสนาบดีจะไม่ให้เป็นเจ้าไปหมด เพราะเหตุที่จะเป็นที่ติเตียนแก่พวกขุนนางแลคนต่างประเทศว่าเห็นแต่กับลูกหลาน สุดแต่ตำแหน่งใคว่างก็เอาลูกเอาหลานเข้าใส่ จึงได้ยับยั้งไว้เรื่องนี้ แต่ไม่มีตัวจริง ๆ จึงจำเป็นต้องให้กิติยากรเขาทำ แต่ถูกเป็นกวีเคราะห์ดี ภายคนทั้งปวงที่ใครเห็นการทำงานทั้งไทยทั้งฝรั่ง เขาคิดหาตัวมาหนักแล้ว คลังก็ยังพอรับแต่ความมั่นคงน้อยลง ครั้นเมื่อกลับมาถึงใครเห็นความคิดซึ่งเสนาบดี (พระยาสุริยานุวัตร) จะจัดการไม่มีหลักตามมั่นคงเลยสำหรับศก ๑๒๗ ครั้นเมื่อวาภาษีอักษรที่เป็นสวนผูกขาด เงินก็ตกโครมครามลงไปมาก เพราะเสนาบดีก็ตัวคนเดียวไม่มีพวกพ้องเลยแต่สักคนเดียว แตรกรากันไปหมดทั้งกระทรวงแลทั้งเมือง ยังมีเงินที่จะไต่เหลืออยู่ ซึ่งถ้าปล่อยให้จะเป็นอีกเหมือนภาษีอื่น ๆ จึงเป็นการจำเป็นต้องขอให้เสนาบดีหยุดพักราชการ กิติยากรเขาทำการแทนชั่วคราว สิ่งซึ่งน่ากลัวทั้งหลายได้เคลื่อนคลายไปหมด เงินซึ่งจะขาดจากรายจ่ายตามประมาณที่เสนาบดีได้ประมาณไว้ว่าจะขาดถึง ๔ ล้านบาทขึ้นไปนั้น คงขาดอยู่ล้านครึ่งเท่านั้น ถ้าหากว่าใครจัดการ

^๑ หจข. ร.๕ค.๓/๒ รายงานเสนาบดีสภา ลงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

^๒ หจข. ค.๒/๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าจรัสศึกกฤดากร ลงวันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖.

เปลี่ยนแปลงก่อนนี้เพียงเดือนเดียวเงินจะไม่ขาดถึงล้าน ไม่มีตัวผู้ที่จะซื้อออกมาได้
ว่าผู้นั้นควรผู้นี้ควร จึงใคร่เป็นกฐนสูงบงเจียบไม่มีใครทักทายเลย กลับเห็นว่า
การทำงานทั้งปวงไคคงคืนตัวขึ้น มีผู้ไวใจกล้งขึ้นอีกเป็นอันมาก...

ด้วยเหตุนี้เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีพระบรม
ราชโองการ แต่งตั้งกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ เป็นต้นไป^๒

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีแล้ว ทรงทำงานอย่างจริงจังและเริ่มปรับปรุง
งานต่าง ๆ ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติให้เจริญก้าวหน้าขึ้นไปเป็นลำดับ ดังนี้

เรื่องเงินตรา

ธนบัตร ธนบัตรอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งเงินตราของประเทศนั้น **รัฐบาล**
ได้ออกจำหน่ายโดยอำนาจที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติธนบัตรสยาม ร.ศ. ๑๒๑ (๒๔๔๕)
กรมที่มีหน้าที่ในการนี้เรียกว่ากรมธนบัตร ซึ่งเดิมเป็นกรมอิสระขึ้นตรงต่อเสนาบดี เมื่อ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถมาทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี ได้ยกกรมธนบัตรเข้าร่วมไว้ใน
กรมตรวจและกรมสารบาญชี เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒^๓ เพราะเหตุที่งาน
๒ กรมนั้น เป็นงานที่เกี่ยวข้องกัน และต้องการจะให้การควบคุมเงินตราของไทยมั่นคงขึ้น
พระราชบัญญัติธนบัตร ร.ศ. ๑๒๑ เป็นกฎหมายแรกในเรื่องนี้ของประเทศ
ยิ่งไ้มานานเข้าความก็ยิ่งปรากฏว่าไม่พอกับความประสงค์ของกิจการที่เจริญขึ้น จึงจำต้อง

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๒ หจธ. ร.ศ.๓/๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์
เจ้ากิติยากร ลงวันที่ ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖.

^๓ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, (เมื่อดำรงตำแหน่ง
เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ) ข้าราชการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พิมพ์แจกในงาน
การรับอัฐิพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๔
(ถ่ายเอกสาร), หน้า ๑.

ออกพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมเป็นคราว ๆ ตามความต้องการของงาน

ทุนสำรองธนบัตร เมื่อก่อนที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เข้าดำรงตำแหน่งเสนาบดี ก็มีการแก้ไขพระราชบัญญัติธนบัตร ร.ศ. ๑๒๑ กันครั้งหนึ่งแล้ว คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ขยายวงเงินสำรองที่อาจถอนได้ให้เป็นจำนวนไม่เกินร้อยละ ๕๐ ทั้งนี้เพราะเหตุที่การ ค้าขายตัวออกไปรัฐบาลได้ออกธนบัตรมากขึ้น จำนวนเงินสำรองก็เติบโตขึ้นตามส่วน

ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ การค้าขายตัวยิ่งขึ้นไปอีก และสินค้าที่ส่งออกนอกประเทศ ก็มีปริมาณยิ่งขึ้นกว่าเดิมมาก เป็นการจำเป็นที่จะต้องช่วยการค้ำแผนกสินค้าขาออก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้แก้ไขพระราชบัญญัติ ธนบัตร และโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติธนบัตรเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๔๘

ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ เป็นการจำเป็นที่จะต้อง ทำนุบำรุงฐานะของทุนสำรองธนบัตร ต้องออกกฎหมายแก้ไขในเรื่องทุนสำรองธนบัตรอีก คือ พระราชบัญญัติธนบัตรเพิ่มเติมชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๐ และในปลายปีนั้นเองก็รู้สึกกันว่า เงินสำรองที่ถอนได้แล้วนั้น ยังไม่พอกับประสงค์ต้องออกกฎหมายเพิ่มเติมให้ถอนเงินสำรอง ไปหาประโยชน์ได้อีกร้อยละ ๑๐ รวมทั้งสิ้นเป็นว่าให้ถอนเงินสำรองไปลงทุนได้ไม่เกิน ร้อยละ ๘๕

ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้แกกกฎหมายขยายวงเงินทุนสำรองธนบัตรออกไปอีก พระราชบัญญัติทั้งสิ้นนั้นเสนาบดีอาจถอนไปหาผลประโยชน์ได้ชั่วคราวตามกำหนดเวลาที่ บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติธนบัตรเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๖๐

การนำเงินสำรองไปลงทุนหาผลประโยชน์ ซึ่งกำหนดไว้ว่าให้ทำได้ในระหว่าง สงครามและเวลาต่อไปอีก ๑๒ เดือนนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้ออกกฎหมายขยายเวลา ต่อไปอีก ๒ ปี นับแต่วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๓ คือ ต่อไปจนถึงวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นหมดเขต ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ ถึงเวลาที่จะลดจำนวนการถอนเงิน สำรองลงจึงได้มีการออกกฎหมายอีกฉบับหนึ่ง เรียกว่าพระราชบัญญัติธนบัตรเพิ่มเติมชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ กำหนดให้ถอนเงินสำรองไปหาผลประโยชน์ได้ไม่เกินร้อยละ ๗๕^๑

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

มาตราทองคำ ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เงินตราของประเทศไทย กำหนดด้วยราคาเนื้อเงินเป็นมาตราการปริวรรตค่าแห่งเงินบาทกับหน่วยเงินตราประเทศอื่น ซึ่งกำหนดด้วยทองคำเป็นมาตรายอมยิ่งหย่อนไม่เป็นอัตราคงที่ แล้วแต่ราคาซื้อขายเนื้อเงินเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งคราว ในสมัยนั้นเมื่อแบ่งก่อกองการเงินบาทก็นำเหรียญคอลดาร์เงิน (โดยมากเป็นเหรียญเม็กซิโก) ส่งกรมพระคลังฯ กรมพระคลังฯ จ่ายเงินบาทให้แลกในอัตราสามเหรียญต่อห้าบาท ตามพระราชบัญญัติกรมกษาปณ์สิทธิการ พ.ศ. ๒๔๓๖

ถัดจาก พ.ศ. ๒๔๔๔ ลงมาราคาเนื้อเงินเริ่มตกต่ำ และตกเป็นลำดับมาจนแลเห็นทางอันเป็นภัยต่อเศรษฐกิจของชาติ และเพิ่มภาระแก่รัฐบาลในอันที่คงชำระหนี้การใช้จ่ายทางต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ จึงได้เริ่มจัดวิธีการเงินเข้าหาหลักมาตราทองคำ โดยเลิกรับแลกเหรียญคอลดาร์เงินตามความในมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติกรมกษาปณ์สิทธิการ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้นเสีย เปลี่ยนเป็นให้ส่งทองปอนด์สเตอร์ลิง เข้ามัญชีรัฐบาลในกรุงลอนดอน ทางกรมพระคลังฯ จ่ายเงินบาทให้แลกตามอัตราที่กำหนด ทั้งนี้ได้เริ่มจัดตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นต้นมา เป็นอันว่าได้รักษาราคาเงินบาทมิให้ตกต่ำ ในขั้นต้นได้กำหนดอัตราแลก ๑๗ บาท ต่อ ปอนด์สเตอร์ลิง ต่อมาได้เขยิบราคาให้สูงขึ้นเป็นครั้งคราว จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้กำหนดราคา ๑๓ บาท ต่อปอนด์สเตอร์ลิง และกำหนดเงินบาทหนึ่งให้มีความเท่ากับเนื้อทองคำบริสุทธิ์หนัก ๕๕.๘ เซนติกรัม^๑

ด้วยเหตุนี้เองใน พ.ศ. ๒๔๕๑ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ จึงได้ทรงออกประกาศเลิกใช้เงินพดด้วงที่ใช้อยู่มาแต่โบราณนั้นเสีย ดังประกาศต่อไปนี้^๒

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ เสด็จมาที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

ด้วยตามประกาศ ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕^๓ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติรับแลกเงินบาทพดด้วง ต่อมาชั่วคราวหนึ่งนั้น

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดเขตรับแลกเปลี่ยนบาทพดด้วงได้เพียงวันที่ ๓๑
กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗ เพื่อการจะไต่เป็นที่สิ้นสุดก่อนนั้นไปให้ยกเลิกไม่รับแลกเปลี่ยน

หอรัษฎากรพิพัฒน์

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗

(ลงพระนาม) กิติยากร

เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหา
สมบัติ จัดสร้างธนบัตรใบละหนึ่งบาทเพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่ง และโปรดให้แก้ไขปรับปรุงในเรื่อง
เกี่ยวกับธนบัตรและเงินเหรียญต่าง ๆ ตลอดจนมีการผลิตเหรียญกษาปณ์ขึ้นใช้ ประกาศ
เลิกใช้เหรียญเฟื้อง เบี้ยทองแดง และสตางค์ทองขาวอย่างเก่า ประกาศเลิกใช้เงิน
เหรียญสลึง และให้ใช้เงินสลึงสองสลึงอย่างใหม่ ประกาศเลิกใช้เงินเหรียญบาท
ตราพระเกี้ยวและตรามงกุฎ^๑

งบประมาณ

ความเจริญและความมั่นคงแห่งรัฐบาลใด ๆ จะมีได้ก็อาศัยความเรียบร้อย
และความมั่นคงแห่งการคลัง เพราะฉะนั้นประเทศทั้งปวงจึงต้องพยายามจัดรายจ่ายของ
ตนมิให้เกิดขึ้นเกินกำลังแห่งรายได้ และเพื่อประโยชน์ที่จะรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพแห่งราย
ได้รายจ่ายนี้ จึงต้องทำงบประมาณรายไครายจ่ายประจำปี และกำหนดวิธีรักษาการให้
เป็นไปตามงบประมาณนั้น

ในเมืองไทย การทำงบประมาณรายไครายจ่ายเบื้องต้น พ.ศ. ๒๔๕๖ นั้น
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้เคยปฏิบัติตามวิธีการซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้บัญญัติขึ้นเป็นคราว ๆ

^๑กระทรวงเศรษฐกิจ, พระประวัติและพระเกียรติคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, หน้า ๑๗.

แต่ส่วนวิธีการโอนเงินประเภทหนึ่งไปจ่ายในอีกประเภทหนึ่ง และวิธีซึ่งจะพึงปฏิบัติในเมื่อจำเป็นต้องจ่ายเงินนอกงบประมาณในระหว่างปี ยังหาได้วางระเบียบไว้เป็นหลักฐานแน่นอนไม่ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อทรงเข้าปฏิบัติในงานในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ทรงเห็นชอบพร้อมนี้ จึงได้ออกประกาศพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๖^๑ ขึ้น ออกข้อบังคับกำหนดวิธีการตั้งงบประมาณ และวิธีโอนเงิน และทรงเป็นผู้ทำรายงานอธิบายจำนวนเงินรายได้และรายจ่ายที่ผิดจากงบประมาณ ทูลเกล้าฯ ถวาย

การควบคุมเงินรายได้รายจ่าย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามกรมตรวจและสารบัญชีเป็น กรมบัญชีกลาง ทรงโปรดให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นผู้วางกฎข้อบังคับสำหรับราชการในกรมนี้ ได้ทรงจัดวางระเบียบการประมวลบัญชีเงินรายได้รายจ่ายของแผ่นดิน ออกกฎข้อบังคับว่าด้วยการจ่ายเงินต่าง ๆ คือ การจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล การจ่ายเงินแก่ข้าราชการประเภทต่าง ๆ เช่น แก่ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการพลเรือน ให้เป็นประโยชน์แก่ข้าราชการก็ยิ่งขึ้น จัดระเบียบการสอบสวนการเบิกจ่าย เพื่อรักษารูปงบประมาณและเพื่อให้การเบิกจ่ายได้ปฏิบัติไปตามความมุ่งหมายแห่งการงบประมาณ และกำหนดหน้าที่กรมบัญชีกลางไว้ดังต่อไปนี้

๑. กรมบัญชีกลาง มีหน้าที่ราชการรวบรวมประมวลบัญชีเงินได้เงินจ่าย และเงินที่รักษาไว้สำหรับราชการแผ่นดินทั่วไป
๒. มีหน้าที่วางรูปการ และแนะนำการบัญชี แก่เจ้าหน้าที่ที่ทำการเบิกจ่าย เก็บเงินผลประโยชน์และรักษาเงินในราชการแผ่นดิน

^๑กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, เรื่องเดิม, หน้า ๗๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

๓. สอบสวนการเบิกจ่ายเงินในราชการแผ่นดิน ที่เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ได้เบิกจากพระคลังใหม่หลักฐานและเป็นการสมควรแก่ราชการ

๔. สอบสวนและคัดค้านเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ที่ทำการเก็บเงินผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดินนำส่งพระคลัง

กรมพระคลังมหาสมบัติ

ในเรื่องเงินแผ่นดินนั้นมียอบาย ซึ่งได้กำหนดขึ้นไว้แล้วแต่ก่อนว่าให้รวบรัดพระคลังในท้องที่ต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร เข้ามาอยู่ในความบังคับบัญชาของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ การรวบรัดคลังหัวเมืองดังกล่าวแล้วเป็นผลสำเร็จในสมัยพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นเสนาบดี โดยการโอนคลังในจังหวัดต่าง ๆ แห่งมณฑลกรุงเทพฯ มาอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

การตรวจเงินแผ่นดิน

เนื่องจากรายได้รายจ่ายของประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจำนวนมากขึ้นทุกที ควรจะมีการตรวจตราการรับจ่ายและรักษาเงินของแผ่นดินให้ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมตรวจเงินแผ่นดินขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ สำหรับทำการตรวจเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งรับหรือเบิกจ่ายหรือรักษาเงินแผ่นดินและเงินอื่น ๆ ที่รัฐบาลต้องรับผิดชอบและโปรดให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นผู้ตั้งกฎข้อบังคับสำหรับการตรวจ ออกประกาศระบุนหน้าที่การต่าง ๆ ซึ่งกรมตรวจเงินแผ่นดินจะต้องตรวจตรา และวิธีการซึ่งกรมนั้นจะต้องปฏิบัติ เพื่อให้เป็นระเบียบปฏิบัติต่อไป

การศุลกากร

การเก็บภาษีจากสินค้าที่ส่งเข้าออกนั้น แต่เดิมมาได้ปฏิบัติการภายในบังคับแห่งหนังสือสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีที่ทำไว้กับนานาประเทศ ซึ่งได้กำหนดอัตราค่าภาษีไว้ ส่วนระเบียบปฏิบัติการศุลกากร ก็ได้ถือตามแบบอย่างของนานาประเทศโดยอนุโลมแก้ไขให้เหมาะแก่เหตุการณ์ ในสมัยที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก็ได้ร่างกฎหมายวางระเบียบวิธีการศุลกากรขึ้นฉบับหนึ่ง แต่กฎหมายฉบับนี้ก่อนที่จะประกาศใช้ได้ ก็ต้องส่งไปหารือรัฐบาลนานาประเทศที่มีสัญญาทางพระราชไมตรีเสียก่อน การหารือนั้นกินเวลาดัง ๑๔ ปี จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ จึงได้ออกกฎหมายกำหนดระเบียบและวิธีการศุลกากร เรียกว่าพระราชบัญญัติศุลกากรพุทธศักราช ๒๔๖๕ ซึ่งเป็นเวลาที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงพ้นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไปแล้ว

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงจัดระเบียบค่านการศุลกากรให้รัดกุมยิ่งขึ้น ทรงออกประกาศกำหนดทางการยกเว้นภาษีขาเข้า สำหรับสิ่งของที่ส่งเข้ามาใช้เฉพาะตัว มีไว้เพื่อการติดตามประกาศกรมศุลกากร ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘^๑ และทรงประกาศใช้กฎเสนาบดีกำหนดทางการกำกับตรวจตราการนำอาวุธปืนเข้ามาในประเทศไทย เพื่อจะได้ปฏิบัติให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติซึ่งประกาศใช้เมื่อ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑^๒

สรรพากร

การเก็บภาษีอากร ซึ่งเป็นกิจจำเป็นแก่การทำนุบำรุงแผ่นดินนั้น แต่เดิมมาได้จัดเก็บโดยวิธีตั้งนายอากรผูกขาด รับเหมาไปจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ โดยมาก ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน การเก็บภาษีอากรโดยวิธีให้ผูกขาดก็ไต่ยกเลิกไป และได้ใช้วิธีตั้งเจ้าพนักงาน

^๑ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

เป็นผู้เก็บภาษีอากรต่าง ๆ ขึ้นแทน เจ้าพนักงานผู้ทำการเก็บภาษีอากรนั้นก็คือเจ้าพนักงานผู้ปกครองท้องที่ แต่โดยเหตุที่การเก็บภาษีอากรจำเป็นต่ออาศัยความรู้และความชำนาญโดยเฉพาะ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้มีกรมราชการขึ้น ๒ กรม คือ กรมสรรพากรในชั้นอยู่ในกระทรวงนครบาล และ กรมสรรพากรนอก ชั้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ให้มีหน้าที่ตรวจตราตักเตือนเจ้าพนักงานผู้ปกครองท้องที่ในการตรวจเก็บภาษีอากร ท้าบัญชี และรวบรวมเงินผลประโยชน์แผ่นดิน

เมื่อกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ดำรงตำแหน่งเสนาบดี ได้เสนอให้รวมกรมสรรพากรใน และกรมสรรพากรนอกเข้าด้วยกัน เรียกว่า กรมสรรพากร และให้โอนการสรรพากรตามหัวเมืองมาชั้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ เพราะทรงเห็นว่ากิจการทางด้านสรรพากร เป็นงานโดยตรงของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทั้งนี้เพื่อให้การจัดเก็บภาษีอากรรัดกุมยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ยังเป็นขั้นแรกแห่งการเปลี่ยนแปลงการภาษีอากรให้เป็ไปตามแบบที่นิยมในสมัยนี้

กิจการสรรพากรซึ่งได้จัดทำในระหว่างที่กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงบัญชาการอยู่นั้นได้ดำเนินการเป็น ๓ ประการ คือ

๑. ได้แก้ไขวิธีการภาษีอากรบางอย่างให้เหมาะแก่กาลสมัย
๒. ได้จัดการภาษีอากรให้เป็นระเบียบเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร
๓. ได้จัดการภาษีอากรให้มีความเสมอภาคยิ่งขึ้น

เรื่องภาษีอากรนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมหรือตั้งขึ้น หรือเลิกลบลบไป และโปรดให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นผู้ตั้งกฎข้อบังคับสำหรับจัดและรักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ ได้มีการแก้ไขการเก็บภาษีอากรในเรื่องต่าง ๆ คือ เงินค่านา ค่าไร่ยาสูบ อากรค่าน้ำเงินรัฐอุปการ อากรการพนัน ยกเลิกอากรหอย ภาษีภายใน ภาษีเงินอับ ภาษีฆ่าสัตว์

และประกาศแก้ไขเพิ่มเติมภาษีเรือ โรง รัาน ส่วนภาษีอื่น ๆ ซึ่งมีไคอยู่ในหน้าที่สรรพากร
มิไคมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง

ฝืน

การสูบฝืนในประเทศไทยนั้น ไคมีมาแล้วแต่เมื่อไคไม่ปรากฏ แต่การห้ามสูบ
ฝืนนั้น ห้ามเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไคไคโปรดเกล้าฯ
ให้เก็บฝืนมาเผาเป็นจำนวนมาก แต่การห้ามสูบฝืนในสมัยนั้น ไคไคผลสมประสงค์ จึง
ไคเปลี่ยนเป็นจักฝืนเป็นบ่อเกิดแห่งรายได้ ไคมีนายอากรรับผูกขาดจำหน่ายฝืน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายที่จะเลิก
ฝืนให้เลิกขาดไป แต่ไคไคอาจจะดำเนินการให้เลิกขาดไปไค ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา
เมื่อ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๑ พระองค์ไคพระราชทานพระราชดำริว่าควายเรื่องฝืน
อันเป็นนโยบายแห่งการเลิกฝืน ซึ่งพระเจ้าลูกยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถไคนำมาถือ
ปฏิบัติดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์

...ยังมีการอุกอย่างหนึ่ง ซึ่งเราไคศรัทธองมาช้านาน คือ เรื่องฝืน ที่ฝืนเป็น
ของไหโหมแถมสูบ แลดูาเมืองไคไคไพร่บวนพลเมืองเป็ะคนคิดฝืนเสียไคโดยมาก ความ
เลื่อมพรามยอมจะมีแถมเมืองนั้น ซอนไคไม่มีที่สงสัย ดูเหมือนจะเป็นความคิดแลเป็น
ความประสงค์ของประเศทั้งหลายไคโดยมาก ที่จะห้ามปรามมิให้ไพร่บวนพลเมืองของ
คนสูบฝืน แต่การที่จะห้ามสูบฝืนมีความยากอยู่หลายสถาน วาไคโดยยอคือผลประโยชน์
แผนดินจะคงตกขาดไปเป็นอันมาก อีกประการหนึ่งถึงจะห้ามปรามอย่างไร คน
ที่สูบฝืนคิดเสียแล้ว นอยนักจะอดไคไคโดยทันที หรือควายความเต็มใจของตนเอง
คงจะชวนชววยลอบลักหาฝืนสูบ ถาวรฐบาลจับป้องกันการลอบลักซื้อชววยและสูบฝืน
เดือนไคไคจริง การที่จักเพื่อห้ามปรามมิให้คนสูบฝืนก็จะเป็นแต่ชววยเสียเงินแผนดิน
ไปไคโดยไม่มีคุณและประโยชน์ไคถึงประสงค์ ควายความยากมีอยู่เช่นนี้ การห้ามปราม
มิให้คนสูบฝืนจึงยังมีบัญญัติจักตลอดไปไคไคทุกกันในประเทศทั้งปวง แมความยากมีอยู่
อย่างวามานี้ เราไคไคไม่เห็นควรที่จะละเลยปล่อยให้ไพร่บวนพลเมืองของเราทรูคไคโหม
ไปในความชั่วร้ายเรื่องสูบฝืนมากขึ้นทุกที เมื่อศรัทธองดูเห็นทางที่จะทำไคมีอยู่
จึงไคทุกกลางที่จะจักการแกวหรือจักกรฝืนให้เป็นไปในทางที่จะให้คนสูบฝืนนอยลง และ
ยอมให้ผลประโยชน์แผนดินที่ไคจากอากรฝืนกอยลดลงไคโดยลำดับ จนถึงห้ามและ
เลิกขาดไคเป็นที่สุค...

ในวาระที่เมืองไทยไถ่ตกลงใจจะค่อยเลิกฝิ่นไปเป็นลำดับนั้น ฝ่ายต่างประเทศก็ได้อำนาจช่วยกันทำการกำจัดฝิ่นเหมือนกัน และได้มีการประชุมนานาชาติที่กรุงเฮก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ปรึกษาทำสัญญาตกลงกัน มีข้อสำคัญว่าอัครราชทูตแห่งสัญญาแต่ละฝ่าย จะกำจัดกาสูบฝิ่นในประเทศของตนให้ค่อยหมดสิ้นไปเป็นลำดับ

และจากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง กรมพระจันทบุรีนฤนาถ จึงได้มาดำริหาทางที่จะกำจัดฝิ่นให้หมดไป แต่การดำเนินการต้องดำเนินไปเป็นขั้น ๆ จะเลิกทีเดียวไม่ได้ เพราะประการแรกผลประโยชน์ที่รัฐบาลจะได้รับจะตกไป และประการที่สองจะเป็นทางใหญ่ที่ฝิ่นหันไปลักลอบสูบฝิ่นเถื่อน ซึ่งจะทำให้มีการลักลอบจำหน่ายฝิ่นเถื่อนกันทั่วไป ยากแก่การจะปราบปรามได้ กวดยเหตุนี้เอง กรมพระจันทบุรีนฤนาถจึงได้เสนอว่า การที่จะหาวิธีป้องกันมิให้ฝิ่นที่ยังไม่เคยสูบฝิ่นหันมาสูบฝิ่น และการหาทางกำจัดฝิ่นเถื่อนให้ย่อยลงนั้น รัฐบาลควรเข้าผูกขาดเป็นผู้นำจำหน่ายฝิ่นเสียเอง เพื่อจะได้สะดวกแก่การตรวจตรา ควบคุม ทั้งนี้จะได้ออกใบอนุญาตใหญ่ที่ฝิ่นนำเข้าจากต่างประเทศไปบริโภค

ในการที่รัฐบาลจะรับจำหน่ายเองนี้ ในขั้นต้นควรจะจัดการเปลี่ยนแปลงภาวะบรรจุกาสูบเสียใหม่ โดยการบรรจุฝิ่นใส่หลอด การใส่หลอดบรรจุฝิ่นนั้นย่อมจะเป็นประโยชน์หลายประการ คือ ป้องกันมิให้ผู้นำจำหน่ายฝิ่นทำการทุจริต เช่น ถ่ายเห็บฝิ่นออกจากภาชนะที่บรรจุ ใส่วัตถุอื่นเจือปนฝิ่น เป็นต้น และเมื่อมีรัฐบาลบรรจุหลอดมีเครื่องหมายเฉพาะ การทำหลอดปลอมให้เหมือนของจริงก็เป็นการยาก จึงเป็นทางให้ตรวจจับฝิ่นเถื่อนได้ง่ายขึ้นอีก

เมื่อพระดำริของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงได้ส่ง ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ออกไปดูการทำหลอดบรรจุฝิ่นที่เมืองบัตตาเวีย ประเทศอินโดนีเซีย ต่อจากนั้นได้ตั้งโรงงานขึ้น

๑ หจข. ร.๒ค.๓/๑๐ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมหมื่นมณฑล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘.

และได้สั่งเครื่องทำหลอดบรรจุยาเดินมาจากยุโรป คิดประมาณเงินค่าก่อสร้างโรงงาน และเครื่องทำหลอด เป็นเงิน ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาท^๑ การจำหน่ายเดินโดยรัฐบาลผูกขาด ทำเสียเองเริ่มจำหน่ายได้ในปี ๒๔๕๖ นับเป็นก้าวแรกที่ได้นำเงินงานเพื่อจะกำจัดเดินไหลลดน้อยลง

การจำหน่ายเดินหลอดนั้นได้เริ่มต้นในมณฑลกรุงเทพฯ ก่อน และได้จำหน่ายทั่วพระราชอาณาจักใน พ.ศ. ๒๔๕๘

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้ดำเนินการต่อไปอีกขั้นหนึ่ง คือ^๒

๑. ให้บรรดาโรงสูบเดินที่เป็นส่วนของประชาชนจัดตั้ง และได้เคยรับเดินไปจำหน่ายอยู่นั้นให้เลิกการจำหน่ายเดินเสีย งบให้ตั้งไว้เป็นโรงสำหรับสูบเดินโดยเรียกค่าธรรมเนียมจากผู้ที่มาสูบในโรงตามที่เจ้าพนักงานจะกำหนดราคาให้ตามสมควร

๒. คนจำหน่ายเดินจะให้เจ้าพนักงานของรัฐบาลจำหน่าย ผู้สูบจะต้องมาซื้อโดยตรงต่อเจ้าพนักงาน

นอกจากนั้นก็ได้ประกาศพระราชบัญญัติภาษีเดินเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๖๑ ห้ามมิให้ผู้ใดซื้อหรือมีเดินไว้ในครอบครองคราวหนึ่งไม่เกิน ๑ คำสิ่ง

การดำเนินการดังกล่าวมานี้ นับเป็นรากฐานสำคัญในการที่จะเลิกเดิน ซึ่งในสมัยต่อมาเมื่อพระองค์ไต่พนจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว เสนาบดีในสมัยต่อมา คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม ได้รับงานไปดำเนินการต่อไปดังนี้

พระราชบัญญัติเดิน พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งมีบทบัญญัติให้ใช้เป็น ๓ ตอน คือ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจก. ร.๖ ค.๗/๑๗ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๖๐.

^๓ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, เรื่องเดิม, หน้า ๓๐๖.

ตอนที่ ๑ ไซ้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นต้นไปนั้น ว่าด้วยการมี การซื้อขาย และการสูบฝิ่น มีข้อสำคัญคือ ผู้ใดจะสูบฝิ่นก็ต้องไปสูบในร้านฝิ่นทั้งสิ้น เว้นแต่บุคคลบางจำพวก ซึ่งเจ้าพนักงานออกใบอนุญาตพิเศษให้ จึงจะสูบฝิ่นนอกร้านได้ และห้ามมิให้ผู้ใด นอกจากผู้ถือใบอนุญาตพิเศษ และผู้ตั้งร้านฝิ่นมีฝิ่นได้

ตอนที่ ๒ ไซ้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ ห้ามมิให้ผู้ใดมีกล่องสูบฝิ่น เว้นไว้แต่บุคคลบางจำพวก เช่น ผู้รับอนุญาตตั้งร้านฝิ่น และห้ามมิให้ซื้อขายกล่องสูบฝิ่นโดยไม่มีใบอนุญาต

ตอนที่ ๓ เป็นตอนที่บัญญัติไว้สำหรับเวลาข้างหน้า ว่าด้วยวิธีการจดทะเบียนผู้สูบฝิ่นและออกใบอนุญาตอันเป็นวิธีซึ่งจะยังความสำเร็จให้แก่การ เลิกฝิ่น

การจัดตั้งคลังออมสิน

พลเมืองของประเทศใด จะถึงซึ่งความสุขสมบูรณ์ก็จะต้องมีฐานะอันมั่นคงในทางการเงิน เพราะเก็บหอมอมทรัพย์ซึ่งตนลงทุนลงแรงหามาได้ เพื่อเก็บกักคนไทยให้ไถ่ถึงซึ่งความสุขสมบูรณ์นั้นโดยสะดวกยิ่งขึ้นก็จำเป็นต้องจัดให้มีสถานที่สำหรับเก็บรักษาทรัพย์ไว้โดยปลอดภัย การอุทิศพระราชทรัพย์ในทางนี้ ได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยที่พระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นเสนาบดี

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดตั้งคลังออมสินนี้สืบเนื่องมาจาก

...ตามที่ไต่ฟังเสียงของราษฎร เองนั้นว่า การรักษทรัพย์เป็นการลำบากมาก เพราะไม่รู้อะไรจะไปฝากไว้ที่ไหน บางคนก็กล้าเอามาฝากแบงก์ เมื่อมาถูกนายเชยสรรพยากรโกงเขวก็เลยเสีย เห็นว่าการรักษทรัพย์ของราษฎรเป็นความลำบากจริง นอกจากถูกปล้นสคมภแล้ว ก็ยังมีกรณีที่เหี่ยวสุรุยสุรายเสีย เช่น เล่นการพนัน เป็นต้น ไถ่ลองดูพระราชบัญญัติว่าด้วยการระหวางพระคลังทั้งแบงก์ (คือ เชื้อเพลิงแบงก์) สำหรับฝากเงินขึ้น จะมีผู้ฝากทำไม ราษฎรเหล่านั้นว่าทำไมที่ฝากเช่นนั้นดีแล้ว ตามที่ไต่ปรึกษากันดูก็เห็นว่าพอจะทำได้ คือให้เทศบาลแลดูว่า

ราชการเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ^๑

เมื่อพระราชดำรินี้เข้าในที่ประชุมเสนาบดี กรมพระจันทบุรีนฤนาถก็ได้รับสนองพระบรมราชโองการว่าจะจัดทำให้สำเร็จสมดังพระราชประสงค์ ได้ทรงตรวจสอบเลือกดูแบบการจัดกาารประเทศต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ให้เหมาะสมกับประเทศ และได้วางพระราชบัญญัติคลังออมสินพุทธศักราช ๒๔๕๖ ขึ้น โดยประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นไป^๒

คลังออมสินที่ได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติฉบับนี้นั้น กำหนดให้จัดขึ้นที่พระคลังทุก ๆ ตำบล แต่ในตอนแรกนี้จะตั้งขึ้นเฉพาะที่กรมพระคลังมหาสมบัติแห่งเดียวก่อน ต่อไปก็จะขยายออกไปตามกรมศุลกากรในกรุงเทพฯ พระคลังมณฑล และคลังเมือง ที่กรมศุลกากรนั้นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนพระคลังมณฑล และคลังเมืองให้ข้าหลวงเทศาภิบาลและผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ^๓

เงินที่จะจัดตั้งคลังออมสินนี้ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานจากเงินคงพระคลังเป็นจำนวนหนึ่งแสนบาท สำหรับจัดหาผลประโยชน์มาสำรองไว้จ่ายเป็นดอกเบี้ยให้แก่ผู้ที่จะนำเงินมาฝาก

เงินที่จะรับฝากจากประชาชนนั้น ได้แบ่งไว้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ฝากเผื่อเรียก คือคอกเบี้ยให้ร้อยละ ๒ ต่อปี มีกำหนดให้ถอนได้ไม่เกินอาทิตย์ละ ๑ ครั้ง จำนวนเงินฝากประเภทนี้ให้ฝากไต่อย่างสูง ๕๐๐ บาท
๒. ฝากประจำ ๒ เดือน คือคอกเบี้ยให้ร้อยละ ๓ ต่อปี ให้ฝากไต่อย่างสูง ๒,๕๐๐ บาท

^๑ หจข. ร.๒ค.๑๕.๑/๑ รายงานเสนาบดี ลงวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๑๓๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ หจข. ร.๒ค.๑๕./๑๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กกราบมังคฆุฑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๕๕.

๓. เปิดจำหน่ายใบกู้เงินของรัฐบาลแก่ประชาชน โดยให้ดอกเบี้ยร้อยละ ๔ ครั้งต่อปี ให้ซื้อได้อย่างมากคนละ ๓,๐๐๐ บาท

การที่ทรงจัดแบ่งประเภทเงินฝากไว้ต่าง ๆ กันนี้ ทรงให้เหตุผลว่า

... เพื่อให้เหมาะสมแก่พาหนะของราษฎรที่จะนำเงินฝากไปตามมากแลน้อย แลเป็นเครื่องล่อใจผู้ฝากที่จะพยายามออมเงินไว้สำหรับระโคฝากหุาคอกเบี้ยใหญ่โต ผลประโยชน์ที่สูงในคุณต่อ ๆ ไป ส่วนที่โคเปิดใจของโหราษฎรใญ่มีโอกาศซื้อใบกู้ของรัฐบาล เป็นเจ้าของก็เป็นทางอันดีที่จะโคชักนำราษฎรใญ่รู้สึกกว่า ผลอันเกิดแต่ใบกู้ของรัฐบาลนั้นตกอยู่ในมือของราษฎร กระทำใญ่รู้สึกเหมือนหนึ่งว่าตนเองเป็นเจ้าของรัฐบาลของตน แลเป็นที่ปลูกฝังความรู้สึกอันดีไว้ในใจใญ่หวังภักดีต่อชาติบ้านเมืองยิ่งขึ้น ส่วนข้างรัฐบาลเมื่อโคจัดการประเภทนี้สำเร็จก็เป็นอันนับโคว่าโคเปลี่ยนเงินที่ถูคทางประเทศมาเป็นกูราษฎร แมแต่การคอปไปเมื่อรัฐบาลประสงคจะกูเงินคางประเทศอีกก็คงจักโคงายขึ้น...

กิจการคานคลังออมสินใญ่ได้รับความนิยมจากประชาชนมาก ในปีเคียวกันนั้นเอง จึงโคขยายออกมามีที่ทำการอีกแห่งหนึ่งที่กรมศุลกากร และที่มณฑลปราจีนบุรี ฅ เมืองฉะเชิงเทรา^๒

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ กิจการออมสินโคขยายออกไปคามณฑลค่าง ๆ อีก ๑๑ มณฑล คือ มณฑลกรุงเก่า มณฑลราชบุรี มณฑลจันทบุรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครไชยศรี มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ต มณฑลปัตตานี มณฑลชุมพร และมณฑลพายัพ^๓

ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโคขยายคลังออมสินออกไปอีกใญ่มากที่สุคที่จะจักโค ทั้งนี้เพราะโคทรงใญ่ยกเลิ

^๑ เรื่องเคียวกัน.

^๒ หจ. ร.๒ค.๑๕.๑/๔ อธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ กราบพูล พระเจ้าพียาเชอ กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๕๗.

^๓ เรื่องเคียวกัน.

หวย ก. ข. แล้ว ราษฎรจะไม่มีโอกาสนำเงินไปฝากออมสินได้คอกอผลเพิ่มขึ้น ดีกว่าที่จะเก็บไว้เฉย ๆ ซึ่งจะเป็นหนทางให้หันไปคิดเล่นการพนันอย่างอื่นได้

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ จึงได้จัดตั้งคลังออมสินเพิ่มเติมขึ้น ณ ที่ทำการไปรษณียาคารต่าง ๆ คือ^๒

๑. ไปรษณียาคารที่ ๑ ตำบลวัดราชบูรณะ
๒. ไปรษณียาคารที่ ๒ ตำบลบางรัก
๓. ไปรษณียาคารที่ ๔ ตำบลท่าพระ
๔. ไปรษณียาคารที่ ๘ ถนนเขาวราช

และที่เก็บเงินสรรพากรอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี

อีก ๒ ตำบล คือ

๑. ตำบลจักรวรรดิ
๒. ตำบลป้อมปราบ
๓. ตำบลบางหวาย
๔. ตำบลสามเสน
๕. ตำบลบางกอกใหญ่
๖. ตำบลบางกอกน้อย

กิจการคานคลังออมสินเจริญขึ้นเป็นลำดับ และได้เปิดสาขาขึ้นทั่วพระราชอาณาจักรในที่สุด มีผลให้กิจการมั่นคงตั้งแต่นั้นมาจนปัจจุบัน

การเลิกอากรหวยจีน ก. ข. และอากรบ่อนเบี้ย

การเลิกอากรหวยจีน ก. ข. และอากรบ่อนเบี้ยเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชประสงค์จะให้เลิกเกิดชาติตั้งแต่ปี ๒๕๕๕

^๑ หจข. ร.๒ค.๑๕.๑/๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ ลงวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๕๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

เป็นต้นไป^๑ ทั้งนี้เพราะการที่ราษฎรยังมีมาอยู่ในการพนันยอมเป็นหนทางที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมทรามของตนเองและประเทศชาติ การที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าก็ไม่อาจกระทำใ้ได้ตามความมุ่งหมาย ด้วยเหตุนี้เองจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถรับคำเนิการเพื่อเลิกหวยจีนและบ่อนเบี้ยเสียโดยเร็ว

การเลิกหวยจีน และบ่อนเบี้ยนั้นไม่ใช่ของง่าย เพราะหมายถึงการสูญเสียเงินที่รัฐบาลเคยได้รับปีหนึ่งเป็นจำนวนมาก เมื่อเลิกจะเลิกแล้วก็จำเป็นต้องหาเงินรายได้จากทางอื่นมาทดแทน ซึ่งในเรื่องนี้ที่ประชุมกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้เสนอความคิดไว้ ๓ ประการ คือ^๒

๑. ขึ้นภาษีสุลกากร
๒. ขึ้นภาษีในพื้นที่เมืองหรือจัดเก็บขึ้นใหม่
๓. ลงทุนทำการบำรุงบ้านเมืองให้เกิดผลงอกงาม ให้บังเกิดรายได้ทางอ้อมหรือเป็นปัจจัยให้ได้ตั้งภาษีในพื้นที่เมืองเพิ่มเติมขึ้น

ความคิดทั้ง ๓ ประการนี้ กรมพระจันทบุรีนฤนาถไม่ทรงเห็นด้วย ทรงให้เหตุผลว่าการขึ้นภาษีนั้นทำให้รัฐบาลได้จำนวนเงินรายได้มากขึ้นก็จริง แต่ราษฎรจะต้องเดือดร้อนเพราะจะต้องซื้อของใช้ในราคาแพงขึ้น พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถจึงได้เสนอวิธีว่าจะเลิกให้เด็ดขาดในปีเดี๋ยวยอมเป็นไปไม่ได้ แต่จะเลิกไ้หมดสิ้นภายในอีก ๓ ปีข้างหน้า คือ ค่อย ๆ เลิกไปที่ละเล็กละน้อยจนหมด ซึ่งในการนี้จะต้องจ่ายเงินคงพระคลังออกมาทดแทนเงินรายได้จากเงินหวยและบ่อนเบี้ยที่สูญเสียไป และจะต้องลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง

^๑ หจข. ร.๖ค.๑๘/๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมพระจันทบุรีนฤนาถ.

^๒ หจข. ร.๖ค.๑๘/๕ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๘.

พระคำริของพระเจ้าฟ้างูเออ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ที่ได้เสนอโครงการ เลิกหยวนจิ้นและบ่อนเบี้ย มีดังนี้^๑

๑. การพ่นคือหยวนและบ่อนเบี้ย เป็นอันเลิกไม่มีอีกต่อไปในปี ๒๔๖๑ ถ้าในอีก ๓ ปี ขางนา แต่กำหนดเวลาที่เงินรายโคจะโคกลับพันตัวขึ้นเป็นปกตินั้น ๕ ปี ขางนา...

อนึ่ง การเลิกหยวนและบ่อนเบี้ยในระยะปีตั้งแต่ ๒๔๕๕ นั้น จะได้เลิกในโอกาส อันเหมาะควยเหตุหลายประการ คือ^๒

๑. เพราะเงินให้ลือจ่ายแต่ปี ๒๔๕๗ มีอยู่ อาจนำมาใช้ได้นั้นหนึ่ง
๒. ระยะ ๕ ปีนี้ เป็นสมัยกำหนดเขตที่ไคทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เริ่มแผนราชการที่ใหญ่และสำคัญไว้หลายแผนก ควรใช้เวลานั้นกวคชันการงานให้เป็น ผลงอกงามเสียก่อน
๓. การที่จะเริ่มใหม่ ถ้าต้องอาศัยวิชาชาวยุโรปก็เป็นการเริ่มยาก เพราะ เหตุสงคราม
๔. การเลิกหยวนและบ่อนเบี้ยในขณะนี้ยอมเป็นการเปลื้องความมัวเมาของ ราษฎรหมู่หนึ่ง ให้ได้มีช่องเตรียมตัวประกอบกิจเพื่อรับประโยชน์ที่จะมีมาในเมื่อสงคราม เลิกแลการค้ายกลับเจริญยิ่งขึ้น

การเลิกหยวนจิ้นและบ่อนเบี้ยยอมกระเทือนถึงการจ่ายเงินของกระทรวงอื่น ๆ ควบ ซึ่งกรมพระจันทบุรีนฤนาถ จึงต้องคึกจักระเบียบการเงินเสียใหม่ คือ^๓

๑. บรรดากระทรวงที่จะริเริ่มการใหม่ ต้องไม่ริเริ่มให้การจ่ายเงินนั้นตก ในจำนวน ๕ ปี นับตั้งแต่ปี ๒๔๕๕
๒. จะเริ่มการโค ต้องปรึกษากับคลังในเรื่องเงินให้เห็นลู่ทางเสียก่อน

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

๓. การที่จะไปลงมือทำการลงควยหวังว่าในที่สุดคลังก็ต้องจ่ายเงินนั้น เป็นอันต้องงกเพราะคลังไม่มีเงินจะจ่ายได้

๔. การปรึกษาหารือกับคลังในเรื่องการตั้งตำแหน่งใหม่ หรือเพิ่มจำนวนคนหรือขึ้นอัตราเงินเดือนต้องเป็นไปโดยกวดขัน

จะเห็นได้ว่าการเลิกหยยเงินและบ่อนเบี้ยนี้อยู่ในระหว่างที่ประเทศกำลังตกอยู่ในภาวะสงครามพอดี ซึ่งย่อมหมายถึงว่าการเงินของประเทศจะต้องถูกกระทบกระเทือนเพิ่มขึ้นไปอีก แต่ตามโครงการของกรมพระจันทบุรีนฤนาถดังกล่าวนี้ ไม่ปรากฏว่ารายได้ของแผ่นดินต้องกระทบกระเทือนไปเท่าไรนัก

การสถิติพยากรณ์และการพาณิชย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่าการค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศได้เจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ แต่ทางรัฐบาลยังมีได้วางรูปการณ์ในอันที่จะส่งเสริมการพาณิชย์และเศรษฐกิจของประเทศ ทรงพระราชดำริว่าควรมีเจ้าหน้าที่สำหรับดูแลรับผิดชอบในเรื่องการค้าขายและทำนุบำรุงการค้าขายของบ้านเมืองให้เจริญขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ จัดการให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถจึงได้จัดตั้ง "กรมสถิติพยากรณ์" ขึ้นก่อนเป็นขั้นแรกสำหรับเก็บรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ในทางการค้าขาย^๑ ซึ่งในการนี้ทางรัฐบาลได้จ้าง มิสเตอร์ เคเบอด จากประเทศอียิปต์มาดำเนินการ^๒

หลังจากตั้งกรมสถิติพยากรณ์ได้ ๕ เดือน กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ก็ได้กราบบทูลเสนอให้ตั้งกรมพาณิชย์ขึ้นอีกกรมหนึ่งเพื่อดูแลด้านการค้าขาย ดังคำกราบบังคมทูลว่า

^๑ หจช. ร.๒ค.๑๖/๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๔๕๘.

^๒ หจช. ร.๒ค.๑๖/๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๕๘.

๖. บัดนี้ ท่วงการในกรมสถิติพยากรณ์ไคลงมือทำการมาเป็นความุลมากแล้ว เห็น
 ควยเกล้าฯว่าสมควรที่จะเพิ่มการพาณิชย์ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง จะไคลงมือวางรูปการ
 ที่จะดูแลบำรุงการค้าขายให้ขึ้นไปแต่บัดนี้ แต่ควรเพิ่มเติมนามกรมสถิติพยากรณ์ขึ้น
 อีกใหญ่กับทางการที่เป็นอยู่ในกรมนั้น ให้เรียกนามว่า "กรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์"
 ...^๑

ควยเหตุนี้ จึงทรงโปรดเกล้าตั้งกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้น เมื่อวันที่ ๑
 กันยายน ๒๔๕๒^๒

หน้าที่ของกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ตามคำกราบบังคมทูลของกรมพระจันทบุรี
 นฤนาถมีดังนี้คือ^๓

๑. จัดตั้งสถิติพยากรณ์และออกรายงานประจำปี กับจัดการนับคนโดยวิธีที่ใ
 กันอยู่ในประเทศใหญ่ในยุโรป

๒. ตั้ง Bureau สำหรับแนะนำการสินค้า

ตั้งแผนกการพาณิชย์มีหน้าที่พิจารณาการค้าในเมื่อมีผู้ขอรองความอุดหนุนของ
 รัฐบาลในการตั้งการค้าขาย ฤหัตถกรรม ตัวอย่างแห่งกิจดังนี้คือ การที่ราษฎรขอให้
 รับซื้อฝ้ายในคณปีนี้เป็นคณ

๔. การฝึกสอนวิชาหัตถกรรม แลพาณิชย์

๕. จัดตั้งแผนกการสำหรับพิจารณาบริวารคากิจการที่พึงจัดขึ้นในบ้านเมือง
 โดยหลักแห่งวิชา

แลวิธีปฏิบัติการซึ่งประเทศอื่นได้จัดทำมาแล้ว กิจการเช่นนี้มีตัวอย่างคือ บริวาร
 กิจการอันเป็นหน้าที่ของกระทรวงอื่นโดยตรง แต่เกี่ยวเนื่องในพาณิชย์ฤาซึ่งตองนิยม

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ กระทรวงเศรษฐการ, เรื่องเดิม, หน้า ๔๗.

^๓ หจจ. ร.๒ค.๑๖/๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กกราบบังคมทูล พระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๒.

ประโยชน์ของพาณิชย์เป็นใหญ่ เช่น การสร้างถนน แลรถไฟ การตั้งราคาการระวางรถไฟ การตั้งเก็บภาษี เป็นต้น

๖. การตั้งสหกรณ์ซึ่งเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เป็นของสำคัญของบ้านเมือง พระคำริของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ในเรื่องการตั้งสหกรณ์โดยย่อ คือ ทรงเห็นว่าถึงเวลาที่เมืองไทยควรริเริ่มการสหกรณ์ได้ เพราะเมืองอื่นที่มีพลเมืองเท่ากับประเทศไทยก็ได้จัดทำจนเป็นประโยชน์มากแล้ว การสหกรณ์นี้เป็นประโยชน์ก่อกุลแก่การตั้งคลังสำหรับชาติ ถ้าหากสหกรณ์ต้องมุ่งหมายเอาการจำแนกทุนไปเกื้อหนุนการพาณิชย์ในเมืองเป็นใหญ่ ไม่ใช่การซื้อขายเงินกับต่างประเทศ เมื่อความมุ่งหมายของคลังสำหรับชาติมีอยู่ดังนี้แล้วไม่มีสหกรณ์ในหมู่ประชาชนช่วยอุหนุนการจำแนกทุนไปในเมือง ขอมขาดแคลน ขอสำคัญ คือ การสหกรณ์นี้ถ้าแม่จัตให้ใครระเบียบดีแล้วเป็นการประกันการกู้ยืมอันแน่นแฟ้นหาอื่นเปรียบมิได้ เพราะฉะนั้น สหกรณ์แม่เพื่อประโยชน์ของการคลังสำหรับชาติอันเดียวกันควรเริ่มจัดไว้แล้ว แต่สหกรณ์ยังมีประโยชน์ซึ่งเป็นของตนโดยตรงอีกอย่างหนึ่ง คือ การให้ทุนแก่ราษฎรทั่ว ๆ ไป ซึ่งส่วนใหญ่ต้องกู้ยืมด้วยการเสียดอกเบี้ยแพง ทำให้ราษฎรที่ไม่มีทุนจำต้องเลิกการทำมาหากินไปเสีย การมีสหกรณ์ยอมให้โอกาสแก่ราษฎรในการกู้ยืมเงินจากคลังสำหรับชาติได้โดยการเสียดอกเบี้ยน้อย การทำมาหากินก็จะได้ขยายออกไป ทำให้บังเกิดความมั่งคั่งยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้สถิติการค้าการพาณิชย์ของเมืองไทยสูงขึ้นตามลำดับด้วย

การจัดตั้งสหกรณ์ตามพระคำรินี้ได้จัดตั้งขึ้นที่มณฑลพิษณุโลกเป็นอันฉบับแรก^๒ ซึ่งผลแห่งพระคำรินี้ได้บังเกิดผลดีแก่ราษฎรเป็นอันมาก

๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ทรงช. ร.๖๓.๑๖/๒ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๕๕.

กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ดำเนินงานในด้านการค้าชายมาได้ ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ ในระยะนั้นปรากฏว่า การค้าชายระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ได้เจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ประจวบกับเป็นเวลาที่นานาชาติต่างก็พยายามแข่งขันแสวงหา ความเจริญในการค้าขายเพื่อความมั่นคงถาวรแห่งเศรษฐกิจของประเทศตน พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภว่า สมัยนั้นเป็นสมัยที่ทุก ๆ ประเทศ ในโลกพากันมุ่งแสวงหาความเจริญแห่งการพาณิชย์ของตน โดยวิธีส่งเสริมเกื้อหนุนผลิต ผลอันเกิดจากเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ของประชากรให้มีปริมาณทวียิ่งขึ้น และ ค้างก็ขยายพาณิชย์กิจโดยแสวงหาตลาดเพื่อจำหน่ายผลิตผลนั้น ๆ ประเทศไทยจึงควรริบ เร่งบำรุงเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม อันจะนำมาซึ่งความเจริญแห่ง เศรษฐกิจของประเทศ เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ทั้งปวง ขณะนั้นหน่วยราชการซึ่งมี หน้าที่เกื้อหนุนการพาณิชย์ รัฐบาลได้แยกย้ายแต่งตั้งไว้ในกระทรวงต่าง ๆ หลายกระทรวง ตามหมวดแห่งราชการ ซึ่งเจ้าหน้าที่เหล่านั้น ย่อมดำเนินการไปตามหน้าที่โดยเฉพาะและ ยังหาไม่หน่วยราชการส่วนกลางสำหรับบังคับบัญชา และรวบรวมนโยบายทางการค้าและ เศรษฐกิจใหม่มีความมุ่งหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อจัดงานที่เกี่ยวกับการบำรุงการ พาณิชย์ของแต่ละหน่วยงานให้ประสานเป็นแนวเดียวกันไม่ถึงเวลาที่จะจัดตั้งหน่วยราชการ ดังกล่าวนั้นขึ้นได้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง "สภาเผยแผ่พาณิชย์" ขึ้น และให้ยกกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ขึ้นเป็นกระทรวง แต่อยู่ในบังคับบัญชาของสภา เผยแผ่พาณิชย์ (Commercial Development Board) เรียกว่า กระทรวงพาณิชย์ เมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๓^๑

หน้าที่ของสภาเผยแผ่พาณิชย์ตามโครงการของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ คือ^๒

๑. จัดการชลประทานเพื่อประโยชน์ในการกสิกรรม

^๑ หจช. ร.๒ค.๑๖.๑/๕ ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งสภาเผยแผ่พาณิชย์.

^๒ หจช. ร.๒ค.๑๖/๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรามบังคมทูล พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๖๓.

๒. รวบรวมความรู้และแนะนำประชาชนในการกสิกรรม ในการรักษาปศุสัตว์ และอื่น ๆ

๓. สร้างและรักษา รถไฟ ถนน ทางน้ำ อันเป็นทางคมนาคม เพื่อจะได้นำสินค้าไปมาไต่สะดวกทั่วราชอาณาจักร

๔. หาดลาคจำหน่ายสินค้า และจัดจูงราษฎรให้ประกอบการพาณิชย์ประเภทต่าง ๆ

๕. พิจารณาการเก็บภาษีอากรให้เป็นไปในทางเกื้อกูลแก่การพาณิชย์

๖. ยุคหนุนราษฎรให้ไ้มีเงินทุนของตนเอง เพื่อจะได้ประกอบการค้าให้มีกำไรมากขึ้น

๗. จัดหาทุนสำหรับกระทำการที่เป็นสาธารณประโยชน์ในทางพาณิชย์ จะเห็นได้ว่า การดำเนินงานของกระทรวงพาณิชย์เป็นไปตามแบบที่ประเทศตะวันตกทำกัน ซึ่งการดำเนินงานทั้งหมดนี้ กรมพระจันทบุรีนฤนาถได้วางระเบียบการไว้ทำนองสภาการพาณิชย์ (Board of Trade) ของประเทศอังกฤษ^๑

ในการดำเนินงานของกระทรวงพาณิชย์นี้บางแผนกยังต้องใช้ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศมาช่วยอยู่ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงเห็นว่าสมควรที่จะฝึกหัดคนไทยให้เข้าดำเนินการแทน จึงได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตส่งนักเรียนไปศึกษาทางด้านเคมีสตร์และโบทานี (การแยกธาตุ และ พฤกษศาสตร์) เป็นจำนวน ๕ คน โดยเริ่มส่งปีละ ๑ หรือ ๒ คน เป็นต้นไป ในปีแรกของการตั้งกระทรวงพาณิชย์นี้ ได้โอน นายประจวบ มุนนาค (บุตรพระยาสุรียานุวัตร) จากกระทรวงต่างประเทศ มาเป็นนักเรียนของกระทรวงพาณิชย์ เรียนวิชาเคมีสตร์ ในมหาวิทยาลัยสวิตเซอร์แลนด์^๒

^๑ หจข. ร.๖ค.๑๖/๑ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมหมื่นมณฑล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๖๔.

^๒ หจข. ร.๖ค.๑๖/๕ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมหมื่นมณฑล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๔๖๓.

เมื่อได้ตั้งกระทรวงพาณิชย์ขึ้น กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้เข้าควบคุมบังคับบัญชาราชการในกระทรวงพาณิชย์ด้วย จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๕ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์แต่เพียงตำแหน่งเดียว หลังจากที่ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอยู่ถึง ๑๕ ปี

แม้ว่ากรมพระจันทบุรีนฤนาถ จะมีได้เรียนมาทางคานการคลังและการพาณิชย์ แต่พระองค์ก็ได้พยายามศึกษาหาความรู้ทางคานนี้อยู่ตลอดเวลาที่ทรงบังคับบัญชางานคานนี้อยู่ ได้ทรงจัดการทางคานการคลัง และการพาณิชย์อย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นรัชสมัยที่งานราชการกระทรวงพระคลังและกระทรวงพาณิชย์เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว แม้ในขณะที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งย่อมมีผลกระทบกระเทือนถึงการค้าขายในทุกประเทศ แต่พระองค์ก็ได้ทรงพิจารณาแก้ไขได้ด้วยพระปรีชาสามารถ

พระยาโกมารกุลมนตรี เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในรัชกาลที่ ๗ ได้สละที่พระเกียรติคุณของพระองค์ไว้ว่า

...พระเจ้าพี่ยาเชอพระองค์นี้ ในทางความคิดพระองค์เป็นผู้ทรงเห็นการณ์ไกล ความคิดกว้างและลึกซึ้งไม่ว่าจะทางกิจการใด ๆ ทรงถือประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง และมีอยู่ในหลักการ ในทางความรู้ พระองค์เป็นผู้ทรงแสวงหาความรู้ อยู่เสมอ ทรงอ่านมาก และเชี่ยวชาญในวิชาการคลัง...

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการคลัง

พระเจ้าพี่ยาเชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถประจวบถึงกับต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ยังกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้รักษาพระองค์อยู่ที่นั่นจนถึงพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๔ รวมพระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พระประวัติและการศึกษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจารพิพัฒน์ศักดิ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๔ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารคาศลับ ประสูติ ณ วันพุธ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีจอ ฉศก จ.ศ. ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๗^๑

เมื่อมีพระชนมายุได้พอสมควร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าศึกษาวิชาภาษาไทยเป็นครั้งแรกในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อได้ทรงผ่านการศึกษภาษาไทยเป็นเบื้องต้นแล้ว ได้ทรงโปรดฯ ให้เข้าศึกษาภาษาอังกฤษขั้นต้นในสำนักกรมสามิ และใน พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงเข้าศึกษาภาษาไทยอยู่ในสำนักพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น โอวาทสาร) เปรียญ^๒

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียนในงานประจำปีที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแล้วเสด็จเที่ยวทอดพระเนตรในโรงเรียนทั่วไป ทรงพอพระราชหฤทัยในความเจริญของโรงเรียนนั้นมาก ก่อนจะเสด็จพระราชดำเนินกลับได้ทรงปรึกษากับพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ซึ่งได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ทรงจัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบว่า พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ชายที่พระชันษาถึงขนาดเข้าโรงเรียนในขณะนั้นมี ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ พระองค์เจารพิพัฒน์ศักดิ์ พระองค์เจ้าประวิตรวิชฌโนคม และพระองค์เจ้าจิริประวิตรเดช ให้จัดการรับไปเข้าเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบด้วย

^๑ราชสกุลวงศ์, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๑๕), หน้า ๗๕.

^๒พระยาโอวาทวรกิจ เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายอักษรวิธี ของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นคนแรก ตอนนั้นยังมียศเป็นหลวงโอวาทวรกิจ.

พระองค์เจ้ากิติศรกุมารไคทรงจัดให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์นั้นเรียนรวมกันเป็นพิเศษต่างหากจากนักเรียนอื่น และโปรดให้มาปั้น (เจ้าพระยายมราช, บั้น สุขุม) เป็นครูสอน^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไคทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ว่า บรรดาพระเจ้าลูกยาเธอเมื่อเจริญพระชันษาโสก้นคแล้วจะโปรดฯ ให้ไปศึกษาวิชาความรู้ถึงทวีปยุโรปทุกพระองค์ คังนั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ไคทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีโสก้นคพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๓ พระองค์ก่อน คือ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ และพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ส่วนพระองค์เจ้าประวิตรวิธโนคมนั้น เลื่อนมาโสก้นคในปี ๒๔๒๔ เพราะพระชันษาอยู่ในเขต ๑๐ พรรษา ชักแก่ประเพณีโสก้นค^๒

ครั้นทำพิธีโสก้นคแล้วก็ได้โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์นั้นเป็นสามเณร

ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไคโปรดฯ ให้ส่งพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์นี้ไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ นับเป็นพระราชโอรสรุ่นแรกที่ออกไปศึกษาต่างประเทศ โดยให้พระยาไชยสุรินทร์ (ม.ร.ว. เทวหนึ่ง ศิริวงศ์) และหมอวิลเลียม กาวาน เป็นผู้พาไปส่งยังพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ อัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอน ซึ่งจะ เป็นพระธุระดูแลความเป็นอยู่และการศึกษาคือไป สำหรับในค่านการเรียนนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการว่า ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ และพระองค์เจ้าประวัติวรเดช เสด็จไปศึกษาที่กรุงเอคินเบอเรือ โดยมอบให้หมอกาวานเป็นผู้จัดการตรวจ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยสุรินทร, ประวัติเจ้าพระยายมราช (บั้น สุขุม) (พระนคร : องค์การการคาของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยสุรินทร, พระประวัติจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช, (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

ตรารักษา ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ และพระองค์เจ้าประวิตร-
 วัฒนคอมให้เสด็จอยู่เล่าเรียนที่กรุงลอนดอน โดยให้อยู่ในความดูแลของกรมหมื่นนเรศวร-
 ฤทธิ์^๑

ผู้ที่ตามเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ไปคราวนี้ นอกจากพระยา
 ไชยสุรินทรและหมอกาแวนแล้ว ก็ยังมีเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งตอนนั้นมียศเป็น
 ขุนวิจิตรวรสาสน์ ออกไปเป็นครูสอนหนังสือไทยพระเจ้าลูกยาเธอที่ทรงศึกษาอยู่ที่กรุง
 ลอนดอน และหม่อมเจ้าเพ็ชในกรมหมื่นภูมินทรภักดี เป็นครูสอนหนังสือไทยพระเจ้าลูกยาเธอ
 ที่ทรงศึกษาอยู่ที่สกอตแลนด์^๒ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เกรงไปว่าพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์จะลืมหนังสือไทยเสีย เพราะได้ศึกษาหนังสือ
 ไทยในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้เพียงปีเดียวเท่านั้น

การเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ในชั้นนี้ก็เป็นเพียงจำ
 ครูมาสอนที่บ้านเท่านั้น โดยจำครูอังกฤษมาดวายการสอนครึ่งวัน และครูไทยที่ตามเสด็จ
 ออกไปช่วยดวายการสอนอีกครึ่งวัน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย จะฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี
 ได้เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปช่วยงาน แต่พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่อาจเสด็จพระราชดำเนินไปได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศเสด็จ
 ไปแทนพระองค์ เมื่อเสด็จประทับอยู่ที่กรุงลอนดอน ทรงทราบว่าพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔
 พระองค์ไม่สบายพระทัยควยคิดถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถและพระญาติวงศ์ ทรงส่งสาร
 และทรงคำริเห็นว่าการเล่าเรียนในชั้นนี้เป็นแต่จำครูมาสอนที่บ้าน หากจะเสด็จกลับ

^๑ พจน. สมุคพิเศษ เล่ม ๑๖, พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ
 ถึง พระยาไชยสุรินทร และหมอกาแวน, หน้า ๕๕ - ๑๐๐.

^๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๖.

กรุงเทพฯ ให้ครูมาช่วยก็จะไม่เสียการเรียน จึงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ
 เสร็จราชการในยุโรปจึงทรงนำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เสด็จกลับกรุงเทพฯ
 โดยผ่านทวีปอเมริกา และประเทศญี่ปุ่น มาถึงกรุงเทพฯ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
 เล่าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เข้าเรียนต่อที่โรงเรียน
 พระตำหนักสวนกุหลาบ โดยให้อยู่ในความรับผิดชอบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การศึกษาตอนนี้แบ่งเวลาให้ครูอังกฤษสอนครึ่งวัน เจ้าพระยา
 ยมราชสอนครึ่งวัน^๑

ครั้นถึงปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
 เกล้าฯ ให้พลเรือตรี พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งในเวลานั้นเป็น
 ตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารเรือ เสด็จตรวจการในยุโรปนำพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔
 พระองค์กลับไปส่งยังประเทศอังกฤษด้วย การเสด็จไปครั้งนี้ได้เสด็จไปทางประเทศพม่า
 และอินเดีย แล้วลงเรือที่เมืองบอมเบไปยุโรป เป็นประโยชน์แก่พระเจ้าลูกยาเธอได้
 ทอดพระเนตรเห็นบ้านเมืองของชนชาติต่าง ๆ หลายเมือง เมื่อเสด็จถึงประเทศอังกฤษ
 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าวิวัฒนศักดิ์ ได้ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมอังกฤษ
 ในกรุงลอนดอน ๓ ปี^๒ เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงเลือกศึกษาวิชาการฝ่ายพลเรือน พระองค์ทรง
 เลือกศึกษาวิชากฎหมาย ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้แทน
 พระองค์เสด็จไปเยี่ยมตอบกแกรนดยูกซาเรวิช รัชทายาทประเทศรัสเซีย (ต่อมาได้
 เสวยราชย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าซาร์นิโคลาส ที่ ๒) เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^๒ พัฒนจักร, "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, "บทบันทึก",
 (เล่มที่ ๒๔, ตอน ๒, ๒๕๑๕), ๒๖๐.

มหาจักรีบรมราชวงศ์ และเพื่อกิจการอื่นบ้างอีกหลายอย่าง นอกจากนี้ทรงมอบให้นำ
พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ไปเข้าวิทยาลัยไครสต์เชิช แห่งมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด^๑
เมื่อทรงเข้าศึกษา ไครทรงพระอุศสาหะเอาพระทัยใส่เป็นอย่างมาก ในที่สุดทรงสอบได้
ไปตามหลักสูตรปริญญา บี. เอ. ของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดแล้วจึงเสด็จกลับประเทศไทย

บทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในการปรับปรุงประเทศ
งานปรับปรุงคานกฎหมายและกิจการศาล

ในตอนต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการทาง
คานกระบวนการยุติธรรมยังอยู่ในลักษณะที่ล่าช้ามาก เพราะต้องประสบปัญหาใหญ่
หลายปัญหา กล่าวคือ วิธีพิจารณาคดีวิปริต ผู้พิพากษากินสินบาทคาคดสนับน คดีความล่าช้า
และคางการพิจารณาในศาลเป็นจำนวนมาก และการลงโทษก็เหี้ยมโหด นอกจากนี้
งานปรับปรุงทางคานกฎหมายให้ทันสมัยเป็นที่ยอมรับของอารยประเทศเพื่อเรียกร้องสิทธิ
สภาพนอกอาณาเขตให้กลับคืนมาก็เป็นงานที่จะต้องทำอย่างเร่งด่วน แต่การแก้ไขวิกฤตการณ์
เหล่านี้มีอาจจทำให้ไ้ไ้ในฉับพลันทันใด เพราะชาคนุ้มีความรู้ความสามารถทางคานกฎหมาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหนักพระทัยในเรื่องนี้มาก พระองค์ทรง
มีพระราชดำธิบายเรื่องนี้หลังจากเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วว่า

...การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้ เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพลิงและ
ปลวกกินเนื้อไม้ทั้งลำ แรกก่อนทำมันเหมือนเรือหัวแหงโคกก็เขาไม่คามอุคยาแต่เฉพาะ
ที่ตรงหัวนั้น ที่อื่นก็โถมลงไปอีก ครั้นชานานเขาก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลา
สมควรที่คองตั้งกงขึ้นกระคานใหม่ให้เป็นของมุนคองถาวรสู้ไป และเป็นการสำคัญ
ยิ่งใหญที่คองรับจัดการไ้ไ้เร็ว หากไม่ก็คองจมลง ควยนุ้ไปเหมือนเรือกำปั่น
ที่ชำรุดเหลือที่จะเยียวยาจนคองจมลงฉนั้น...^๒

^๑ สมเด็จพระยาค่างราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๒๕ - ๓๐.

^๒ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นการจัดการเปลี่ยนแปลง
ราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำธิในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชดำธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, (พระนคร : โรงพิมพ์
กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๐), หน้า ๘๕.

กิจการของศาลไทยตามที่ เป็นมาในสมัยก่อนนั้นยังไม่มีกรมกระทรวงใดทำหน้าที่
ตุลาการพิจารณาพิพากษาคดีความโดยเฉพาะ ผู้มีหน้าที่พิจารณาคดีขึ้นอยู่กับกรมกระทรวง
ต่าง ๆ เช่น

...ศาลหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย ศาลหัวเมืองฝ่ายใต้ขึ้นอยู่กับ
ในกระทรวงกลาโหม และศาลหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรมท่าก็มีอีก และศาลนครบาล
ในกรุงเทพฯ ขึ้นอยู่ในกรมเมือง ศาลหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับมหาดไทยก็ดี ในกลาโหม
ก็ดี กรมท่าก็ดี ใควาทั้งความแพ่งและความอาญา แต่ศาลที่ขึ้นในกรมเมืองที่เรียก
ว่าศาลในกรมพระนครบาลนั้นใควาแต่ในความอาญายาวๆ เคี้ยว ความแพ่งมีศาลที่
เรียกชื่อว่าศาลแพ่งกลาง และศาลแพ่งเกษมเป็นเจ้าหน้าที่ชำระ ศาลแพ่งกลาง
แพ่งเกษมทั้ง ๒ ศาล หาขึ้นอยู่กับกระทรวงใดไม่ ฝ่ายกระทรวงมหาดไทยและกระทรวง
กลาโหม กรมท่าก็มีศาลในกรุงเทพฯ ใควา ต่อเนื่องกับศาลในหัวเมืองรับความที่ศาล
หัวเมืองส่งขึ้นมา นอกจากที่ใควาลาวมาแล้วยังมีศาลที่ขึ้นกรมท่าชำระความต่าง
ประเทศอีก และศาลกรมหลวงชำระความเรื่องทีนา และศาลในกรมพระคลังมหาสมบัติ
ชำระความภาษีอากรและหนี้หลวง นอกจากนั้นอีกก็มีศาลราชตระกูล ศาลกรมวัง
ศาลกรมผู้สวี่ ศาลที่เป็นศาลธรรมดาในกรุงเทพฯ ในครั้งนั้นก็คือ ศาลนครบาล
ศาลกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม กรมท่าและศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่ง
เกษม คือเป็นศาลที่ชำระความโจรกรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมดา และความแพ่งที่ราษฎร
เป็นกัน...

เมื่อเกิดมีคดีฟ้องร้องขึ้นต้องยื่นฟ้องกรมรับฟ้อง นอกจากการยื่นฟ้องต่อกรม
รับฟ้องแล้ว เจ้านายบางพระองค์ก็ยังทรงช่วยรับเป็นพระธุระจัดการรับฟ้องของคุณความ
ไว้พิจารณา เมื่อรับฟ้องของคุณความไว้แล้วต้องนำเสนอลูกขุน ซึ่งเป็นอีกกรมหนึ่งต่างหาก
หลังจากลูกขุนตรวจว่าเป็นการยื่นฟ้องที่ถูกต้องใควาเหตุผลแล้ว กรมรับฟ้องจึงจะจัดการ
จ่ายเรื่องราวนั้นไปตามกระทรวง แล้วแต่คดีจะอยู่ในขอบเขตอำนาจของกระทรวงใด
เพื่อให้ศาลในกระทรวงนั้นทำหน้าที่พิจารณาชำระความ ใควาวิธีดังกล่าวนี้เป็นการพิจารณาพิพากษา

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระราชบัญญัติราชบุรี, (พระนคร : ไม่ปรากฏ
สถานที่พิมพ์, ๒๔๔๔), หน้า ๑๕๑ - ๑๕๒.

คดีของศาล จึงยังพัวพันเกี่ยวข้องกับทางฝ่ายบริหาร อำนาจและหน้าที่ตุลาการไม่
 ไ้แยกจากตุลาการให้ขาดตอนไป การพิจารณาคดีความแทนทั้งหมดมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายตุลาการ
 เข้าเกี่ยวข้องควยเสมอ ซึ่งผิดกับหลักกฎหมายที่ว่าภารกิจกฎหมายให้เป็นหน้าที่ของ
 ตุลาการจะพิจารณาพิพากษา การที่ยอมให้ฝ่ายตุลาการเข้าเกี่ยวข้องเป็นตัวยังอยู่ควยนั้น
 ย่อมทำให้การพิจารณาความไม่ดำเนินไปตามควร^๑

ควยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริ
 ว่าควรมีกระทรวงหนึ่งจัดการรับผิดชอบเกี่ยวกับงานศาลยุติธรรมโดยเฉพาะแต่ผู้เดียว
 เพื่อจะได้รวบรวมศาลต่าง ๆ ที่ใดกระจัดกระจายอยู่ตามกรมกระทรวงต่าง ๆ เขาไว้
 เป็นปึกแผ่นจึงทรงมีพระบรมราชโองการออกประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมนั้นเมื่อวันที่
 ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (๒๔๓๔)^๒ มีเสนาบดีเป็นประธานเพื่อจะได้แก้ไขการขัดข้อง
 ในคดีและรับผิดชอบในการพิจารณาพิพากษาเป็นไปโดยสะดวกและยุติธรรม แต่หน้าที่นี้
 แยกออกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากการพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งเป็นอำนาจของศาลโดย
 เฉพาะ เสนาบดียะพิจารณาพิพากษาเองไม่ได้ เมื่อตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นแล้ว สรรพคดี
 ที่พิจารณาอยู่ในกรมกระทรวงต่าง ๆ ไ้ยกมารวมอยู่ในศาลสถิตยุติธรรมที่ตั้งขึ้นใหม่เป็น
 ชั้น ๆ ภายในกรอบของกระทรวงยุติธรรม ผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีพระองค์แรก คือ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ^๓ (กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฐ์) ทรงเข้า

^๑พระยานิติศาสตร์ไพศาล, ตำนานศาล, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์
 ๒๔๖๒), หน้า ๕.

^๒หลวงจักรปาณีศรีคีลวิสุทธิ์, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์),
 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์), ๑๕ พ.ย. ๒๔๕๕)
 หน้า ๔๗.

^๓ทรงเป็นนักเรียนไทยรุ่นแรกที่ได้ส่งไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ พระองค์
 ทานไ้ไปเรียนกฎหมายประจำอยู่ที่สำนักเบเลียด (Balliol College) ซึ่งเป็นสำนัก
 ศึกษาที่มีชื่อเสียงทางวิชาการยิ่งกว่าสำนักอื่น ๆ ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด.

รับตำแหน่งเมื่อ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑^๑

แม้กระทรวงยุติธรรมจะไต่ตั้งขึ้นแล้วแต่กิจการทางคานกฎหมายและการศาลก็ยังไม่เจริญก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสด็จกลับมายังประเทศไทยแล้วก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงกฎหมายและกิจการศาลให้เป็นระเบียบแบบแผนตามแบบประเทศในยุโรป

งานทางคานการปรับปรุงกฎหมายและกิจการศาลของพระองค์มีดังนี้

การจัดการศาลหัวเมือง

เมื่อพระองค์เสด็จกลับมากองกรุงเทพฯ ใหม่ ๆ นั้นทรงเข้ารับราชการในกรมราชเลขาธุการ และไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นองคมนตรี ในตอนนี้พระองค์ไต่ทรงใช้เวลาศึกษากฎหมายไทย เนื่องจากการที่เสด็จไปต่างประเทศเสียแต่ยังทรงพระเยาว์ มีไต่ทราบเกี่ยวกับกฎหมายไทย พระองค์จึงเริ่มศึกษากฎหมายไทยอย่างจริงจัง ในสมัยนั้นตำรับตำราหายาก ในการค้นคว้ากฎหมายและแบบอย่างคำพิพากษากฎีกาไต่อาศัยจากกรมราชเลขาธุการฝ่ายกฤษฎีกา และไต่ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวการะ) เป็นพระอาจารย์สอนกฎหมายไทย กับไต่เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เป็นผู้ถวายความสะดวกในการค้นควาคานกฎหมายไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก เพื่อสอนความรู้เบื้องต้นสำหรับผู้เข้ารับราชการพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ เนื่องจากอธิบดีผู้จัดการโรงเรียนเป็นตำแหน่งอิสระต่างหากจากกระทรวงต่าง ๆ และจะต้องเป็นผู้ทรงเกียรติคุณในทางวิชาการ เป็นที่นับถือของผู้คนจึงจะจัดการไต่สะดวก จึงทรงพระราชดำริจะโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงเป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็ก แต่พระองค์กราบบังคมทูลว่า ไต่ทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นสำคัญ สมควรจะรับราชการทางฝ่ายตุลาการ พระประสงค์ที่จะทรงรับราชการฝ่ายตุลาการก็พอ

^๑ หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๔๘.

เหมาะแก่พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะได้จัดการแก้ไขระเบียบศาลยุติธรรมอยู่ด้วย เพราะทรงพระราชดำริว่ากระทรวงยุติธรรมเวลานั้นยังบัญชาการศาลในกรุงเทพฯ ไม่สามารถจะรับบัญชาการศาลยุติธรรมได้ทั่วประเทศอาณาเขตศาลยุติธรรมตามหัวเมือง คงขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยตามประเพณีเดิม หากจะรอการจัดศาลยุติธรรมตามหัวเมืองไว้จนกระทรวงยุติธรรมสามารถรับศาลหัวเมืองได้ จะเป็นเวลานานไป สมควรจะลงมือจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมืองไปพร้อมกันด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมสำหรับหัวเมืองขึ้นเมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ (๒๔๓๕) ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงเป็นประธานยก ขุนหลวงพระยาไกรดี (เปล่งเวภาระ) กับ มิสเตอร์ อาร์ เอ เกิกปาตริก เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ให้ทำการพร้อมด้วยข้าหลวงพิเศษอีก ๒ นาย คือ ผู้เป็นเทศาภิบาลประจำมณฑล กับ ผู้รักษาเมืองใดเมืองหนึ่ง ในมณฑลที่ข้าหลวงพิเศษประจำการจะได้ตั้งทำการในเวลานั้น เพื่อให้จัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลหัวเมืองทั้งปวงให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

หน้าที่ของกองข้าหลวงพิเศษประจำการนี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. คิดจัดการตั้งศาลยุติธรรมขึ้นในหัวเมืองทั้งปวงให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน
๒. คิดสะสางล้างคดีความซึ่งค้างอยู่ให้หมดสิ้นไปตามที่เห็นเป็นทางดีที่สุดที่จะกระทำได้

สำหรับการจัดการศาลหัวเมืองนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดที่มณฑลกรุงเก่าก่อนตามคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยร่วมกับข้าหลวงพิเศษในท้องที่อีก ๒ คน คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า และพระยาชัยวิชิต (นาค ณ ป้อมเพชร์) ผู้รักษากรุงเก่า งานชิ้นแรกที่ข้าหลวงพิเศษประจำการเริ่มลงมือทำการก่อนคือ การชำระสะสางคดีความที่ค้างอยู่ให้หมดสิ้นไป

ซึ่งมีคดีความที่ค้างอยู่ทั้งหมดถึง ๑๒๓ เรื่อง ซึ่งก็ไต่ตัดสินความไปจนเรียบร้อย

ในการชำระสะสางคดีในศาลมณฑลกรุงเก่านี้ ข้าหลวงพิเศษประจำการทั้ง ๓ ท่านได้กล่าวถึงความไม่เรียบร้อยของศาลนี้สรุปได้ว่า

๑. เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องกับการชำระคดีหลายคนได้รับผลประโยชน์เป็นสิ่งของบ้าง เป็นตัวเงินบ้างจากลูกความ ซึ่งมีผู้พิพากษา ๕ คน ผู้คุม ๒ คน ที่ต้องหารว่ารับสินบน

๒. นักโทษชาย และนักโทษหญิง ต้องขังอยู่ในห้องเดียวกันอันไม่เป็นการสมควร

๓. การที่คดีความค้างค่านั้นสาเหตุประการหนึ่งคือ ส่วนวนความหาย ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้พิพากษาศาลการในหัวเมืองมิได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรม แต่อยู่ในบังคับบัญชาของผู้รักษาเมือง เมื่อผู้รักษาเมืองออกจากตำแหน่งหรือเลื่อนยศไปอยู่ตำแหน่งอื่นแล้ว ก็มักจะเก็บเอาบรรดาหนังสือราชการทั้งปวงกับส่วนวนความที่เกิดขึ้นในสมัยของตนไปเสียด้วย

๔. มีจำเลยจำนวนไม่น้อยที่ต้องจำใจให้การรับสารภาพ เนื่องจากทนถูกเขี่ยตามจารีตนครบาลไม่ไ้ ซึ่งในข้อนี้ข้าหลวงพิเศษประจำการกราบทูลให้ตรากฎหมายขึ้นใหม่โดยให้ยกเลิกจารีตนครบาลเสีย

ในการตัดสินคดีความนี้ ข้าหลวงพิเศษประจำการอันมีพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์เป็นสถานายกได้ทำการตัดสินคดีความตามวิธีการสมัยใหม่ซึ่งใช้กันอยู่ในอารยประเทศทั่วไป คือ

...เมื่ออ่านคำให้การแล้ว ข้าหลวงพิเศษก็ซักถามจำเลยต่อไป ถ้าจำเลยรับสมจริงตามขอหาแล้ว แท้จริงมักรับขอย ๆ กวานี้ผู้ใดคนหนึ่งมุ่งหมาย ข้าหลวงพิเศษก็ตัดสินลงโทษทันทีไม่ต้องพิจารณาต่อไปอีก ถ้าจำเลยปฏิเสธขอหาแล้ว ข้าหลวงพิเศษก็อ่าน

๑ หจข. ร.๕๒.๘/๕ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์, ขุนหลวงพระไกรสี และ
มิสเตอร์เก็ก ปาตริก กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๒๗ พ.ย. ร.ศ. ๑๑๕.

คำพยานที่ได้สืบไว้แต่ก่อนต่อไป คำพยานที่ได้สืบไว้แล้ว เช่นนี้มักขาดตกบกพร่องมิได้
 เต็มบริบูรณ์ตามประเด็นขอหาโดยมาก ขาหลวงพิเศษของพังกำพยานใหม่ต่อไป
 ไทเรียกพยานมาสืบใหม่อีกตามวิธีในพระราชบัญญัติลักษณะพยาน ร.ศ. ๑๑๓
 ขาหลวงพิเศษคนหนึ่งคอยจดหมายบันทึกการพิจารณาและคำให้การของพยาน เมื่อ
 เสร็จพิจารณาแล้วก็คัดสำเนาในทันที คำคัดสำเนานั้นกล่าวความโดยย่อแยกแต่เหตุผลอัน
 เป็นแก่นมูลแห่งความวินิจฉัยเท่านั้น ขาหลวงพิเศษอีกคนหนึ่งเป็นผู้เขียนคำคัดสำเนา
 แล้วเซ็นชื่อขาหลวงพิเศษทั้งปวงและอ่านให้โจทก์จำเลยฟังแล้วบังคับเบิกขาดไป
 ตามคำคัดสำเนาที่เกี่ยว...

เกี่ยวกับการจัดตั้งศาลยุติธรรมใหม่ในหัวเมืองนั้นมีข้อยุ่งยากอยู่ประการเดียว
 คือ คนที่จะมารับหน้าที่เป็นผู้พิพากษา เพราะในเวลานั้นผู้ที่กฎหมายยังไม่ยอมมีผู้ที่ถูกส่ง
 มาเป็นผู้พิพากษาคตามศาลต่าง ๆ ในหัวเมืองก็เป็นเพียงแต่ครูของกฎหมายบางเล็กน้อย
 เนื่องจากเคยทำงานอยู่กับศาลในกรุงเทพฯ มาก่อนเท่านั้น ซึ่งในเรื่องนี้ขาหลวงพิเศษ
 ทั้ง ๓ ท่าน ไคกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเร่งฝึก
 หัดนักเรียนที่จะมาเป็นผู้พิพากษาเสียโดยเร็ว ความขาดแคลนอันนี้นับเป็นสาเหตุหนึ่งของ
 การคิดจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายในปีต่อมา

การปฏิบัติงานในมณฑลกรุงเก่าของขาหลวงพิเศษสำเร็จลุล่วงไปอย่างดียิ่ง
 นับเป็นตัวอย่างอันดีในการจัดระเบียบการศาลยุติธรรมในหัวเมืองอื่น ๆ ต่อมาจนสำเร็จ
 ที่วราอาณาจักร ผลงานครั้งนี้ได้รับคำชมเชยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ดังนี้

...การที่ขาหลวงพิเศษได้ทำมานี้ เห็นว่าเป็นตัวอย่างอันดี เป็นรากเง่าที่จะได้
 จัดการศาลยุติธรรมในกรุงแลหัวเมืองต่อไป ตามกระบวนการพิจารณาใหม่ ซึ่งถ้าไม่ได้
 ฝึกหัดผู้พิพากษาแล เลิกถอนธรรมเนียมซึ่งเป็นมลทินเหมือนถุณิมที่จับรังแตนอยู่ให้หมด
 แล้ว ขบวนการพิจารณาใหม่จะไม่ใช่แค่เพียงไม่มีคุณอันใด แต่จะกลับเกิดโทษโคควย
 เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าการที่ขาหลวงพิเศษได้ทำมาแล้วนี้เป็นที่ควรสรรเสริญ...

๑ เรื่องเดียวกัน.

๒ หจร. ร.ชย. ๒/๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมหมื่น
 ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕.

งานจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมืองได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดีก็เนื่องมาจากพระวิริยอุตสาหของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์เป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าในปลายปี ร.ศ. ๑๑๕ นั้นเอง ศาลตามมณฑลชั้นกลางก็ไต่ย้ายมาขึ้นอยู่ในความปกครองของกระทรวงยุติธรรมหมด ยกเว้นแต่ศาลมณฑลชั้นนอก เช่น เพชรบูรณ์ อุตรดิตถ์ อีสาน และหัวเมืองแขก แหลมมลายูนั้นคงขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยตามเดิม^๑ ซึ่งศาลตามหัวเมืองเหล่านี้ก็จะไต่ค่อย ๆ คำนึงการไปที่ละเล็กทีละน้อยจนกว่าจะเรียบร้อยและเข้ามารวมอยู่กับกระทรวงยุติธรรมทั้งหมด

งานจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมืองนี้มาเข้ารูปเป็นระเบียบเรียบร้อยในปี ร.ศ. ๑๒๑ (๒๕๔๕) ความยุ่งเหยิงทางการศาล ซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนก็หมดสิ้นไป^๒ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อผลิตคนที่มีความรู้ทางกฎหมายตามพระราชดำริของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ควบคู่ประการหนึ่ง

งานของกระทรวงยุติธรรมในสมัยที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้กราบบังคมลาออกจากตำแหน่ง เพราะทรงประจวบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเสนอให้ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงดำรงตำแหน่งแทน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเกรงว่าจะถูกครหาว่า แต่งตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๒๒ พรรษาให้เป็นเสนาบดี จึงทรงยับยั้งการแต่งตั้งไว้ก่อน ต่อเมื่อพระยาอภัยราชา (Monsieur Rolin Jacquemyns) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป กราบบังคมทูลรับรองจะช่วยดูแลกำกับการให้เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตกลงพระทัยประกาศตั้งให้พระองค์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ นับเป็นเสนาบดี

^๑ หจช. ร.๕๒.๑/๓๑ รายงานศาลยุติธรรมสำหรับปี ร.ศ. ๑๒๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ลำดับที่ ๓ ตั้งแต่ได้สถาปนากระทรวงยุติธรรม แม้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้วก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีในกองข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมในหัวเมืองต่อไปด้วย กิจการของกระทรวงยุติธรรมในครั้งนั้นยังไม่เรียบร้อย และไม่ทันสมัย คดีความค้างคั่งไม่อยู่ในระเบียบแบบแผนที่ดี การศาลต่าง ๆ ยังสับสนยุ่งยากแก่การที่จะพิจารณาคดี พระองค์จึงทรงเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลง และจัดวางระเบียบศาลยุติธรรมของประเทศจากระบบเก่ามาสู่ระบบใหม่ ปรับปรุงศาลต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมือง แกบกฎหมายว่าด้วยการพิจารณาความแพ่งและอาญาเสียใหม่ ทำให้ราชการศาลยุติธรรมทัดเทียมกับนานาอารยประเทศและมั่นคงอยู่จนทุกวันนี้

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมใหม่ ๆ ทรงทรงทำหน้าที่ทุกอย่างเองทั้งหมด ทั้งการวางนโยบายและลงมือปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความล่าช้าในการปฏิบัติงานเป็นอย่างมาก ดังนั้น เมื่อได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นและสามารถผลิตบุคคลที่มีความรู้ทางกฎหมายได้แล้ว ก็ทรงพระราชดำริที่จะจัดรูปงานของกระทรวงยุติธรรมเสียใหม่ โดยพระองค์จะทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีอย่างประเทศตะวันตกคือทำแต่เฉพาะเรื่องนโยบาย ปลัดทูลฉลองเป็นผู้รับงานไปปฏิบัติตามนโยบายทั้งหมด ตามพระราชดำรินี้จึงได้ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เป็นปลัดทูลฉลองในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เจ้าพระยามหิธรนอกจากจะรับนโยบายทั้งหมดไปปฏิบัติแล้ว ยังมีหน้าที่ทำงานฝ่ายธุรการ และปกครองข้าราชการในกระทรวงด้วย การแต่งตั้งและบรรจุข้าราชการฝ่ายธุรการนั้นตำแหน่งต่ำกว่าชั้นเจ้ากรมให้ปลัดทูลฉลองดำเนินการไปได้เลย แล้วจึงรายงานให้เสนาบดีทราบตำแหน่งตั้งแต่ชั้นกรมขึ้นไปให้ปลัดทูลฉลองเสนอความเห็นว่าจะแต่งตั้งใคร เพื่อให้เสนาบดีพิจารณาอนุมัติเสียก่อน แล้วจึงดำเนินการแต่งตั้งได้ การที่พระองค์ทรงจัดระเบียบงานใหม่เช่นนี้นับเป็นการแบ่งเบาภาระของพระองค์ไปได้

มากมายทีเดียว ทำให้มีเวลาไปจัดการทางบ้านอื่นได้มากขึ้น เช่น การร่างกฎหมายต่าง ๆ การจัดการยุติธรรมตามหัวเมือง การจัดการโรงเรียนกฎหมาย เป็นต้น ทั้งนี้เพราะตำแหน่งราชการฝ่ายธุรการในกระทรวงยุติธรรมในสมัยนั้น ไม่ได้มีแต่เฉพาะในกรมบัญชาการซึ่งเทียบเท่าสำนักงานปลัดกระทรวงในสมัยนี้เท่านั้น ยังมีตำแหน่งในกรมอัยการ กองคดีโทษ กองมหันตโทษ และกองร่างกฎหมายอีกด้วย เพราะฉะนั้น จำนวนข้าราชการในกระทรวงเมื่อเทียบตามส่วนแล้วก็มากกว่าในสมัยปัจจุบันเสียอีก

งานของกระทรวงยุติธรรมในสมัยที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๕๓ มีดังนี้

๑. งานนโยบายเกี่ยวกับคนต่างประเทศที่ขึ้นศาลไทยและศาลกงสุล ซึ่งประเทศไทยมีนโยบายที่จะเลิกศาลกงสุล และศาลต่างประเทศ

๒. การพิจารณาจัดตั้งศาลมณฑลและศาลเมือง (จังหวัด) ขึ้นในท้องที่ต่าง ๆ ตลอดจนรวบรวมตุลาการในหัวเมืองซึ่งสังกัดกระทรวงมหาดไทยเป็นส่วนใหญ่เข้ามาอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ซึ่งอาจเรียกโดยย่อว่า การจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง เพื่อการนี้ได้จัดตั้งข้าหลวงพิเศษขึ้น ๓ นาย ใน ร.ศ. ๑๑๕ และภายหลังเพิ่มขึ้นเป็น ๕ นาย มีพระองค์เจ้าวรพินศักดิ์เป็นสภานายกตลอดเวลา แม้เมื่อทรงเป็นเสนาบดีแล้ว

๓. การวางระเบียบปฏิบัติของศาลเพื่อให้มีความสะดวกในการพิจารณาพิพากษาคดี ซึ่งได้ออกเป็นกฎเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมไว้หลายสิบฉบับ กฎเสนาบดีคั้งว่านี้ได้ใช้ตลอดมาจนประกาศใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและอาญา เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๓๘

๔. พิจารณาร่างกฎหมายสำคัญ ๆ ให้พอกับความต้องการของประเทศ คือ

๑. พระธรรมนูญศาลยุติธรรม
๒. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง
๓. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา
๔. กฎหมายลักษณะอาญา

๕. ประมวลกฎหมายแพ่งฯ ในการนี้โปรดเกล้าฯ ให้หาเนติบัณฑิต ผู้ชำนาญกฎหมายต่างประเทศเขามารับราชการหลายนาย เช่น นายโรแลง ยัคมินน์ นายริชาร์ด เก็ก บาตริก ดร. โดทีกิ มาเซา และ นายยอช ปาคูส์ เป็นต้น ใน ร.ศ. ๑๑๖ (๒๔๔๐) โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการร่างกฎหมายขึ้นคณะหนึ่งมีพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานกรรมการร่างกฎหมายนี้ ต่อมาได้ยกขึ้นเป็นกรมร่างกฎหมายแล้วเปลี่ยนเป็นคณะกรรมการกฤษฎีกาต่อมาจนทุกวันนี้

๖. ใน ร.ศ. ๑๑๗ (๒๔๔๑) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรรมการตรวจคัดลอกความฎีกาขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศิริวัชรสังาศ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระยาอนุชิตชาญไชย นายอาร์เย เก็กปาดริก โดยให้กรรมการไม่น้อยกว่า ๓ นาย เป็นองค์คณะ การวินิจฉัยให้ถือเสียงข้างมากเป็นใบชี้ขาด แล้วให้นำความกราบบังคมทูล คำชี้ขาดของคณะกรรมการ ต้องมีพระบรมราชโองการอนุมัติมาอีกชั้นหนึ่ง จึงจะมีผลบังคับได้ กรรมการชุดนี้มีชื่อว่าศาลกรรมการฎีกา ซึ่งทำหน้าที่ศาลสูงสุดของประเทศ แต่ไม่สังกัดอยู่ในกระทรวงยุติธรรม และในภายหลังกลายเป็นศาลฎีกา ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ฉะนั้น พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์นอกจากจะทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้ว ยังทรงเป็นตุลาการ มีอำนาจนั่งพิจารณาพิพากษาคดีในศาลฎีกา ทั้งมีอำนาจนั่งพิจารณาพิพากษาคดีในศาลหัวเมืองทั้งปวงในฐานะที่เป็นสถานายกข้าหลวงพิเศษจัดการศาลหัวเมืองด้วย

๗. หน้าที่เป็นผู้จัดการและผู้สอนประจำในโรงเรียนกฎหมาย

๘. หน้าที่จัดการการฝ่ายราชทัณฑ์ โปรดเกล้าฯ ให้ยกกองมหันตโทษและกองลหุโทษ จากกระทรวงนครบาลมาสังกัดกระทรวงยุติธรรมตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๖ เพื่อจัดวางขอบบังคับ และเรือนจำให้ดีขึ้น ให้ผู้พิพากษามีอำนาจตรวจเรือนจำและตั้งกองพิมพ์ลายมือขึ้นที่กองลหุโทษใน ร.ศ. ๑๑๘ ส่วนเรือนจำหัวเมืองคงขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย

๙. จัดระเบียบงานกรมอัยการซึ่งได้ตั้งขึ้นตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๒ โดยมีหน้าที่ปฏิบัติการเฉพาะในกรุงเทพฯ และสังกัดอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ส่วนอัยการหัวเมืองสังกัดกระทรวงมหาดไทย

การจัดทำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗

ในสมัยนั้นงานราชการแผ่นดินที่จำเป็นจะต้องจัดก่อน คือ การปกครอง การศาล และการคลัง ในราชการฝ่ายการศาลก็มีความจำเป็นจะต้องจัดให้มีพระราชกำหนดกฎหมายพอแก่ความต้องการของบ้านเมืองและจัดการไว้บังคับกฎหมายนั้น ๆ ให้เป็นไปด้วยดี ด้วยเหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการคณะหนึ่งประกอบด้วยผู้ชำนาญทางกฎหมายทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศ รวม ๖ คน มี พระองค์เจารพิพัฒน์ศักดิ์ เป็นประธาน ทำหน้าที่ตรวจพระราชกำหนดบทพระอัยการเก่าใหม่ ปรึกษาลักษณะการที่จะชำระและจัดระเบียบกฎหมายขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ (๒๔๔๐) พระองค์เจารพิพัฒน์ศักดิ์ ทรงเป็นกำลังสำคัญในการตรวจชำระบทพระอัยการครั้งนี้อย่างมาก โดยเฉพาะการจัดทำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายที่ไกร่างขึ้นตามแบบสากลฉบับแรกในประเทศไทย พระองค์ทรงมีส่วนร่วมมีอย่างใกล้ชิดในการร่างกฎหมายสำคัญฉบับนี้ แต่ยังไม่ทันเสร็จ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๗ นายยอร์ช ปาคูส์ ชาวฝรั่งเศส เข้ารับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการชุดใหม่อีกชุดหนึ่งประกอบด้วย นายยอร์ช ปาคูส์ เป็นประธานให้รับร่างเดิมที่กรรมการชุดแรกได้ทำไว้มาตรวจชำระแก้ไขอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงนำขึ้นทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรรมการเสนาบดี ๔ ท่าน คือ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรมหลวงเทเวศร์ไชโยโรปกการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นกรรมการตรวจกฎหมายลักษณะอาญานี้ โดยมีพระอรรถการประสิทธิ์กับหลวงสกลสัตยาทร เป็นเลขานุการ^๑ คณะกรรมการทั้งหมดนี้ร่วมกันตรวจชำระเป็นขั้นที่สุกเริ่มตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๕ เป็นต้นไป ครั้นใน ร.ศ. ๑๒๖ พระองค์เจารพิพัฒน์ศักดิ์ ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปยุโรป

^๑ หจข. ร.๕๒.๒๓/๓ พระราชหัตถ์เลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๕.

จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการอื่นแทน พอเสด็จกลับจากยุโรปแล้วพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไขร่างกฎหมายนี้แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ได้
 ในเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๗ (๒๔๕๑) การที่พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ตามเสด็จไป
 ยุโรปนั้น เป็นเพราะได้พอพระทัยในร่างกฎหมายอาญาฉบับใหม่ที่ นายยอร์ช ปาคูล์
 ร่างขึ้น และกรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงเป็นประธานในการตรวจร่าง ทรงให้เหตุผลว่า
 กฎหมายฉบับนี้ร่างขึ้นตามพระประสงค์ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพซึ่งเป็นนักปกครอง
 จึงได้มีวิธีการสนใจให้จำเลยรับสารภาพ เพื่อจะได้ลดโทษตามมาตรา ๕๕ เพื่อให้คดี
 เสร็จไปโดยเร็ว ซึ่งพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงเห็นว่าไม่เป็นการยุติธรรม ไม่ชอบ
 ด้วยหลักการที่นักนิติศาสตร์จะยอมรับได้ จึงทรงหลีกเลี่ยงไปเสียเพราะไม่ต้องการจะรับผิดชอบ
 ชอบสำหรับกฎหมายฉบับนี้^๑

อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงหวังใ้ผู้ใดกฎหมายในเวลาต่อมาจะได้รับ
 ความลำบากในการตีความ ซึ่งอาจไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้ร่างเดิม เนื่องจากต้นร่าง
 เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสและแปลออกเป็นภาษาไทย โดยตรวจชำระถ้อยคำให้เป็นภาษาไทย
 ที่รัดกุมอย่างที่เรียกว่าภาษากฎหมาย ความหมายบางคำจึงอาจไม่ตรงกับร่างเดิม พระองค์
 จึงได้ทรงแต่งคำอธิบายกฎหมายอาญาฉบับนี้ขึ้นเล่มหนึ่ง และคำแปลภาษาไทยที่ถูกต้อง
 ร่างเดิมยิ่งกว่าที่ปรากฏออกมาเป็นตัวบทเรียกว่าฉบับเทียบ สำหรับเทียบเคียงให้เห็น
 ความแตกต่างกับตัวกฎหมายที่เรียกว่าฉบับหลวงอีกเล่มหนึ่ง^๒

การจัดทำพระธรรมนูญศาลยุติธรรม และพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. ๑๒๗

ใน ร.ศ. ๑๒๔ (๒๔๔๘) กระทรวงยุติธรรมได้ตั้งกรรมการชำระกฎหมายเก่า
 และรวบรวมร่างขึ้นเป็นพระธรรมนูญศาลยุติธรรม และพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง

^๑ เจ้าพระยามหิธร, บันทึกของเจ้าพระยามหิธร, (ลออ ไกรฤกษ์) พิมพ์
 ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร, ๒๔๘๘, หน้า ๔๕.

^๒ หลวงจักรปาณีศรีสวัสดิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๒.

ร.ศ. ๑๒๗ ขึ้นฉบับหนึ่ง กรรมการชุดนี้ประกอบด้วย

๑. กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ นายกรัฐมนตรี
๒. พระยาจักรีปาณิศรวิจิตรวิสุทธิ (ลออ ไกรฤกษ์)
๓. นายเย สจวต แบล็ค (Mr. John Stuart Black) ที่ปรึกษากฎหมาย
๔. พระยารรณการประสิทธิ์ (วิลเลียม แอลเฟรด คุณะคิดก) แทนกรมอัยการ

กับกรรมการศาลฎีกาอีก ๒ คน และอธิบดีศาลต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ กับ ขุนโกษากร
 หมายความว่า ในที่สุดได้ประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ และได้
 ได้ใช้อยู่ตลอดมาจนประกาศใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งฉบับปัจจุบัน เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๗๘

การจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย

โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยมี
 พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงเป็นผู้
 อำนวยการสอนร่วมกับบุคคลอื่น ๆ มูลเหตุของการตั้งโรงเรียนกฎหมายนี้ คือ

ประการที่หนึ่ง เนื่องมาจากความบกพร่องของศาลในเรื่องการซักถามพยาน
 และการจดคำซักถาม ทั้งนี้เกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเอง กล่าวคือ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕ (๒๔๓๕) พระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จตรวจศาล ทรงเห็นความบกพร่องของศาลในเรื่องการ
 ซักถามพยานและการจดคำซักถามซึ่งช้ำมาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้พิพากษาไม่ได้เล่าเรียน
 ทางนี้มา ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชหัตถเลขา
 ไปยังพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงปรึกษาเกี่ยวกับการจะตั้ง "ลอสกุล"
 ควบทรงทราบว่าขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง เวภาระ) ได้เสนอความคิดนี้ต่อกรมหลวง
 พิชิตปรีชากรแล้ว

... ได้คุ้นชื่าระความที่ศาลพระราชอาญา เห็นวิธีถามพยานช่างชำเลี้ยวจริง ๆ
 เรื่องถามถิ่นถานและเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งควรจะเป็นแต่ เยส ออร์ โน ไคหลาย
 อย่างก็ยังคงเฝ้าการกันยี่คยาว การที่ซาอีกอย่างหนึ่งนั้นควบเรื่องเขียนหนังสือ

มิสเตอร์แคตเตีย แจงว่า เขาจดคำให้การได้ ๒ คน ผู้พิพากษาจได้แต่คนเดียว
การวันนี้เป็นเหตุคุยเรื่องไทยเราเขียนหนังสือ ซึ่งต้องการความเฉาเรียนฝึกหัด
แต่ถึงตั้งนั้นถาคิดอานวิธีที่จะถามเหตุผลไหงาย ๆ ลงกว่านี้เห็นจะเร็วขึ้นได้อีกมาก
อนึ่ง ฉันโคพบกัษุนหลวงพระไกรสี... ในเรื่องซึ่งจะให้มีผู้ชำระความไคมาก
ขึ้น เขาว่าจวเป็นตองตั้งโรงเรียนลอสกุล ฉันเห็นเป็นตองตองแทเหมือนที่อหิยปต์
ตั้งศาลแขกโคก็อ่าไศรยโรงเรียนกฎหมายเหมือนกัน เห็นว่าเป็นรากเหงาที่จะให้
กวัชำระความเรียบรอยมั่นคง ครั้นวันนี้โคพบขุนหลวงพระไกรสีไคอนเขาว่าทำไไมไไม
ไคเห็นความคิดที่จะจัดการ เขาว่าไคทำยี่นไไว้ที่เชอ ๓ ไคเอนแลว ฉันเห็นว่าเป็นขอ
สำคัญมาก ถาเชอจัดการยั้งไไมตลอด ขอไทรเรจคิดเสียไทตลอด ถากการคิคตลอดแลว
ขอไทรนำมาบอกไทรทราบ...

ประการที่สอง สืบเนื่องมาจากความคิดที่จะเลิกศาลกงสุล เพราะการมีศาล
กงสุลทำให้คนในบังคับต่างประเทศไคใจ เวลากระทำผิดขึ้นศาลกงสุลของตองไไมตองขึ้น
ศาลไทย ถาคูกรณีเป็นคนไทยจะเสียเปรียบมาก นอกจากนี้ยังทำให้การงานของเจ้าหน้าที่
ฝ่ายไทยคิคซัดไไมสะดวก เมื่อมองสิเออร์โรแลง ยัคมินส์ (Monsieur Rolin Jacquemyns)
ศาสตราจารย์ในวิชากฎหมายของเบลเยียม เข้ามารับราชการ เป็นที่ปรึกษาทั่วไปไคถววย
ความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เพาะปลูกวิชานี้ เพื่อทำกฎหมาย
และจัดการศาลยุติธรรมให้ดีขึ้น เพราะขณะนั้นผู้ที่มีความรู้ในทางกฎหมายมีน้อย การตั้ง
สอนเล่าเรียนก็ไเป็นไปในวงแคบ ไไมมีโรงเรียนที่สอนวิชานี้ ผู้ที่ไคไรจะมีความรู้ในทาง
กฎหมายก็ตองสมัครเข้าไปรับใช้งานของทนายเสนาบดีบ้าง ทนายผู้ใหญ่ในวงการกฎหมาย
บ้าง^๒ แต่ไไมสามารถจะหาคนจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายไค จึงตองร้องรอตอมัจน
พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อพระเจ้าลูกยาเชอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ สำเร็จการศึกษาวิชา

^๑หจช. ร.๕ศ.๕/๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวง
พิชิตปรีชากร ลงวันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕.

^๒ในสมัยก่อนกฎหมายที่ออกมาแต่ละฉบับไคเขียนจารึกลงไว้ในสมุดเพียง ๓ เล่ม
เก็บไว้ที่ศาลหลวงแห่งหนึ่ง หอหลวงแห่งหนึ่ง และห้องเครื่องอีกแห่งหนึ่ง ผู้ที่จะมีโอกาส
โคพบไคเห็นกฎหมาย นอกจากพระเจ้าแผ่นดินแลว ก็คงเป็นพวกอาลักษณ์ ลูกขุน ราชบัณฑิต
และผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องของในทางคคิเท่านั้น.

กฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด และได้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระองค์ท่าน จึงทรงดำริว่า การที่จะให้ราชการฝ่ายการศาลยุติธรรมดำเนินไปด้วยดีนั้น มีความจำเป็น จะต้องจัดให้มีผู้กฎหมายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน และการที่จะจัด เช่นนั้นได้ที่ดีที่สุดก็คือ เปิด ให้มีการสอนวิชากฎหมายขึ้นให้เป็นการแพร่หลาย ให้โอกาสแก่บุคคลที่สนใจ เข้าศึกษา ได้ จึงทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐^๑

โรงเรียนกฎหมายที่จัดขึ้นในขณะนั้นเป็นกิ่งราชการคล้ายหอพระสมุดสำหรับ พระนคร เจาหน้าที่เรียกว่า กรมล้มปาติก มีสภานายก เลขานุการ เทรย์ญิก และ ผู้ช่วยอีก ๒ คน สถานที่สอนชั้นแรกใช้ห้องเสวยซึ่งอยู่ติดกับห้องเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่จำนวนนักเรียนโคทวีขึ้นอย่างรวดเร็วจนห้องนั้นไม่พอ จึงย้ายไปสอนที่ตึกสี่สี่ครึ่งกลาง พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงสอนเป็นประจำ กับมีอาจารย์ที่ร่วมสอน ในชุดแรก คือ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค) ขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง เวการะ) กรมหลวงพิชิตปรีชากร และพระองค์เจ้าวัชรวิงศ์ ตอนนั้นมีนักเรียนประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ในจำนวนนี้มีผู้พิพากษาหัวเมือง เช่น พระยาสุริยเดโชวิเศษฤทธิ อธิบดี ผู้พิพากษาศาลมณฑลนครราชสีมา และพระยาภักดีราช อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่า มาฟังคำสอน และฝึกหัดอบรมด้วย การเรียนกฎหมายในครั้งนั้นครึกครื้นมาก เพราะ กล่าพูดกล่าถาม ฝ่ายอาจารย์ก็ยินดีอธิบาย ให้ความแจ่มแจ้งแก่นักเรียน มีผู้เห็นกันมาก ว่าพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงมีพระนิสัยเหมาะจะเป็นอาจารย์อย่างยิ่ง^๒

หนังสือที่ทรงใจสอนคือกฎหมาย ๒ เล่ม โดยทรงรวบรวมกฎหมายตราสามดวง อันเป็นบทกฎหมายเก่าที่ไข้อยู่ในเวลานั้น ให้ชื่อว่า กฎหมายราชบุรี และรวบรวมพระราช บัญญัติบางฉบับ คำพิพากษาฎีกาบางเรื่องพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มใหญ่ แบ่งเป็นหมวดหมู่มีค่า

^๑ เจ้าพระยามหิธร, เรื่องเดิม, หน้า ๕๑ - ๕๔.

^๒ พัฒนจักร, "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์", บทบันทึกคดี, (เล่ม ๒๘, ตอน ๒, ๒๕๑๕), ๒๖๔.

อธิบายและสารบาญละเอียดให้ชื่อว่า พระราชบัญญัติราชบุรี ทางอาญาใช้ประมวลกฎหมาย
อินเดียเป็นหลัก วิธีพิจารณา สัญญา และประทุษร้ายส่วนแพ่ง ใช้ตำรากฎหมายอังกฤษ
ในเรื่องนี้ทรงอธิบายว่า "เราจะพ่ายไปฝ่ายเดียวไม่เหลียวแลดูใครนั้นไม่ได้ ต้องเดิน
ตามทางกฎหมายที่โลกนิยม"^๑

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงเป็นพระอาจารย์ที่ห่วงใยในพวกนักเรียนกฎหมาย
มาก อยากจะให้วิชาเป็นจริง ๆ ทรงสนับสนุนในการว่าความนักเรียนคนใดไม่มีความ
จะว่าก็ให้ความแทนผู้ต้องหาในเรือนจำ ซึ่งเป็นการฝึกหัดในภาคปฏิบัติที่ดียิ่ง

การสอบไล่เนติบัณฑิตรุ่นแรก

ในวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๐ มีแจ้งความแก่นักเรียนกฎหมายว่า
กำหนดจะสอบไล่ความรู้นักเรียนที่จะเป็นเนติบัณฑิต ณ ที่ประชุมศาลหลวงใหญ่ในวันที่ ๒ -
๗ ธันวาคม วิชาที่สอบได้แก่ ๑. อาญา ๒. สัญญา ๓. มรดกกับประทุษร้ายส่วนแพ่ง
๔. ผนวเมีย โทษ และประกาศอื่น ๆ ๕. วิธีพิจารณา ๖. กฎหมายระหว่างประเทศ
นักเรียนที่ประสงค์จะสอบไล่ต้องรีบไปลงชื่อที่โรงเรียนนักกฎหมาย เพื่อเจ้าพนักงานจะ
ไต่รวบรวมบัญชีเสนอศาลหลวงผู้จะสอบไล่ สำหรับวิชากฎหมายระหว่างประเทศนั้น ถ้า
นักเรียนคนใดจะยังไม่สอบไล่ในคราวนี้ จะสอบแต่เฉพาะกฎหมาย ๕ วิชาก่อนก็ได้
หรือถ้าสอบกฎหมายระหว่างประเทศคราวนี้ไม่ได้ ก็ยังมีสิทธิ์ไปสอบในคราวต่อไปได้
ทั้งนี้เป็นเพราะการสอนและตำรากฎหมายระหว่างประเทศเริ่มพิมพ์ออกมาเมื่อเดือน
ตุลาคม ๒๔๔๐ นี้เอง การสอบคราวนี้ข้อสอบมีวันละ ๑๐ ข้อ เว้นแต่กฎหมายระหว่าง
ประเทศมีเพียง ๕ ข้อ เวลาสอบใช้วันละ ๔ ชั่วโมง คือ ตั้งแต่เวลา ๕.๐๐ น. ถึง
๑๓.๐๐ น.^๒

^๑หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๓.

^๒เจ้าพระยามหิธร, เรื่องเดิม, หน้า ๕๓.

สถานที่สอบได้ คือ ศาลาการเปรียญใหญ่ของวัดมหาธาตุ กรรมการผู้สอบได้ ฝ่ายไทยมี ๓ ท่าน คือ^๑

๑. พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์

๒. พระยาประจักษ์จกรจักร (แฉม บุนนาค)

๓. ขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง เวภาระ)

กรรมการฝ่ายชาวต่างประเทศอีก ๒ ท่าน คือ

๑. เจ้าพระยาอภัยราชา

๒. นาย อาร์ เย เกิกปาตริก

ในการสอบคราวนี้ได้ผู้สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตรุ่นแรกรวม ๕ คน คือ^๒

๑. นายลออ ไกรฤกษ์ ต่อมาเป็นเจ้าพระยามหิธร

๒. นายไชยขรรค์ หุมแพ หรือ นายเทียม บุนนาค ต่อมาเป็นขุนหลวง

พระยาไกรสี

๓. นายบุญ สุวรรณศรี ต่อมาเป็นหลวงอรรถสารสิทธิกรรม

๔. นายถึก ต่อมาเป็นหลวงนิเทศยุติฐาน

๕. นายทองดี ธรรมศักดิ์ (พระยาธรรมสารเวชวิเขตต์)

๖. นายจ่านงค์ อมาตยกุล (พระยาเจริญราชไมตรี)

๗. นายเสนองานประภาษ (สุหรัย วัชรภักย์) ต่อมาเป็นพระยาพิจารณา-

ปฎษามาศย์

๘. นายโป คอมนตร์ (พระยาพิพากษาสัตยาธิปไตย)

๙. ขุนสุภาเทพ (เกา ถวามัย) ต่อมาเป็นพระยามหาวิจิตรมนตรี

ในการสอบได้เนติบัณฑิตรุ่นแรกนี้ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ได้รับยกย่องว่าเป็นเนติบัณฑิตคนแรก ต่อมาก็มีการสอบได้เป็นประจำทุกปี จำนวนผู้สำเร็จเป็น

^๑หลวงจักปานีศรีศิริวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๘.

^๒"วันรพี", นิตินิต (เล่ม ๓๑, ตอนที่ ๒, ๒๕๑๘), ๑๗๕.

เนติบัณฑิตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เนติบัณฑิตเหล่านี้เข้ารับราชการเป็นกำลังของกระทรวงยุติธรรมหลายท่านด้วยกัน บางท่านก็มาเป็นอาจารย์สอนในโรงเรียนกฎหมาย ช่วยแบ่งเบาภาระของพระองค์ลงมาก งานทางด้านโรงเรียนกฎหมายเป็นงานที่พระองค์ทรงทุ่มเททั้งทางด้านพระกำลังใจและกำลังกายให้เป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะทรงมองเห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่ประเทศชาติในภายภาคหน้า ดังที่ทรงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

๑. เทียบกับเรื่องอื่นแล้ว ข้าฯ คิดช่วยเกล้าฯ ว่าเป็นสำคัญกว่าอื่น เท่ากับอาหารที่ต้องรับพระราชทานทุก ๆ วัน หากเวลาใด งานอื่นเสียไปช่วยตามกัน...^๑

การตั้งโรงเรียนกฎหมายและพระนิพนธ์ในทางกฎหมายของพระองค์จึงเป็นรากฐานในการก่อตั้งการศึกษานิติศาสตร์ขึ้นในประเทศไทย ทำให้เกิดประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชาติ นับเป็นพระเกียรติประวัติอย่างยอดเยี่ยมของพระองค์

พระคำร้เกี่ยวกับงานในหน้าที่ผู้พิพากษาไทย

ใน ร.ศ. ๑๒๙ (๒๔๕๓) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารภในที่ประชุมเสนาบดีว่า พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ทรงมีความคิดและความประสงค์มานานแล้วที่จะใหญ่พิพากษาเป็นอิสระ โดยที่พระองค์อยากจะเป็นหัวหน้าผู้พิพากษาทั้งปวง ส่วนเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมตามความประสงค์ของพระองค์นั้น ต้องทำหน้าที่คล้ายเสนาบดีต่างประเทศของศาล อาจเป็นด้วยเหตุนี้เองในราวปี ร.ศ. ๑๒๘ (๒๔๕๒) จึงได้ทรงชวนหม่อมเจ้า จรูญศักดิ์ กฤดากร ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสมาเป็นรองเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เพื่อเตรียมไว้ให้เป็นเสนาบดีตามนัยที่ว่านี้^๒ ส่วนปลัดทูลฉลองนั้นทรงมีพระประสงค์จะให้

^๑ หจข. ร.๕ย.๑๐/๑๒ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กราบ บังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏวัน เดือน ปี

^๒ หลวงจักรปาณิสร์ศีลวิสุทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า ๙๔.

เป็นเหมือนมหาดไทยดูแลแผนการปกครอง ตามแผนการนี้ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม จะไม่มีอำนาจอันใดในการว่ากล่าวพวกผู้พิพากษาแต่อย่างหนึ่งอย่างใด แปลว่าศาลเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากรัฐบาลหรือฝ่ายบริหาร เป็นอำนาจใหญ่ในประเทศอันหนึ่ง ซึ่งแท้จริงก็เป็นความคิดตามครรถองประชาธิปไตย ซึ่งใช้ปฏิบัติกันทั่วไปในประเทศที่เจริญแล้วนั่นเอง แต่ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาจึงไม่พระราชทานบรมราชานุญาตจึงเป็นที่ผิดหวังของพระองค์เป็นอย่างมาก^๑

อย่างไรก็ตามเป็นที่ยอมรับกันว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์^๒ ศึกษาศึกษาของผู้พิพากษาไทยจากจุดที่ต่ำสุดถึงจุดที่สูงสุดในประวัติศาสตร์วิชาชีพตุลาการ กล่าวคือ^๓

ประการแรก พระองค์ทรงมีส่วนสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายและทรงประสาทความรู้วิชาทางกฎหมายให้แก่บรรดาผู้พิพากษาเก่าใหม่ และนักเรียนกฎหมายที่จะเป็นผู้พิพากษาต่อไปภายหน้าด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้ในค่านจริยธรรมแห่งวิชาชีพหรือจรรยาตุลาการ (Judicial ethics) พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญตนเป็นตุลาการตัวอย่างในทางการตุลาการให้เห็นแจ้งประจักษ์

ประการที่สอง พระองค์ทรงขอพระราชทานเงินก้อนใหญ่พิพากษา ให้สมกับศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่ ดังปรากฏความตอนหนึ่งในรายงานของข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง พ.ศ. ๒๔๔๕ ว่าการที่จะทำให้ข้าราชการตุลาการดี สมกับศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่นั้นต้องให้เงินเดือนสูงกว่าข้าราชการอื่น เพราะวิชาการฝ่ายตุลาการไม่เหมือนธุรการธรรมดาเพราะต้องให้ความรู้พิเศษ (Technical) ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาถึง ๓ ปี ทำให้รับราชการที่หลังราชการอื่นที่ไม่ต้องอาศัยความรู้

^๑หลวงจักรปาณิศร์ศิลาวิสุทธิ, เรื่องเดิม, หน้า ๗๔.

^๒พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, ลายพระหัตถ์เลขาของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กับเรื่องของกระทรวงยุติธรรม, (พระนคร : กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๐๔) หน้า ๑๗ - ๑๘.

พิเศษ อีกประการหนึ่ง อัตราค่าแห่งที่เลื่อนสูงขึ้นไปมีน้อย คือ เลื่อนชั้นจากผู้พิพากษา
ธรรมดาเป็นอธิบดี ผู้พิพากษาศาลมณฑลในเวลานั้นก็มีอยู่เพียง ๑๒ มณฑลเท่านั้นเอง
จะเลื่อนจากมณฑลมายังสนามสถิตย์ยุติธรรมหรือศาลอุทธรณ์ก็มีอยู่ ๔ ศาล คือ ศาลพระ
ราชอาญา ศาลแพ่ง ศาลอุทธรณ์ และศาลหลวงพิเศษ เพื่อจะลดบางการเสียเปรียบนี้
ก็จำเป็นที่จะต้องให้เงินเดือนสูงไว้ เงินเดือนสูงนั้นไม่ใช่แต่พอกินเท่านั้น ต้องเทียบกับ
ตำแหน่งและอัตราอื่นด้วย

ประการที่สาม พระองค์ท่านทรงพิถีพิถันเกี่ยวกับความซื่อสัตย์สุจริตและความ
สามารถในเชิงงานของผู้พิพากษาเป็นอย่างมาก ได้มีการกลั่นกรองเอาบุคคลที่ไม่เหมาะ
สมแก่ตำแหน่งหน้าที่ตุลาการออกเป็นจำนวนไม่น้อย ซึ่งเมื่อแรกก็ก่อให้เกิดความหวุ่นวิตก
ในวงการตุลาการเป็นอันมาก แต่ต่อมาเมื่อตระหนักในน้ำพระทัยและความมีพระชัตติย
มานะของพระองค์ในอันที่จะสร้างสรรสถาบันศาลไทยให้สูงเด่นแล้ว บุคคลที่อยู่ในบังคับ
บัญชาตลอดจนบรรดาศักดิ์ของพระองค์ก็เพิ่มทวีความเคารพในพระองค์ขึ้นเป็นลำดับ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นผู้ที่มีความขยัน
ขันแข็งในการงาน เมื่อคิดจะทำอะไรแล้วทรงทุ่มเททั้งพระกำลังกายและกำลังใจให้
อย่างไม่ทอดอถอย ทรงมีความมุมานะต้องการให้งานที่ได้รับมอบหมายนั้นสำเร็จไปอย่าง
รวดเร็วและไฉฉลัด จนบางครั้งทำให้ไม่เป็นที่พอใจของข้าราชการผู้ใหญ่บางคน แต่
เมื่อได้ทราบถึงเจตนาดีของพระองค์แล้ว ทุกคนก็พากันชื่นชมยินดีในการที่ได้ทรงทำคุณ
ประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึงพระอุปนิสัยของพระองค์
ไว้ว่า

... เป็นคนที่จะใช้อันใดได้ถึงอกถึงใจ แต่มีพุงแรง ๆ อยู่ ถ้าได้ทำการในที่รับผิดชอบ
ชอบซึ่งหนักหนา พอดูอย่างกำลังแล้วก็ลดลงมาพอเหมาะที่เคี้ยว เคี้ยวนี้ก็เห็นว่าทาง
จะเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว ตั้งแต่ไปทำการศาลหัวเมือง ความรังเกียจของคนทั้งปวง
ที่เห็นว่าแรงอยู่นั้น กลับเป็นที่พอใจของผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นหลายคนแล้ว...

^๑พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรน-
ทราธิบดี ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๘, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ทานูหญิงเสด็จยม
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พ.ศ. ๒๕๐๘) พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี, ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ หน้า ๑๓๒.

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล ซึ่งได้รับผลสำเร็จอย่างงดงาม บรรดานักกฎหมายไทยรุ่นต่อ ๆ มาจึงพากันถวายพระนาม "พระบิดาแห่งกฎหมายไทย" แต่พระองค์เดียว เพื่อเทอดทูนพระเกียรติคุณและแด่คงกตัญญูกตเวทิต์ในพระองค์

ความสำเร็จของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ในกานการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลมีเพียงใดนั้น จะเห็นได้จากขอเขียนของนายวอลเตอร์ เอ เกรมแฮม (Mr. Walter A. Graham) ว่า

...ราชการกระทรวงยุติธรรมในยุคนั้นบริสุทธ์และยุติธรรมอย่างที่มีประเทศไทยไม่เคยมีมาแต่กาลก่อน ผู้พิพากษาไทยในยุคนั้นอาจเปรียบเทียบกับผู้พิพากษาของประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นยุโรปได้เป็นอย่างดี ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงยุติธรรมเปรียบประดุจดวงดาวที่สุกสกาวเรื่องรัศมีดวงหนึ่งในวงการบริหารราชการแผ่นดินไทย...

นอกจากงานด้านศาลยุติธรรมและโรงเรียนกฎหมายแล้ว พระองค์ยังทรงมีบทบาทในราชการสำคัญ ๆ ของกระทรวงอื่น ๆ อีก เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงร่วมในคณะกรรมการตรวจตำแหน่งพนักงานในรัฐบาล เพื่อสอบสวนกำลังข้าราชการให้เหมาะสมกับปริมาณงานทั่วราชอาณาจักร ทรงร่วมจัดราชการฝ่ายการราชทัณฑ์ให้คงความหลักวิชาและแบบอย่างอารยประเทศ ทรงวางข้อบังคับเรือนจำกองมหันตโทษ การตรวจเรือนจำโดยผู้พิพากษา ทรงจัดตั้งกองพิมพ์ลายมือขึ้นที่ลหุโทษ เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการเพิ่มโทษผู้กระทำผิดหลายครั้งไม่เช็ดหลายบ พระองค์ได้เสด็จไปสอนวิชาตรวจเส้นลายมือและวิธีเก็บลายพิมพ์มือถวายพระองค์เอง โดยมีโคเห็นแก่เห็นคเห็น้อย งานชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการพิสูจน์ลายมือที่กรมตำรวจทำอยู่ทุกวันนี้

๑ ชานินทร์ กรัยวิเชียร, "อิทธิพลของกฎหมายอังกฤษในระบบกฎหมายไทย," วารสารกฎหมาย ๑ (พฤษภาคม, ๒๕๑๗), ๒๓.

ตามโบราณราชประเพณี เมื่อพระองค์เจ้าพระองค์ใดได้เข้ารับราชการบำเพ็ญ
คุณความดีเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ก็มักจะได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา
ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม สำหรับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวรพิพัฒน์ศักดิ์ ได้ทรง
ประกอบพระกรณียกิจเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์เป็น
กรมหมื่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒^๑

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงกราบบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ทั้งนี้เพราะทรงพระประชวร
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมและสับเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
ต่าง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์
เข้ารับราชการเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ตามประกาศพระบรมราชโองการ
ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ นับเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการลำดับที่ ๔
ตั้งแต่ได้สถาปนากระทรวงนี้มา และในปีเดียวกันก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา
พระอิสริยยศศักดิ์เป็นกรมหลวง ตามพระบรมราชโองการลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕^๒

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กับผลงานทางด้านกระทรวงเกษตราธิการ

ในระหว่างที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้
ทรงวิริยภาพอุตสาหะจัดการแก้ไขวาระเบี่ยงการในกระทรวงนี้เพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น
นับว่าพระองค์ได้ทรงทำราชการอันสำคัญเป็นประโยชน์แก่ประชาชนเป็นอันมาก ตลอดจน

^๑เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔), หน้า ๓๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

ถึงผู้ที่ศึกษาวิชากฎหมายด้วย พระกรณียกิจทางค่านนี้ไต่แก

กรมทะเบียน

กรมทะเบียนที่คันทังขึ้นเมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ สังกัดกระทรวง
เกษตราธิการ สำหรับทำทะเบียนที่คิน โดยมีนายดับบิว เอ เกรแฮม (Mr. Walter
A Graham) รับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมทะเบียนที่คินเป็นคนแรก^๑ กรมทะเบียนที่คิน
จึงเริ่มจัดวางระเบียบลงรูปมาแต่ครั้งนั้นและค่อย ๆ วิวัฒนาการมาตามลำดับ แต่โดย
ที่เป็นเรื่องละเอียดถี่ถ้วนเกี่ยวเนื่องด้วยผลประโยชน์และสิทธิของบุคคลในที่คิน เพราะ
ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม ที่คินยอมเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบกร กฎหมาย
ที่คินของเราในสมัยนั้นยังกระจัดกระจายและไม่สู้จะบริบูรณ์ ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น
ตามเวลาที่ผ่านไปเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติและปัญหาของกฎหมาย การทะเบียนที่คินและการออก
โฉนดที่คินยอมจำเป็นอย่างยิ่งในการระงับข้อพิพาท พอถึงเวลาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ให้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พระองค์ทรงเชี่ยวชาญใน
ทางนิติศาสตร์ ทรงเป็นอาจารย์สอนกฎหมาย และทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
ยุติธรรมเป็นเวลานาน ทั้งทรงเป็นที่ปรึกษาในการวางระเบียบการทะเบียนที่คินมาแต่
เริ่มแรก ฉะนั้น จึงทรงแก้ปัญหาข้อขัดข้องต่าง ๆ ในเรื่องทะเบียนที่คินให้หมดไป
ในสมัยที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ดำรงตำแหน่งเสนาบดี ได้ขอให้
พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขณะเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมรวบรวม
ประกาศซึ่งแต่เดิมเป็นพระราชบัญญัติสั้น ๆ หลายฉบับเกี่ยวกับเรื่องการออกโฉนด
ซึ่งพระราชบัญญัติเหล่านี้มีข้อความซ้ำซ้อนกันให้เป็นฉบับเดียวเพื่อให้ข้อความแจ่มแจ้ง
เข้าใจง่าย พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์จึงได้เกล้าเป็นพระราชบัญญัติ

^๑ พวงเพชร สุรัตน์กุล, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๓๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๕๘.

ขึ้นใหม่ เรียกว่า "พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗"^๑ พระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้ตั้งใจให้เป็นกฎหมายถาวรทุกประการ เพราะว่าเมื่อมีเรื่องใหม่เกิดขึ้นเมื่อใดอีกก็ได้ออกประกาศเป็นชั้น ๆ ไป เมื่อมีประกาศชั้นซ้อนหลายฉบับขึ้นแล้วก็ได้รวบรวมใหม่ให้เหมาะสม และเนื่องจากความในพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ ยังบกพร่องบางประการ ไม่เพียงพอต่อความเจริญของราชการ พระองค์จึงขอพระบรมราชานุญาตประกาศใช้พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินเพิ่มขึ้นอีก ๒ ฉบับ คือ "พระราชบัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ ๒" ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ และ "พระราชบัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ ๓" ใน พ.ศ. ๒๔๖๒^๒

ในสมัยที่พระองค์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้ตั้งหอบะเบียนที่ดินเพิ่มขึ้นอีก ๕ แห่ง คือ หอบะเบียนที่ดินจังหวัดจันทบุรี หอบะเบียนที่ดินจังหวัดสระบุรี หอบะเบียนที่ดินจังหวัดอุทัยธานี หอบะเบียนที่ดินจังหวัดภูเก็ต หอบะเบียนที่ดินจังหวัดปทุมธานี หอบะเบียนที่ดินจังหวัดนนทบุรี หอบะเบียนที่ดินจังหวัดสมุทรปราการ หอบะเบียนที่ดินจังหวัดมีนบุรี และหอบะเบียนที่ดินจังหวัดสมุทรสงคราม

กรมราชโลหกิจ

ในสมัยที่พระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงเปิดให้มีการทำเหมืองแร่ทางหัวเมืองเหมือนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ และได้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐" ในมณฑลพายัพและมณฑลมหาสารคาม ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้มีการออกกฎกระทรวงเกษตราธิการว่าด้วยระเบียบวิธีเก็บเงินค่าภาคหลวงแร่ลวดแฟรม ซีไลต์ กับบรรดาแร่ต่าง ๆ ออกพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ใหม่ เพื่อช่วยให้การทำเหมืองแร่สะดวกขึ้น และเป็นการแก้ไขพระราชบัญญัติเหมืองแร่

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

^๒ หจข. ร.๖กษ.๒/๖ เรื่อง "เพิ่มเติมพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินฉบับที่ ๒ - ๓."

ร.ศ. ๑๒๐ ซึ่งล้าสมัยให้ทันสมัย พระราชบัญญัติฉบับนี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ พุทธศักราช ๒๔๖๑" ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศใช้แทน "พระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐" ตั้งแต่วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ ท้องที่ซึ่งได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ มณฑลภูเก็ต มณฑลปัตตานี มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลราชบุรี ทุกจังหวัด มณฑลจันทบุรี ทุกจังหวัด ยกเว้นจังหวัดระยอง มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลอยุธยา มณฑลมหาสารคาม และ มณฑลพายัพเฉพาะแต่จังหวัดที่มีทางรถไฟผ่านเท่านั้น จึงจะอนุญาตให้ทำเหมืองแร่^๑

พระราชบัญญัติฉบับนี้อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ประกอบการทำเหมืองแร่ และเจ้าหน้าที่ในการปฏิบัติงานเป็นอันมาก เพราะได้แก้ไขภาษาที่ใช้ในพระราชบัญญัติให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น แต่ขอความส่วนใหญ่ยังคงไว้ตามรูปเดิม^๒

การเพาะปลูกและการปศุสัตว์

คานการเพาะปลูกในสมัยของพระองค์ได้จัดสร้างสวนทดลองการเพาะปลูก หรือนัยหนึ่งสถานีศึกษารวมขึ้นที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ต่อมาเริ่มจัดทำนาทดลองขึ้นที่คลองรังสิตใน พ.ศ. ๒๔๕๕ อันเป็นก้าวใหม่ในการคัดเลือกและทดลองปลูกขยายพันธุ์ข้าวที่ดีและแสวงหาวิธีการเพาะปลูกที่ดีที่สุดมาแนะนำแก่ราษฎร

ส่วนคานการปศุสัตว์ ได้จัดตั้งโรงเรียนสัตวแพทย์ขึ้นในกรมเพาะปลูก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และเริ่มฝึกยาป้องกันโรคระบาดสัตว์ในท้องที่ที่เกิดโรค ทำให้จำนวนสัตว์พาหนะล้มตายด้วยโรคริ้นเคอร์เปสต์และแอนแทรกซ์ลดน้อยลง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒

^๑กรมโลหกิจ, ประวัติกรมโลหกิจ (พระนคร : บริการทองจำกัด, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑ - ๒.

^๒หจช. ร.๒กษ.๒/๔ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑.

ได้ตั้งการทดลองโรคหุขึ้นที่ตำบลพุ่มวัน โดยความช่วยเหลือของสถานเสาวภา ทำให้
รู้จักโรคหุหลายชนิด

การชลประทาน

พระเจ้าฟ้าง่าง กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงสนพระทัยอย่างยิ่งในโครงการ
ชลประทานของ นาย เย โสมาน วานเคอร์ ไฮเค ชาวฮอลันดา ซึ่งทำรายงานไว้ใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งนั้นคิดชักชวนงบประมาณไม่อาจ
ดำเนินการไปได้ พระองค์ทรงเห็นว่าโครงการของนาย เย โสมาน วานเคอร์ ไฮเค
นี้เป็นโครงการที่จะอำนวยประโยชน์อย่างจริงจัง แม้จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก แต่
ก็เป็นกิจที่สมควรจะลงทุน เพราะทรงตระหนักดีว่าในการผลิตข้าวที่ได้ผลไม่เต็มทีนั้น
เพราะความวิปริตผันแปรของดินฟ้าอากาศ การกลีกรรรมของประเทศยังอาศัยแต่ฝนอย่าง—
เดียวอันเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ผลที่จะพึงได้ไม่สม่ำเสมอ ถ้ามีการทดน้ำอย่างประเทศอียิปต์
และอินเดีย ก็จะได้ผลเพิ่มขึ้น จึงทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นว่าการที่จะบำรุงการเพาะ
ปลูก จำต้องอาศัยการทดน้ำในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยให้น้ำฝนซึ่งไหลหลากผิดปกติ
นั้นให้เป็นไปตามธรรมดาและเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะช่วยให้การเพาะปลูกได้ผลดีสม่ำเสมอ
เสมอ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเรื่อง
นี้เข้าสู่ที่ประชุมเสนาบดี ที่ประชุมเสนาบดียังคงยืนยันข้อขัดข้องเรื่องเงินที่จะใช้จ่าย
ตามโครงการอีกเช่นครั้งก่อน ในที่สุดพระองค์ทรงขจัดข้อขัดข้องเรื่องการเงินที่จะใช้
จ่ายตามโครงการ โดยพระองค์จะทรงเป็นผู้จัดการเรื่องเงินเอง ขอแต่ให้ที่ประชุม
เสนาบดีรับรองและมีมติให้จัดการตามโครงการ ที่ประชุมเสนาบดีคืออนุโลม จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดทำตามโครงการได้ นับเป็นจุด
ก่อกองของการชลประทานที่รุ่งเรืองอยู่ในปัจจุบันนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทำโครงการทน้ำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ทางรัฐบาลไทยจึงได้ติดต่อขอขอมิ เซอร์ ไซมอนด์ วอร์ด (Sir Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญการทน้ำชาวอังกฤษจากประเทศอินเดียมาเป็นผู้ร่างโครงการพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กับเซอร์ไซมอนด์ วอร์ด ได้ร่วมกันทำโครงการทน้ำสำหรับพื้นที่ราบตลอดของเขตบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา โดยแบ่งออกเป็นตอน ๆ ตามลำดับกัน และเมื่อการร่างโครงการย่อยตอนต่าง ๆ ทุกโครงการในทุ่งราบภาคกลางแล้วเสร็จบริบูรณ์ จะต้องสร้างเขื่อนระบายน้ำขนาดใหญ่กันแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท เพื่อให้โครงการย่อย ๆ นั้นเชื่อมต่อกับเขื่อนระบายน้ำที่จังหวัดชัยนาท สามารถทน้ำที่มีปริมาณอย่างเพียงพอไปใช้ในทุ่งนาทั้งสองฝั่งจะทำให้การเพาะปลูกได้รับผลสมบูรณ์และแน่นอน เซอร์ไซมอนด์ วอร์ด ทำรายงานเสนอให้ดำเนินการตามโครงการที่เหมาะสมและจำเป็นเพื่อจะให้เริ่มทำการนี้อย่างจริงจังทันทีตามประสงค์ควรจะแบ่งทำแต่บางส่วน^๑ พระองค์จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทูลเกล้าฯ ถวายรายงานของ เซอร์ ไซมอนด์ วอร์ด ให้ทรงทราบกิจการที่จะดำเนินไปอย่างไร และผลของการสำรวจ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกิจการของกรมคลอง แล้วจัดเปลี่ยนตั้งเป็นกรมทน้ำขึ้น เพื่อกรมทน้ำจะได้ดำเนินการตามรูปโครงการนั้น กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มดำเนินการโดยแบ่งแยกทำเป็นตอน ๆ ไป กรมทน้ำนี้ต่อมาในรัชกาลของสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น "กรมชลประทาน" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ อันเป็นนามที่ใช้อยู่จนบัดนี้

ชั้นเดิมทรงมุ่งหมายจะกู้เงินจากต่างประเทศมาใช้จ่ายสำหรับก่อสร้างตามโครงการของ เซอร์ ไซมอนด์ วอร์ด แต่บังเอิญเวลานั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ จึงต้องระงับการจัดหาเงินโดยวิธีนี้ไว้ชั่วคราว ต่อมาบริษัทชุกคองและกุนาสยามซึ่งทำตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ ไกลสินสุดลงในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมทน้ำได้รับกิจการคลองทั้งหมดเข้าไว้ในความปกครอง

เพื่อจัดบำรุงที่นาในเขตนี้และที่ดินบางแห่งค่อขึ้นไปทางทิศเหนือ ฉะนั้น ในชั้นนี้จึงตกลงจัดการตาม "โครงการป่าสักโต" ซึ่งเป็นโครงการตอนที่ ๓ ก่อน โครงการตอนนี้ตามที่ เซอร์ ซอมมัส วอร์ด กำหนดไว้ คือ ทดน้ำขึ้นท้องทุ่งริมคลองซุกที่ไซ้เป็นทางเรือสัญจรไปมาได้แล้วในบริเวณทุ่งรังสิต รวมทั้งบริเวณนอกเขตออกไปนั้นด้วย เพื่อให้ท้องทุ่งนาเหล่านี้ได้รับน้ำหล่อเลี้ยงคนชาวโคผดคงที่อยู่เสมอ กับทั้งทำให้เพิ่มจำนวนการทำนาในบริเวณเหล่านี้ขึ้นอีกบางบางตำบล^๑

โครงการตอนที่ ๓ นี้ เริ่มลงมือใน พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยสร้างเขื่อนทดน้ำขึ้นที่ท่าหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และซุกคลองระพีพัฒน์ชักน้ำเข้ามาในน้ำส่วนหนึ่งของจังหวัดสระบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมาให้แก่ทุ่งหลวงรังสิต โครงการนี้ดำเนินการไปจนเป็นผลสำเร็จ พระองค์ทรงพระราชวรวัดวิโรคที่พระวังกะเสี้ยก่อนจึงได้กราบบังคมทูลลาพักราชการรักษาพระองค์ อย่างไรก็ตามโครงการนี้ได้แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นประโยชน์แก่เนื้อที่ถึง ๒๕๐,๐๐๐ ไร่

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จไปรักษาพระองค์ที่กรุงปารีส แต่พระอาการหาทุเลาไม่ ครั้นถึงวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ก็สิ้นพระชนม์ที่กรุงปารีสนั่นเอง พระชนมายุได้ ๔๖ พรรษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ นับรวมอยู่ในพระราชโอรสรุ่นแรกที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศ ทรงเป็นพระโอรสพระองค์เดียวที่เลือกศึกษาวิชากฎหมาย อันเป็นความต้องการของประเทศเป็นอย่างมากในเวลานั้น พระองค์ทรงเป็นกำลังสำคัญในการจัดการศาลยุติธรรม และจัดทำประมวลกฎหมายตามแบบสากลอันเป็นแบบอย่างในการจัดทำประมวลกฎหมายฉบับอื่น ๆ ต่อมา บทบาทสำคัญในการวางรากฐานปรับปรุงกฎหมายไทยตามแบบอารยประเทศของพระองค์ท่านนับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ซึ่งต้องใช้เวลาผ่านไปอุปสรรคอยู่นับแต่ พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นต้นมา จนสัมฤทธิ์ผลบริบูรณ์
ใน พ.ศ. ๒๔๔๑

นอกจากการปรับปรุงกิจการทางด้านการศาลและประมวลกฎหมายแล้ว
พระองค์ยังมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงการเกษตรกรรมของประเทศให้เจริญขึ้นตาม
แบบอย่างอารยประเทศทั้งหลาย ผลงานที่สำคัญของพระองค์ คือ การร่างพระราช
บัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ ๑ - ๓ และเสนอโครงการชลประทานอันเป็นหัวใจของการ
เกษตรกรรม ทรงมองเห็นความสำคัญของการชลประทานเป็นอย่างมาก แม้เมื่อที่ประชุม
เสนาบดีไม่เห็นด้วยกับโครงการของพระองค์อันเนื่องมาจากการขาดทุนทรัพย์ในการใช้
จ่าย พระองค์ก็แสดงพระประสงค์ที่จะหาเงินมาใช้จ่ายในโครงการนี้เอง ซึ่งในที่สุด
โครงการของพระองค์ก็สัมฤทธิ์ผลก่อให้เกิดประโยชน์ในการเพาะปลูกอย่างมหาศาลใน
เวลาต่อมา

เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรภูมิ) ได้กล่าวแสดงความอาลัยในพระองค์ท่าน
ไว้ว่า

...สิ้นในกรมราชบุรีแล้ว เห็นจะอีกหลายปีกว่านักปราชญ์จะเกิดมาแทนที่มีอยู่เวลานี้
คนที่ประพฤติตัวงามมีใจรักแต่เรียนน้อยไม่พอกัน คนที่เรียนมากโตดึกรีสูงมีแต่ใจกับ
บวม ฤาไม่มีนิสัยเอาเลย นอกนั้นก็เข็นนักเรียนแทบเอาตัวไม่รอด... เมืองไทยยัง
ต้องการคนรู้กฎหมายดี ๆ อีกมาก ถ้ามีพวกนี้มากเพียงไร บ้านเมืองก็ดีขึ้นเพียง
นั้น...

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑ หลวงจักรปาณิศรวิเศษ, เรื่องเดิม, หน้า ๒๕๑.

จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

พระประวัติและการศึกษา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๓๘ ตรงกับวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๘ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๗ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารคาทิม^๑ ทรงมีพระชนิษฐาและพระอนุชาในเจ้าจอมมารคาทิมอีก ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย และ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ (กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร)

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ทรงอยู่ในพระเจ้าลูกยาเธอ รุ่นใหญ่ ๔ พระองค์แรกที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศ คือ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี และ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทั้ง ๔ พระองค์นี้ได้ร่วมศึกษาค่วมกันมาตลอด ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงมีพระชนมายุน้อยที่สุดในบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์นี้

กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เริ่มศึกษาครั้งแรกในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) โดยพระยาศรีสุนทรโวหารจัดให้พระอนุภูลวิธาน (ชม) เป็นครูสอนเฉพาะพระองค์ เมื่อทรงอักษรวิธีภาษาไทยในชั้นปฐมไคแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระองค์เสด็จเข้าศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นในสำนักครูรามสามี่ ตั้งที่เล่าเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กอยู่ตรงมุมตึกข้างประตูพิมานไชยศรี คานตะวันออก^๒ การเรียนในตอนนั้นทรงเล่าเรียนพร้อมด้วยพระเจ้าพี่ยาเธออีก ๓ พระองค์

^๑ราชสกุลวงศ์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒), หน้า ๗๕.

^๒สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๑๖), หน้า ๒.

จน พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตั้งเป็นระเบียบแล้ว พระราชบิดา จึงโปรดให้เสด็จไปศึกษาวิชาภาษาไทยชั้นมัธยมที่โรงเรียนนี้ ซึ่งมีพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น โอวาทสาร) เป็นอาจารย์ใหญ่ โดยมี เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งขณะ นั้นยังเป็นมหาบัณฑิต เป็นครูถวายการสอน

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ นั้นเองก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวง นครไชยศรีสุรเดชเสด็จไปเสกกันต์พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธออีก ๒ พระองค์ คือ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขณะนั้น กรมหลวงนครไชยศรี-สุรเดชมีพระชันษาเพียง ๕ พรรษาเท่านั้น^๑

เมื่อทรงเสกกันต์แล้ว ตามราชประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ทรงโปรดให้ผนวช เป็นสามเณร เพื่อจะได้โอกาสเริ่มศึกษาความรู้และขอปฏิบัติในพระพุทธศาสนา การผนวช ในครั้งนี้มีความสำคัญเฉพาะอยู่ข้อหนึ่งคือ เป็นการปฏิญาณมอบพระองค์ถวายไว้ในพระ-พุทธศาสนา เพราะพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์จะเสด็จไปศึกษาวิชาการในทวีป ยุโรป ซึ่งเป็นประเทศที่มีได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ถึงผนวชแต่บัดนั้นก็เป็นการ สมควร จึงโปรดให้จัดการทรงผนวชพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ที่พระที่นั่งจักรี มหาปราสาท เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปีระกา สัปตศก พ.ศ. ๒๔๒๘^๒ ทั้ง ๔ พระองค์ประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาธรรมวินัยอยู่ในสำนักสมเด็จพระ ยาวเรศวรวิหาราลงกรณ์ และสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส^๓

^๑กรมหลวงปราจิณกิติบดี ในขณะนั้นพระชันษาอยู่ในเขต ๑๐ พรรษา ซึ่งเป็น การขัดกับประเพณีการเสกกันต์ จึงเลื่อนมาเสกกันต์ในเดือน ๖ พ.ศ. ๒๔๒๘.

^๒สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๔.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระทัยไว้แล้วว่า จะส่ง พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ไปศึกษาวิชา ณ ทวีปยุโรป ดังนั้นเมื่อถึง ๔ พระองค์ ทรงลาผนวชแล้ว จึงโปรดให้เสด็จไปศึกษาวิชาการที่ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ โดยให้กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และกรมหลวงปราจิณกิติบดี เสด็จไปศึกษาที่กรุงลอนดอน อยู่ในความดูแลของพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ อัครราชทูตสยามประจำ กรุงลอนดอน โดยมีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ขณะนั้นเป็นขุนวิจิตรกรศาสน์ เป็น พระอาจารย์ถวายหนังสือไทย ส่วนกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และกรมหลวงนครไชยศรี สุรเดช เสด็จไปศึกษาที่กรุงเอเดนเบอเรอ ในสกอตแลนด์ โดยมีหมอกาแวน ซึ่งรับ ราชการเป็นแพทย์หลวงประจำพระองค์ในขณะนั้นออกไปจัดการเกี่ยวกับการศึกษา^๑ และให้หม่อมเจ้าเพิ่มในกรมหมื่นภูมินทรภักดีติดตามไปเป็นพระอาจารย์ถวายหนังสือไทย^๒

การที่ทรงโปรดให้แยกกันเล่าเรียนนี้ เพราะทรงมีพระราชดำริว่า ถ้าเรียน รวมกันแล้ว การเล่าเรียนอาจจะช้ากว่าแยกกันเล่าเรียน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จกลับกรุงเทพฯ พร้อม ไปด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการ ต่างประเทศ ซึ่งเสด็จแทนพระองค์ไปในงานฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี ของสมเด็จพระ ราชินีวิกตอเรีย เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ แล้วได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนพระตำหนัก ส่วนกุหลาบ โดยเรียนภาษาอังกฤษครึ่งวัน และเรียนหนังสือไทยกับเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) อีกครึ่งวัน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้เสด็จกลับไปศึกษาที่ กรุงลอนดอนอีกครั้งหนึ่ง กับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งจะเสด็จไป

^๑ หจข. สมุดพิเศษเล่ม ๑๖ พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ถึงพระยาไชยสุรินทร และหมอกาแวน, หน้า ๘๕ - ๑๐๐.

^๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, เรื่องเค็ม, หน้า ๑๕.

ตรวจราชการทหารเรือในยุโรป ในครั้งนี้ทรงเสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมอังกฤษ
ในกรุงลอนดอนเป็นเวลา ๓ ปีก็สำเร็จการศึกษา

สำหรับการศึกษาในชั้นสูงต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงกำหนดให้กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชศึกษาวิชาฝ่ายทหารในประเทศเดนมาร์ก
ครั้งนี้เพราะได้รับคำชักชวนจากพระเจ้าคริสเตียนที่ ๕ แห่งกรุงเดนมาร์ก ซึ่งเป็นพระ
สหายสนิทของพระองค์ว่า ถ้าจะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
เสด็จไปทรงเล่าเรียนในประเทศเดนมาร์กแล้ว ก็จะทรงยินดีรับเป็นพระราชบุตรอุปการะ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นในน้ำพระทัยของพระเจ้าคริสเตียน
ที่ ๕ ประกอบกับทรงเห็นว่าในประเทศเดนมาร์ก การฝึกหัดทหารก็นับว่าเป็นแบบอย่าง
อันดี ควายเป็นประเทศที่ใ้ลักษณะการเกณฑ์ทหาร ชายชาวเมืองต้องเป็นทหารทั่วไป
จึงโปรดให้กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชไปเรียนวิชาทหารในประเทศเดนมาร์ก

ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ โปรดให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งเสด็จไป
ยุโรป เพื่อเยี่ยมตบสมเด็จพระเจ้าชาร์นโคลาที่ ๒ แห่งรัสเซีย ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศ
เป็นพระยุพราชและเชิญเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปถวายสมเด็จพระเจ้าอเล็กซานเดอร์
ที่ ๓ พระเจ้ากรุงรัสเซียกับทั้งพระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ อีก รวมทั้งพระเจ้าคริสเตียน
ที่ ๕ แห่งประเทศเดนมาร์กด้วย จึงโปรดให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเชิญ
พระราชหัตถเลขา และให้พากรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชไปถวายพระเจ้าคริสเตียน
ด้วย เมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพพากรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชไปถึง
กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก พระเจ้าคริสเตียนที่ ๕ มีใ้ประทับอยู่ที่นั่น แต่
ใ้เสด็จไปเยี่ยมพระนางมารีราชธิดา ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์
ที่ ๓ แห่งรัสเซีย ที่เมืองลิวาเคีย ริมทะเลดำ พระเจ้าเฟเดอริกที่ ๘ ทรงเป็นผู้รับรอง
แทน สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงถวายพระราชสาส์น และทูลเรื่องที่โปรด
ให้พากรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชไปฝากให้ทรงทราบ พระเจ้าเฟเดอริกที่ ๘ จึงมี
พระราชโหรเลขาไปทูลสมเด็จพระเจ้าคริสเตียนมีรับสั่งตอบมาว่าใ้ทรงทราบว่า
สมเด็จพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่ ๓ จะทรงรับรองสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
ที่พระราชวังลิวาเคีย ถ้าหากสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพพากรมหลวง

นครไชยศรีสุร เศษไปที่พระราชวังลิวาเดียควย จะทรงยินดีมาก ควยเหตุนี้สมเด็จพระ
 กรมพระยาคำรงราชานุภาพจึงพาทกรมหลวงนครไชยศรีสุร เศษไปประเทศรัสเซีย ซึ่ง
 ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่ ๓ กับพระมเหสี และบรรดาพระราชโอรสธิดา
 รวมกันอยู่ที่พระราชวังลิวาเดีย นอกจากนั้นยังมีสมเด็จพระเจ้าคริสเตียนที่ ๘^๑
 พระเจ้าแดนดินเคนมาร์กกับพระมเหสี รวมควยสมเด็จพระนางเจ้าอเล็กซานดราแห่ง
 ประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าคริสเตียนที่ ๘ ซึ่งขณะนั้น
 ยังเป็นพระชายาของพระยุวราชเมืองอังกฤษกับพระราชธิดา ๒ พระองค์ กรมหลวง
 นครไชยศรีสุร เศษโคตรงคุณเคยกับเจ้านายในราชวงศ์ทั้ง ๓ ประเทศตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา
 พระเจ้าคริสเตียนที่ ๘ กับพระมเหสีทรงก็พระทัยเป็นอันมาก ที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้กรมหลวงนครไชยศรีสุร เศษเสด็จ
 ไปเล่าเรียนในประเทศเคนมาร์ก ทั้ง ๒ พระองค์ทรงให้คำมั่นว่าจะทรงเป็นพระธุระ
 คูแลทำหน้าที่บำรุงรักใคร่เหมือนเป็นพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง^๒

กรมหลวงนครไชยศรีสุร เศษเสด็จไปเล่าเรียนที่กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศ
 เคนมาร์กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยมีพระยาลงสุนทรโยธิน (Richdieu) เป็นผู้ไปส่ง
 เสด็จถึงกรุงโคเปนเฮเกน และโปรดให้นายร้อยเอกหลวงศัลยหุทธิกร ซึ่งจะออก
 ไปเป็นทูตทหารบกกรุงเบอร์ลิน (Military Attace) ไปประจำรับราชการอยู่กับ
 กรมหลวงนครไชยศรีสุร เศษที่ประเทศเคนมาร์ก^๓

เมื่อเสด็จถึงกรุงเคนมาร์ก ได้ศึกษาภาษาเคนมาร์กและวิชาการกับมิสเตอร์
 ปลอดคอฟ (Mr. Paul Dolph) ระยะเวลาหนึ่งแล้วย้ายไปศึกษากับมิสเตอร์โครก ซึ่ง

^๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^๓ หจข. ค.๔๘/๓ กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
 ลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒.

เป็นกรมวังของพระเจ้าแผ่นดินเคนมาร์ก^๑ การเล่าเรียนในชั้นนี้ทรงศึกษาอยู่ ๒ ปี ซึ่งพระอาจารย์คือมิสเตอร์ปอลคอฟ (Mr. Paul Dolph) ชมเชยอยู่เสมอว่าทรงเรียนได้เร็วมาก ภาษาสวีตส์ก็คล่องแคล่วดีและพระอัยยาศัยก็เอนมไปในวิชาทหารเป็นที่สุด จนถึงกับทูลชวนพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวิฑโนคมให้ทรงเรียนวิชาทหารด้วย^๒

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เสด็จเข้าสอบไล่เป็นทหารเคนมาร์กในโรงเรียนทหารที่เฟรคริกซ์แบร์ก^๓ ซึ่งในการเข้าสอบคราวนี้ทรงมีพระราชสาส์นมาทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะต้องได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายทหารไทยเสียก่อนทางเคนมาร์กจึงจะยอมรับเข้าเป็นนายทหารในกองทัพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งยศเป็นร้อยตรีในกองทัพไทย^๔

เมื่อทรงสอบวิชาชั้นต้นสำหรับเป็นนายทหารได้แล้ว พระเจ้าคริสเตียนที่ ๕ จึงโปรดแต่งตั้งให้เป็นนายร้อยตรีในกรมทหารปืนใหญ่ของกองทัพบกเคนมาร์กตั้งแต่วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นไป^๕ ต่อจากนั้นได้เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียน

^๑ หจข. ต.๔๘/๗ หลวงวิจิตรวรสาส์น กราบทูล กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ลงวันที่ ๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

^๒ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ทูล กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

^๓ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ พระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม กราบทูล กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒.

^๔ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ทูล กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๓.

^๕ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ทูล กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ลงวันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓.

ชั้นสูงสำหรับนายทหารต่อไป โดยทรงเล่าเรียนและฝึกหัดอยู่ในทหารปืนใหญ่มา^๑ เมื่อสำเร็จหลักสูตรแล้วได้เสด็จเข้าฝึกหัดรับราชการประจำอยู่ในกรมทหารปืนใหญ่สนามของประเทศเคนมารัก

ในเวลาที่ยังทรงเล่าเรียนอยู่ในประเทศเคนมารักนั้น ทั้งสมเด็จพระเจ้าคริสเตียนและพระมหาลีทรงพระเมตตาและให้ความสนทนากับพระองค์เหมือนเป็นพระญาติวงศ์พระองค์หนึ่ง ทรงเอาพระทัยใส่ในการเล่าเรียนของกรมหลวงนครไชยศรีอยู่เสมอ โดยทรงมอบให้อยู่ในความดูแลของบาร์อนเคอร์เรสโทท เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของเคนมารัก^๒ เวลาว่างจากการเรียนโปรดให้ไปเฝ้าและไปร่วมเสวยด้วยที่พระราชวังเป็นนิตย์ เจ้านายในราชวงศ์เคนมารักทุกพระองค์ก็ชอบพอรักใคร่กรมหลวงนครไชยศรีเป็นอันมาก กรมหลวงนครไชยศรีสุร เชนนอกจากจะคุ้นเคยกับราชวงศ์เคนมารักแล้ว ยังคุ้นเคยกับเจ้านายในราชวงศ์รัสเซีย และราชวงศ์อังกฤษด้วย เพราะทั้ง ๒ ราชวงศ์นี้เกี่ยวข้องกับพระญาติวงศ์กับพระเจ้าคริสเตียนที่ ๕ เจ้านายทั้ง ๒ ราชวงศ์นี้มักจะมาประชุมกันที่วังเบ็นสตอพินในเคนมารักเป็นประจำ

ในขณะที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศเคนมารักนั้น กรมหลวงนครไชยศรีสุร เชนได้เสด็จแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปช่วยงานบรมราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ แห่งรัสเซีย ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ และในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เสด็จแทนพระองค์ไปในงานราชาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าออสการ์ที่ ๒ แห่งประเทศสวีเดน ในการนี้ทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ นายร้อยเอกหลวงศัลยแพทย์วิเชียรกร กราบเรียนพระยานนทบุรีศรีเกษตราภิรมย์ ราชทูตสยามกรุงเบอร์ลิน ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓.

^๒ หจข. ร.๕๓.๔๘/๗ พระยานนทบุรีศรีเกษตราภิรมย์ กราบทูล กรมหลวงเทเวศร์วิโรปกการ ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒.

แกรนด์ครอส เซนต์โอลิฟส์ จากพระเจ้าออสการ์ที่ ๒ ค่าย^๑

การเสด็จไปทรงศึกษาของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชในครั้งนั้น นอกจากจะ
ได้รับประโยชน์จากการเล่าเรียนแล้ว ยังได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย กล่าวคือ
เป็นผู้เสด็จกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศในยุโรปอันเป็นพระราชประสงค์ข้อหนึ่ง
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช
ก็ได้โดยเสด็จพระราชมิคาไปเยี่ยมเยือนราชสำนักในประเทศต่าง ๆ ด้วย และได้รับ
เชิญจากพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ ให้ไปทูลกระเณตรการประดองยูทซ์ในรัสเซียด้วย
เมื่อไปทูลกระเณตรการประดองยูทซ์นั้นแล้วก็ได้กลับมาตามเสด็จพระราชมิคาอีก เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จกลับประเทศไทย ทรงพระราชดำริ
ว่า กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชมีพระชนมายุและได้ทรงศึกษาวิชาการสมควรจะกลับมา
รับราชการได้แล้ว จึงโปรดให้โดยเสด็จกลับมาด้วยพร้อมพระองค์ รวมเวลาที่เสด็จไป
ศึกษาอยู่ต่างประเทศได้ ๑๐ ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๐

จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช กับการปรับปรุงกองทัพบกไทย
ตามแบบตะวันตก

จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งได้ศึกษาวิชา
ทหารบกตามแบบตะวันตก จากประเทศเดนมาร์ก เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการวางรากฐาน
กองทัพบกไทยให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ ตั้งแต่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชได้เข้า
มารับราชการเป็นทหารบก ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในด้านนำความเจริญมาสู่กองทัพบก
และกระทรวงกลาโหมสมัยนั้นได้มีวิวัฒนาการ เป็นแบบทันสมัยทั้งในด้านการจัดหน่วยทหาร

^๑หจข. ร.๕๓.๔๔/๔ มิสเตอร์เอกเสดยอนส์ลัด กงสุลเยเนราลกรุงสตอกโฮล์ม
ถึง พระยานนทบุรีศรีเกษราราม ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๕.

และหลักนิยม ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงสรุปไว้ว่า

...การต่าง ๆ ที่ได้จัดขึ้นในทหารบก ให้เป็นต้นแลประโยชน์แก่สยามราชอาณาจักร ในเวลาปฐมหลวงนครไชยศรีฯ ทรงบัญชาการนั้น ยากที่จะพรรณาให้หมดดีพิศการ ไต่ในที่นี้ ควายเป็นการมากมายหลายอย่างนัก ตั้งแต่ปีกัญ พ.ศ. ๒๔๔๑ มาจนปีฉลู พ.ศ. ๒๔๕๘ ตลอดเวลา ๑๕ ปีนี้ เป็นเวลาที่ราชการทหารบกได้จัดเปลี่ยนแปลง ยิ่งกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาในพงษาวดาร วุโดยย่อคือ ไคสร้างกองทัพ สำหรับป้องกันกรุงสยามให้มีขึ้นไคจริงในระยะเวลานี้^๑

การจัดการทหารก่อน พ.ศ. ๒๔๓๐

เพื่อจะได้เข้าใจว่าการจัดการทหารที่ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในสมัย ที่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงบัญชาการเจริญก้าวหน้าไปอย่างไร จะได้กล่าวถึงการ จัดการทหารก่อนหน้าที่พระองค์ทรงเข้ามาบัญชาการเสียก่อน จึงจะทำให้เห็นผลงานของ พระองค์เด่นชัดขึ้น

การทหารในสมัยก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น จัดแยกกันเป็นกรม ๆ มีเจ้านายและ ข้าราชการซึ่งเป็นผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย เป็นผู้บังคับบัญชา กรมต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นกรมอิสระขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กระทั่งวงกลาใหม่ในครั้งนั้นยังเป็น กระทั่งวงว่าการหัวเมืองฝ่ายใต้เหมือนกับมหาดไทยว่าการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไม่ได้ เกี่ยวของบังคับบัญชากรมทหารเหล่านี้

กรมทหารในเวลานั้น แม้จะเป็นกรมอิสระไม่ขึ้นต่อกัน แต่ก็เป็กรมทหารที่ มีการฝึกยุทธวิธีอย่างใหม่ทั้งหมด ทั้งทหารบก ทหารเรือ แบ่งออกเป็น ๕ กรม คือ^๒

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๔๑๖), หน้า ๓๓.

^๒สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ตำนานทหารมหาดเล็ก (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุศิรอุดมศักดิ์ ณ เมรุวัดเบญจมบพิตร ๑๔ มิถุนายน ๒๔๕๖), หน้า ๓๓ - ๓๕.

๑. กรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ มีพันโทพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้บังคับบัญชา
๒. กรมทหารรักษาพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้บังคับการ
๓. กรมทหารล่อมวัง กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นผู้บังคับการ แต่เวลานั้นเสด็จไปปราบฮ่อ จึงให้กรมหมื่นอดิศรอุดมเดชเป็นผู้แทนผู้บังคับการ
๔. กรมทหารหน้า มีพันเอกพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นผู้บังคับการ แต่เวลานั้นยกทัพไปปราบฮ่อ จึงให้พันตรีเจ้าหมื่นสรรพพิทักษ์ (บุศย์ เพ็ญกุล) เป็นผู้แทนผู้บังคับการ
๕. กรมทหารปืนใหญ่ มีพันตรีพระยามหามนตรี เป็นผู้บังคับการ อยู่ในความกำกับของพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงเทเวศร์วิโรบล
๖. กรมทหารปืนใหญ่ มีพันตรีพระอมรวิไลยสรเดช (โต มუნนาค) เป็นผู้บังคับการได้ไปปราบฮ่อเช่นกัน จึงให้ร้อยเอกหลวงสรวิเศษเดชาวุธ (บุศย์ มุนนาค) เป็นผู้บังคับการแทน
๗. กรมทหารช่าง มีพันตรีพระยาเพชรราชา (เอี้ยว คชาชีวะ) เป็นผู้บังคับการ

ส่วนทหารเรือมี ๒ กรม คือ

๑. กรมทหารเรือพระที่นั่งเวสชาติศรี คือ ทหารกรมช่างแสงเดิม พระวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าสายสนธิทวงศ์ เป็นผู้บังคับการ
๒. กรมอรสมุพล รวมกองเรือรบและเรือพระที่นั่งกลไฟพวกหนึ่ง และกองทหารบกสำหรับรบ เรียกว่าทหารมรินอีกพวกหนึ่ง อยู่ในกำบังบัญชาเดียวกัน มีพระยาประภากรวงษ์วุฒิภักดี (ชาย มุนนาค) เป็นผู้บังคับการ

ผู้บังคับการทั้ง ๕ กรมนี้ต่างก็เป็นอิสระขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การจัดอย่างนี้ทำให้กิจการทหารไม่เป็นระเบียบแบบแผนเดียวกัน ทำให้สิ้นเปลืองเงินแผ่นดินมาก นอกจากนั้นการฝึกหัด การบังคับบัญชา และเครื่องศัตราวุธที่ใช้อยู่กับไม่เป็น

แบบแผนเดียวกัน "...การที่เป็นอยู่เช่นนี้ไม่สมควรจะเป็นจะมีอยู่ในราชการบ้านเมือง
ที่นับถือว่าเป็นเมืองเอกราชได้ ผิดจากธรรมเนียมที่ใช้อยู่ทุกประเทศ..."^๑ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริครั้งนี้ จึงได้คิดเปลี่ยนแปลงการจัด
การทหารเสียใหม่ให้เป็นแบบแผนเดียวกัน คั้งนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศจัด
การทหารเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๐

จากประกาศการจัดการทหารฉบับนี้เห็นได้ว่า กิจการทหารบกทหารเรือรวมกัน
ตั้งขึ้นเป็น "กรมยุทธนาธิการ" ซึ่งกำหนดการปกครองกองทัพไทยให้เป็นหลักฐานแน่นอน
ฉบับแรก โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศตำแหน่งที่จอมทัพ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชาทั่วไป
ในกรมทหาร แต่ขณะนั้นยังทรงพระเยาว์ จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็น "ผู้แทนผู้บัญชาการทั่วไปในกรมทหาร" ต่อมาเรียกว่า
"ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ"^๒

กิจการทหารที่จัดขึ้นใหม่นี้ดำเนินไปได้เพียง ๓ ปี พระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า เท่าที่จัดไปแล้วนั้นก็ยังไม่เป็นการเพียง
พอแก่ราชการ ตำแหน่งหน้าที่ของผู้ที่จะเข้ารับราชการก็ยังไม่เรียบร้อย^๓ สมควร
จะแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติจัดการกรมยุทธนาธิการ
เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๓๓ ยกฐานะกรมยุทธนาธิการ ขึ้นเป็นกระทรวง เรียกว่า
กระทรวงยุทธนาธิการ (Ministry of War and Marine) มีเสนาบดีว่าการยุทธนา
ธิการ เลิกตำแหน่งผู้บัญชาการทหารทั่วไปที่ตั้งไว้ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ และตั้งตำแหน่งที่จอมทัพ

^๑ เสถียร ลายลักษณ์, (ผู้รวบรวม) ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑,
หน้า ๑๐๐.

^๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เรื่องเดิม, หน้า ๓๘.

^๓ หจร. ร.๕ก.๑๓.๒/๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๘.

(Commander in Chief) ขึ้นแทน มีอำนาจบังคับบัญชากรมและทหารบก ทหารเรือ โดยสิทธิขาด โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารทรงดำรงตำแหน่งนี้ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานุวົงศวรเดช เป็นเสนาบดีว่าการยุทธนาธิการ พระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นผู้บัญชาการทหารบก พระวรวงษ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์ เป็นผู้บัญชาการทหารเรือ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบกระทรวงเสนาบดีตั้งเป็น ๑๒ กระทรวง จึงได้มีกระทรวงกลาโหมขึ้น และยุบกระทรวงยุทธนาธิการลงมาเป็นกรมยุทธนาธิการ มีหน้าที่ปกครองและบังคับบัญชากรมทหารบกแต่เพียงอย่างเดียว แต่ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ให้มียศเป็นเสนาบดี ซึ่งเจ้าฟ้ากรมพระยานุวົงศวรเดชทรงดำรงตำแหน่งนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ประเทศไทยได้เกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส เนื่องจากฝรังเศสเอาเรือรบเข้ามาปิดปากอ่าวไทย ไทยจำต้องยอมเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเพื่อแลกกับเอกราชของชาติไว้ ทำให้ไทยตระหนักว่ากองทัพไทยยังมีประสิทธิภาพไม่เต็มที่ควร จำเป็นต้องจัดระเบียบกรมกองทหารต่าง ๆ เสียใหม่ให้เรียบร้อย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานุวົงศวรเดชทรงเสนอให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร แต่ก็ไม่สามารถจะจัดการให้สำเร็จได้ในเวลานั้น เนื่องจากชาดผู้มีความรู้ความสามารถที่จะจัดการในเรื่องนี้ ต่อจากนั้นทางกระทรวงกลาโหมก็ได้กราบบังคมทูลให้มีการจัดตั้งหน่วยทหารตามมณฑลเทศาภิบาลต่าง ๆ เพื่อเตรียมกำลังทหารบก ทหารเรือไว้ป้องกันประเทศให้พ้นภัยจากศัตรู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจัดกองทหารในมณฑลนครราชสีมาเป็นอันดับแรก และมณฑลปราจีน มณฑลพิษณุโลก

พ.ร.บ. ร.๓๑.๒/๘ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานุวົงศวรเดช
กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม
ร.ศ. ๑๑๑.

เป็นอันดับต่อไป เพราะทั้ง ๓ มณฑลนี้เป็นจุดที่จะส่งกำลังทหารเข้าไปในค่านที่มีเขต
แดนติดต่อกับดินแดนที่ตกเป็นของฝรั่งเศสไ้ได้ง่าย ได้แก่ มณฑลที่สุดพระราชอาณาเขต
คือ มณฑลลาวพวน (มณฑลอุดร) มณฑลลาวท้าว (มณฑลอิสาน) และ มณฑลเขมร^๑

บทบาทของจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ในการปรับปรุง
กองทัพบกไทย

พระราชดำริในการเปลี่ยนแปลงการทัพบกไทย ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่อาจจะสำเร็จได้สมตามพระราชประสงค์ ถ้าขาดความ
ช่วยเหลือจากพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช (จอมพล กรมหลวง
นครไชยศรีสุรเดช) ซึ่งทรงเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงกองทัพบกไทยในครั้งนั้น

จอมพล กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จเข้ารับราชการในกระทรวง
กลาโหมใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุฒิตรงดำรงตำแหน่ง
เสนาบดี สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงการเข้ารับราชการของกรมหลวง
นครไชยศรีสุรเดชไว้ว่า

...สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุฒิตรงแลเห็นประโยชน์ ที่ได้กรมหลวง
นครไชยศรีฯ ซึ่งเป็นผู้ใฝ่เรียนวิชาทหาร ตามวิธีปัจจุบันทันสมัย เขาไปช่วย
ในเวลาที่กำลังต้องการ ไ้ทรงปรึกษาหาหรือกรมหลวงนครไชยศรีฯ มาแต่แรก
จึงมีผลได้จัดตั้งกรมเสนาธิการทหารบกอันยังมีไม่เคยมีมาแต่ก่อน...^๒

งานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกองทัพบกที่พระองค์ทรงทำในชั้นแรก คือ^๓

^๑แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๔ - ๒๔๓๕" (วิทยานพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๕), หน้า ๑๗๕.

^๒สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๕.

^๓คำเนียร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพบกไทย, (พระนคร :
โรงพิมพ์กรมการทหารสื่อสาร, ๒๕๐๗), หน้า ๕๕.

๑. ทรงแก้ไขสายงานฝ่ายอำนวยการในกรมยุทธนาธิการ ซึ่งเป็นเหตุให้ตั้งกรมเสนาธิการทหารบกขึ้นเมื่อ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชเลื่อนยศเป็นนายพันเอก ดำรงตำแหน่งเสนาธิการเป็นพระองค์แรก

๒. ได้เปลี่ยนชื่อกรมกองทหารให้เข้าหาระบบอย่างยุโรป ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ดังนี้

- กรมทหารลอมวัง เป็น กรมทหารบกประเภทที่ ๒
- กรมทหารปืนพาย เป็น กรมทหารบกประเภทที่ ๓
- กรมทหารหน้า เป็น กรมทหารบกประเภทที่ ๔

๓. ได้เริ่มจัดตั้งหน่วยทหารบกในหัวเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์เป็นกองทัพประจำ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๒

หน่วยทหารบกที่จัดวางกำลังไว้ตามมณฑลต่าง ๆ มีดังนี้

- มณฑลกรุงเทพฯ ได้รวบรวมกรมกองต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นมณฑลทหารบก ๑ มณฑล
- มณฑลราชบุรี ได้มีกองทหารมณฑลราชบุรีอยู่ ๑ กอง ซึ่งเป็นทหารสมัครไปรบในกองทหารหน้า สมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ไปปราบฮ่อ และได้กลับมาประจำอยู่ที่เมืองราชบุรี ต่อมากองทหารหน้าได้เปลี่ยนนามเป็น กรมทหารบกประเภทที่ ๔ และได้แบ่งกองทหารในกรมนี้มารวมกับกองทหารเดิมที่เมืองราชบุรีให้มีมากขึ้น ตั้งเป็นโรงทหารใหญ่โตตามแบบใหม่
- มณฑลนครราชสีมา

พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้เลื่อนยศทหารเป็นนายพลตรี และเป็นราชองครักษ์พิเศษ ในปีนั้นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมว่าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดชเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และโปรดให้กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ

เมื่อได้เข้าดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ได้ทรงเห็นชอบพร้อม
 ต่าง ๆ ในกรมยุทธนาธิการ ซึ่งสมควรจะต้องแก้ไข จึงได้กราบบังคมทูลเสนอที่จะแก้ไข
 ขอบพร้อมเหล่านั้น คือ

แผนกกรมปลัดทัพบก มีหน้าที่สั่งการทั่วไปและโต้ตอบหนังสือ ทั้งจัดการเรื่อง
 คนที่จะเข้ารับราชการทหารบก และปลดออกจากราชการ วิธีจัดคนเข้ารับราชการทหาร
 ใช้วิธีเก่า นับว่าเป็นวิธีที่ไม่ดีใครคนไม่พอ ถือว่าเป็นการบกพร่อง

แผนกกรมยกกระบัตรกองทัพบก มีหน้าที่ตรวจตราเบิกจ่ายสิ่งของ เงินทอง
 เครื่องสรรพาวุธยุทธภัณฑ์ เสื้อผ้า และอำนวยการโยธา โรงทหาร การพาหนะ ตลอดจน
 จนาการเลี้ยงดูทหาร ในการนี้จะต้องสร้างตึกเก็บรักษากระสุนปืนของแต่ละกรมเพื่อไม่ให้
 ทั่วากายกัน และไม่ให้เกิดอันตราย ได้แก่ ไฟไหม้และชำรุด เป็นต้น ส่วนเสื้อผ้าเดิม
 ได้จัดหาไว้เฉพาะทหารประจำการ ไม่ได้จัดหาไว้เพื่อเวลาระดมพล จึงได้สั่งเตรียม
 สิ่งของต่าง ๆ สำรองไว้พอที่จะระดมทหารได้ ๕๐,๐๐๐ คน และจะต้องเพิ่มเงินเพื่อ
 เตรียมไว้สำหรับทหาร ๕๐,๐๐๐ คน

แผนกพาหนะ เมื่อแรกตั้งกระทรวงยุทธนาธิการ ร.ศ. ๑๑๑ เสนาบดี
 กระทรวง ได้ตกลงไว้กับกรมทหารเรือว่าในการพาหนะฝ่ายน้ำ เป็นหน้าที่ของทหารเรือ
 ที่จะจัดให้ทหารบก กรมทหารบกจึงได้ส่งเรือที่สะสมไว้ไปเก็บที่กรมทหารเรือ ต่อมา
 ทหารเรือแจ้งมาว่าเรือชำรุด และเรือทหารเรือก็ไม่พอจะจ่ายให้ได้ กรมยุทธนาธิการ
 จึงต้องสร้างเรือขึ้นกรมละ ๔ - ๘ ลำ เมื่อมีราชการมากขึ้นเรือไม่พอใช้ บางครั้ง
 ต้องเช่าเรือราษฎรจึงต้องขอให้สร้างเรือขึ้นอีก พาหนะบก คือ เกวียน โค ใน
 กรุงเทพฯ ไม่มีโอกาสใช้ จึงจัดไว้ในมณฑลอื่น เช่น มณฑลนครราชสีมา แผนกเวรโรง
 มีหน้าที่ซ่อมแซมโรงทหารและก่อสร้างขึ้นในกรุงเทพฯ รวมทั้งมีหน้าที่รักษาเตนท์และ
 เครื่องเตนท์

พ.จช. ร.๕ก.๑๓.๒/๒๗ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช กราบบังคมทูล
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๑.

แผนกรมเสนาธิการทหารบก มีหน้าที่เรียบเรียงแบบฝึกหัดและข้อบังคับต่าง ๆ ทั้งรวบรวมแผนที่ ซึ่งจะตอ้งใช้ในกรมทหารบกกับตรวจระยะทาง และการเดินทางของทหารที่จะยกไป ณ ตำบลต่าง ๆ และมีหน้าที่อำนวยการศึกษาในกรมทหารบก

ในแผนนี้จำเป็นจะตอ้งเพิ่มเจ้าหน้าที่ทำแผนที่ เพิ่มนายทหารตรวจระยะทาง และการเดินทาง เพิ่มนักเรียนนายร้อยและสถานที่ให้เพียงพอกับอัตรานักเรียน และไคพิจารณาว่านักเรียนผู้สอบไล่ได้ชั้นประโยคเข้ามาเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก จะได้นายทหารเร็วขึ้น ส่วนโรงเรียนนายสิบเดิมรวมอยู่ในความปกครองของผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยซึ่งตอ้งดูแลนักเรียนนายร้อยมากขึ้น จึงยกกองนักเรียนนายสิบมาขึ้นกับกองบัญชาการทหารมณฑลกรุงเทพฯ และจัดตั้งโรงเรียนนายสิบขึ้นอีกในมณฑลราชบุรี และมณฑลนครราชสีมา และขอเพิ่มเงินเดือนแก่นายสิบอีก

แผนกองสารวัตรปืนใหญ่ ขอเพิ่มช่างและคนงานในการที่จะทำกระสุนปืนสำหรับพลทหารฝึกหัด กระจายให้ทำกระสุนได้วันละ ๑,๐๐๐ นัด

กองแพทย์ทหารบก ควรจะเพิ่มแพทย์ขึ้นอีกตามกรมกอง และจัดให้มีแพทย์กรมกลางขึ้น ให้มีโรงพยาบาลสำหรับทหารในกรุงเทพฯ แยกประเภท แผนกยาฝรั่ง และยาไทย

กรมบัญชาการทหารมณฑลกรุงเทพฯ มีกรมทหารอยู่ใต้บังคับ คือ กรมทหารมหาดเล็ก ๑ กรม กรมทหารม้าที่ ๑ ๑ กรม กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ ๑ กรม กรมทหารราบที่ ๑ ๑ กรม กรมทหารราบที่ ๒ ๑ กรม กรมทหารราบที่ ๓ ๑ กรม กรมทหารช่าง ๑ กอง และกองโรงเรียนนายสิบ ๑ กอง ขอบกพร่องของมณฑลกรุงเทพฯ คือ ผู้บัญชาการมณฑลไม่ค่อยเอาใจใส่ในการฝึกทหาร การฝึกจึงไม่เป็นระเบียบเดียวกัน ทหารหลบหนีราชการมีเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะใช้วิธีเก่า คือเกณฑ์คนจากมณฑลอื่นไคแก่ มณฑลกรุงเทพฯ ปรากฏบุรี นครไชยศรี มาเป็นทหาร คนในกรุงเทพฯ เองมีน้อยทหารอยู่ห่างไกลบ้าน จึงหลบหนีกันมาก พระองค์จึงเสนอว่าให้ตั้งข้าหลวงพิเศษของกรมยุทธนาธิการออกไปช่วยข้าหลวงเทศาภิบาลติดตามคน

มณฑลนครราชสีมา มีกรมทหารอยู่ใต้บังคับ คือ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๓ กรมทหารม้าที่ ๓ กองทหารราบที่ ๕ กองโรงเรียนนายสิบ มีขอบกพร่อง คือ

ขาดนายทหาร และอาวุธปืนไม่ทันสมัย โรงทหารมีไม่เพียงพอแก่จำนวนทหาร

กองบัญชาการทหารมณฑลราชบุรี มีกรมและกองทหารอยู่ใต้บังคับกองทหารปืนใหญ่ที่ ๒ กรมทหารม้าที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๔ กองนักเรียนนายสิบ ขอบกพร่องของมณฑลนี้ คือ คนหนึ่งทหารกันมาก ทรงเสนอให้ย้ายกรมทหารราบที่ ๔ ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ออกไปรวมกับมณฑลราชบุรี ซึ่งจะทำการบังคับบัญชาทหารสะดวกขึ้น

มณฑลอิสาน ขอบกพร่องคือ ผู้ที่ไม่รับราชการทหาร ณ มณฑลนั้นเป็นคนกรุงเทพฯ ซึ่งร้องขอว่าขอกลับมารับราชการในถิ่นของตน และขอให้เปลี่ยนผู้บังคับการใหม่ เพราะผู้บังคับการคนเก่าไม่เป็นผู้สามารถรอบรู้ในธรรมเนียมทหารอย่างใหม่

มณฑลอุดร มีกองทหารตั้งอยู่ที่บ้านเคื่องหมากแข้ง คือ กรมทหารราบที่ ๙ และปืนใหญ่ ๒ กระบอก ทหารกรมนี้ เช่นเดียวกับทหารมณฑลอิสาน คือ เป็นคนกรุงเทพฯ คนในท้องถิ่นนั้นไม่ได้ถูกเรียกเข้าประจำการ การฝึกหัดกบพร่องและขาดคนไปตรวจตราให้ทั่วถึง การทหารมณฑลนี้จึงไม่เจริญ ขอให้จัดการแบบมณฑลนครราชสีมา

มณฑลพายัพ มีกองทหารตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ คือ กรมทหารราบที่ ๔ เดิมเมื่อแรกตั้งได้นำกองทหารไปจากกรุงเทพฯ และแยกย้ายกันรักษากรณ ทำหน้าที่ระงับเหตุปราบโจรผู้ร้ายในทำนองตำรวจภูธร ไม่ได้จัดระเบียบแบบกองทหาร ต่อมาได้จัดให้มีตำรวจภูธรขึ้นที่เชียงใหม่ จึงเป็นการประชันกัน และมีผู้คิดว่าไม่จำเป็นต้องมีทหารคือ ทหารมีประโยชน์ไม่เท่ากับตำรวจภูธร จึงทำให้น้ำใจของทหารในมณฑลพายัพเหี่ยวลง ต่อมาได้จัดหาคณบดีเมืองเข้ามาฝึกหัดเป็นทหารแต่ก็ยังอ่อนมาก เมื่อเกิดเรื่องเงี้ยวขึ้น ทหารพื้นเมืองก็ไม่สามารถสู้รบได้ จึงจำเป็นต้องมีการฝึกหัดใหม่ให้ดีขึ้น

การที่จะแก้ไขขอบกพร่องนั้น สิ่งสำคัญที่สุด คือ จะต้องหาวิธีการจัดการเรื่องคนที่ จะเข้ารับราชการทหารให้ได้ผล การจัดการทหารจึงจะเข้าระเบียบแบบแผนตามแบบใหม่ ซึ่งในการนี้จำเป็นต้องมีพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารขึ้น

วิธีเกณฑ์คนมาฝึกหัดเป็นทหารในสมัยก่อน คือ การเอาเลขที่เกณฑ์มาฝึกหัดเป็นทหาร เมื่อกำหนดว่าจะเอาคนกรมใด ๆ มาเป็นทหาร ก็เรียกกระดมคนกรมนั้น ๆ เข้ามาเลือก เพื่อฝึกหัดกระบวนอาวุธ เมื่อฝึกหัดแล้วก็แบ่งคนเหล่านั้นออกเป็น ๔ ส่วน ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรอยู่ประจำราชการส่วน ๑ ปล่อยให้ห้อยเวรไปทำมาหากิน ๓ ส่วน

ใครถึงเวรต้องเข้ามารับราชการ จะเสียเงินค่าราชการแทนไม่ได้ แต่เวลาที่อยู่รับราชการได้พระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนของหลวง ถึงกระนั้นการที่เป็นทหารต้องฝึกหัดยิงปืนยาว และทำการต่าง ๆ ยิ่งหนักกว่าไพร่หลวงที่มารับราชการฝ่ายพลเรือน จึงไม่มีใครอยากเป็นทหารและเกิดความกลัวที่จะต้องเป็นทหาร พอมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดตั้งทหารเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายกรม การเกณฑ์คนเป็นทหารก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ความรู้สึกกลัวที่จะต้องเป็นทหารก็แพร่หลายออกไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดหาวิธีแก้ไขในเรื่องนี้โดยครั้งแรกให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นผู้บังคับการทหารหน้า ใช้วิธีเกลี้ยกล่อมหาคนมาสมัครเป็นทหาร และสัญญาว่าเมื่อครบกำหนด ๑ ปีแล้ว จะปล่อยให้พ้นจากราชการ แต่วิธีนี้ได้ผลเพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะต่อ ๆ มา ก็ไม่มีใครมาสมัครเป็นทหารอีก ต่อมาโปรดให้แก้ไขอีกครั้งหนึ่งโดยโปรดให้พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์จัดตั้งทหารเรือขึ้นตามหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันออก เพื่อเกณฑ์ชายฉกรรจ์ในหัวเมืองเหล่านั้น มาฝึกหัดเป็นทหารแล้วแบ่งเป็นเวรผลัดเปลี่ยนกันมาประจำรับราชการ การจัดนี้ได้ผลดีในตอนแรก ๆ ต่อมาคนก็ลดน้อยลง เพราะไม่มีสัมมะโนครวัวยาวตัวพลเมือง และไม่มีพนักงานที่จะตรวจเรียกคนมารับราชการทหาร^๑

อันที่จริงความคิดเรื่องการเกณฑ์ทหารนี้มีมาตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ^๒ แต่ความคิดนี้ก็ไม้อาจสำเร็จลงได้เพราะ “เป็นการใหญ่โตจะเกณฑ์คนซึ่งไม่อยากเป็นทหารให้ต้องเป็นทหารทั้งพระราชอาณาจักร วิธีที่จะผ่อนผันจัดการให้เรียบร้อยยากมีใช้น้อย ผู้จะเป็นเครื่องมือสำหรับทำการ ตั้งต้นแต่นายทหารที่จะส่งออกไปบังคับบัญชาก็มีไม่พอ ฝ่ายพลเรือน

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เรื่องเสริม, หน้า ๓๖ - ๓๗.

^๒ หจช. ร.๕ก.๑๓.๓/๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒.

ที่จะช่วยทำการในท้องที่มีส่วนโนคร้วเป็นต้น ก็ยังไม่แลเห็นความหวังใจอยู่ที่ไหน และที่สุดซึ่งเป็นข้อสำคัญกว่าอย่างอื่นนั่น คือ จะไ้เงินที่ไ้ไหนมาให้พอใช้จ่าย...”^๑

ควยเหตุนี้เอง เมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ไ้เป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ก็ไ้ทรงจัดการเรื่องนี้ก่อนอื่น และก็ไ้จัดการไ้สำเร็จ โดยขอพระบรมราชานุญาตประกาศไ้ขอบังคับลักษณะการเกณฑ์ทหารในมณฑลพิษณุโลก และมณฑลนครสวรรค์ก่อนอื่น ทั้งนี้เนื่องควยเกิดมีการจลาจลของพวกเงี้ยวในมณฑลพายัพ จึงต้องเกณฑ์พลทหารและไพร่บ้านพลเมืองขึ้นไปทำการปราบปราม พร้อมกับไ้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดไ้ไ้ขอบังคับนี้กับมณฑลนครราชสีมาควย^๒ ต่อจากนั้นก็ทรงประกาศไ้ขอบังคับนี้กับมณฑลราชบุรีควยอีกมณฑลหนึ่ง

เมื่อการทดลองไ้ขอบังคับลักษณะการเกณฑ์ทหารใน ๔ มณฑล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ไ้ผล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารขึ้น เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔ (๒๔๔๘) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเรียบเรียงพระราชบัญญัตินี้ ควยพระองค์เอง

วิธีเกณฑ์ทหารตามพระราชบัญญัตินี้ มีข้อความว่า บรรดาชายฉกรรจ์ที่มีอายุ ๑๕ ปีขึ้นไป ต้องมาเข้าทะเบียนเป็นทหารรับราชการประจำอยู่ ๒ ปี เมื่อรับราชการครบ ๒ ปีแล้ว ปลดออกเป็นกองหนุนชั้นที่ ๑ พวกกองหนุนชั้นที่ ๑ มีหน้าที่เข้ามาฝึกซ้อมปีละ ๒ เดือน เมื่ออยู่ในกองหนุนชั้นที่ ๑ ครบ ๕ ปีแล้ว ปลดออกเป็นกองหนุนชั้นที่ ๒ พวกกองหนุนชั้นที่ ๒ มีหน้าที่เข้ามาฝึกซ้อมเพียงปีละ ๑๕ วัน เมื่ออยู่ในกองหนุนชั้นที่ ๒ ครบ ๑๐ ปีแล้ว เป็นปลดพ้นจากราชการทหาร^๓

^๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ราชานุกาพ, เรื่องเกิม, หน้า ๓๗ - ๓๘.

^๒ หจ. ร.๕ก.๑๓.๖/๒๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมหลวงดำรงราชานุกาพ ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒.

^๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ราชานุกาพ, เรื่องเกิม, หน้า ๓๘ - ๓๙.

ต่อมาได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารในมณฑลต่าง ๆ ตามลำดับไปดังนี้

มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลราชบุรี ๔ มณฑลนี้ ได้จัดการตามข้อบังคับมาแล้ว ใช้พระราชบัญญัติแต่วันประกาศเป็นต้นมา

มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครไชยศรี ๒ มณฑลนี้ใช้พระราชบัญญัติตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕ (๒๔๔๘)

มณฑลปราจีน ใช้พระราชบัญญัติวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (๒๔๕๐)

มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลจันทบุรี ๒ มณฑลนี้ใช้พระราชบัญญัติ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ (๒๔๕๑)

มณฑลภาคพายัพ มณฑลอุดร มณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด ๔ มณฑลนี้ ใช้พระราชบัญญัติเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๓

มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลปัตตานี มณฑลสุราษฎร์ มณฑลภูเก็ต มณฑลเพชรบูรณ์ ๕ มณฑลนี้ ใช้พระราชบัญญัติเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕

เป็นอันว่าพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารได้ใช้ทั่วพระราชอาณาจักรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารที่ละมณฑล โดยเฉพาะใช้ในมณฑลซึ่งอยู่ห่างกรุงเทพฯ ก่อนอื่น นับเป็นพระปรีชาญาณอันเฉลียวฉลาดของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช กล่าวคือคนที่อยู่ในมณฑลซึ่งห่างไกลกรุงเทพฯ ไม่เคยรับราชการทหาร จึงไม่ถนัดการเป็นทหารเหมือนคนที่อยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ หรือมณฑลใกล้กรุงเทพฯ ซึ่งเคยถูกเกณฑ์เป็นทหารมาแล้ว การคัดเลือกนายทหารออกไปจัดการก็ทำได้เพียงพอแก่ความต้องการ ซึ่งถ้าจัดพร้อมกันทุกมณฑลแล้วก็จะไม่มีพอ อีกประการหนึ่งกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้มีเวลาศึกษาขอบกพร่องอันอาจจะเกิดขึ้นในการใช้พระราชบัญญัตินี้

ในมณฑลอื่น ๆ ต่อไป เพื่อจะได้เตรียมแก้ไขไว้เสียก่อน รวมทั้งใคร่จำนวนเงินที่จะต้องใช้จ่ายในการจัดการในมณฑลอื่นต่อไป ผลดีของการใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารอีกประการหนึ่ง คือทหารได้อยู่ในท้องถิ่นของตน ไม่ต้องทิ้งถิ่นฐานบ้านเรือนไปรับราชการในท้องถิ่นอื่น และไม่ต้องรับราชการทหารอยู่จนแก่เหมือนแต่ก่อน ทำให้คนเต็มใจที่จะสมัครเข้ารับราชการ เป็นทหารมากขึ้น

การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารนี้ นับว่าเป็นความคิดที่ดีและวิธีการจัดที่ดี ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่กว่าจะสำเร็จเรียบร้อยลงได้ก็มีใช้ของง่าย เพราะเมื่อมีประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ในมณฑลแรก ผู้คนก็พากันตื่นแตกแล้วเป็นทหารกันมากหนีไปบวชเป็นพระบ้าง เป็นเณรบ้าง กับยังมีเสียงเล่าลือกันว่า จะเกณฑ์คนตั้งแต่อายุ ๑๐ ปี ขึ้นไปเป็นทหาร^๑ นอกจากนั้นเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในกรุงเทพฯ ความในพระราชบัญญัติมีกวนชาวราชการพลเรือน ไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร ผู้คนก็พากันสมัครเข้ารับราชการตามกระทรวงต่าง ๆ ถึงจะได้เงินเดือนไม่ไต่เงินเดือนก็รับทำ เพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นทหาร ช่างฝ่ายทหารเมื่อเห็นคนหาช่องทางหลีกเลี่ยงการทหารมาก ๆ เกรงจะเสีย ขอสำคัญของพระราชบัญญัติ จึงขอให้กระทรวงต่าง ๆ ส่งเสมียนพนักงานมาเป็นทหาร ซึ่งบางกระทรวงก็เห็นควย บางกระทรวงก็ไม่เห็นควย เกิดการโต้แย้งกัน กว่าจะตกลงเป็นระเบียบกันได้ก็ต้องใช้เวลานาน การจัดการเกณฑ์ทหารจนเป็นระเบียบและได้ผลดีนี้ จึงตองนับว่าเป็นพระอุทิศสาธุของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการในเวลานั้น

โครงการจัดกองทัพบกของกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารตามมณฑลต่าง ๆ มาเป็นลำดับ ทำให้กิจการทหารบกเขาจะเรียบแบบแผนมั่นคง กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

^๑ หจข. ร.๕ ก.๑๓.๒/๒๓ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๘.

จึงได้ทรงดำเนินการจัดกองทหารประจำการตามโครงการที่ได้ทรงวางไว้ โครงการของพระองค์คือการจัดทหารบกทั่วประเทศเป็น ๑๐ กองพล โดยได้พิจารณาการจัดและการวางกำลังประกอบกับฐานะทางภูมิศาสตร์ทหารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์การรบอย่างดีถ้วน กองทัพบก ๑๐ กองพล ตามโครงการวางอยู่ในมณฑลต่าง ๆ ดังนี้^๑

๑. กองพลที่ ๑	รักษาพระองค์ ตั้งอยู่ที่ มณฑลกรุงเทพฯ
๒. กองพลที่ ๒	ตั้งอยู่ที่ มณฑลนครไชยศรี (มีบางส่วนอยู่ใน กรุงเทพฯ)
๓. กองพลที่ ๓	ตั้งอยู่ที่ มณฑลกรุงเทพฯ (บางส่วนอยู่ในกรุงเทพฯ)
๔. กองพลที่ ๔	ตั้งอยู่ที่ มณฑลราชบุรี
๕. กองพลที่ ๕	ตั้งอยู่ที่ มณฑลนครราชสีมา
๖. กองพลที่ ๖	ตั้งอยู่ที่ มณฑลนครสวรรค์
๗. กองพลที่ ๗	ตั้งอยู่ที่ มณฑลพิษณุโลก
๘. กองพลที่ ๘	ตั้งอยู่ที่ มณฑลพายัพ
๙. กองพลที่ ๙	ตั้งอยู่ที่ มณฑลปราจีนบุรี
๑๐. กองพลที่ ๑๐	ตั้งอยู่ที่ มณฑลอุดรและอิสาน

สำหรับกองพลที่ ๑๐ นี้ เป็นกองพลพิเศษ ซึ่งในยามบ้านเมืองเป็นปกติจะไม่จัดการจัดวางกำลังกองทัพบก ๑๐ กองพลนี้เป็นการจัดตามอุดมคติที่นักการทหารไทยพึงประสงค์นักหนา เพราะได้พิจารณาอย่างรอบคอบแล้วว่า เป็นกำลังที่สามารถจะป้องกันรักษาประเทศได้ โครงการจัดกองทัพบก ๑๐ กองพลนี้ได้ใช้เป็นหลักในการจัดทหารบกอยู่จนทุกวันนี้ นับว่ากรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงเป็นนักการทหารที่ทันสมัย^๒

^๑แจ่มจันทร์ วังศ์วิเศษ, เรื่องเกม, หน้า ๑๘๔ - ๑๘๗.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

ลักษณะการจัดหน่วยทหาร และวิธีฝึกหัดทหาร

ลักษณะการจัดหน่วยทหารบกของประเทศไทยก่อนหน้าที่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช จะเข้ารับตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการนั้น จัดเป็นกรม ๆ และส่วนมากจะประจำราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ถึงไพร่จะอยู่ที่ใดเมื่อถึงเวรก็ต้องเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ เมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงเข้ามาเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการจึงได้จัดหน่วยทหารตามแบบยุโรป คือ จัดเป็นกองร้อย กองพัน และกองพล จนถึงกองทัพตามลำดับ เหล่าทหารที่จัดขึ้นได้แก่ ทหารราบ ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ ทหารพราน ทหารพาหนะ และทหารพยาบาล เหล่าทหารที่จัดเป็นกองร้อยและกรมมีประจำการอยู่ในกรุงเทพฯ และทั่วพระราชอาณาจักรตามมณฑลทหาร เมื่อไรพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารแล้ว คนอยู่ในมณฑลใดก็รับราชการทหารอยู่ในมณฑลนั้น เป็นทหารประจำการ และเป็นทหารกองหนุนตามกำหนดเวลาในพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งสามารถเรียกมาเป็นกำลังกองทัพยกได้อย่างรวดเร็วในยามสงครามหรือยามฉุกเฉินได้

สำหรับวิธีฝึกหัดทหารนั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการฝึกหัดทหารอย่างยุโรปเป็นครั้งแรก โดยครูฝึกเป็นชาวอังกฤษ จึงใช้วิธีฝึกแบบอังกฤษ ตลอดจนคำบอกที่ใช่เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งก็ใช้ได้ต่อมาเรื่อย ๆ ครั้นเมื่อมีการจัดทหารมหาดเล็กขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยคิดจะเปลี่ยนคำบอกเป็นภาษามคร แต่คิดคำสั่งขึ้นได้เพียงทำป็น มีวันทะวูช เป็นต้น ใ้ฝึกหัดแถวไม่ได้ จึงต้องใช้คำบอกแถวเป็นภาษาอังกฤษเรื่อยมา เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้บังคับการทหารหน้า เคยคิดคำบอกเป็นภาษาไทย แต่ก็ไม่ได้ใช้ทั่วไป เพราะในเวลานั้นกรมทหารต่าง ๆ เป็นกรมอิสระไม่ขึ้นต่อกัน จึงไม่มีกรมใดนำเอาไปใช้ จนเมื่อตั้งกรมยุทธนาธิการแล้ว จึงได้คิดคำบอกทหารเป็นภาษาไทย ใช้เหมือนกันหมด อย่างเดียวกับเพลงแตรสัญญาที่ใช่เป็นแบบเดียวกัน แต่กระบวนฝึกหัดแปรแถวครั้งนั้น เพราะยังมีทหารน้อย วิธีฝึกหัดก็มีแต่เพียงแปรแถวกองพันเป็นอย่างสูง ยังไม่ได้เริ่มฝึกหัดถึงวิธียุทธ ต่อเมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จเข้าไปรับราชการทหารจึงเริ่มคิดวิธีฝึกหัดอย่างที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ ทราบว่าทรงแต่งแลเขียนเอง แลหัดต่อขึ้น

ไปถึงออกสนามแลกระบวนยุทธ *

วิธีฝึกหัดทหารบกทุก ๆ อย่าง ตลอดจนซ้อมรบประลองยุทธ ที่เราเห็นกัน
อยู่ทุกวันนี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ได้จัดให้มีขึ้นในสมัยที่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงดำรง
ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการทั้งสิ้น

การฝึกหัดวินัยและน้ำใจทหาร

ในสมัยที่กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการนั้น
ได้จัดให้มีการฝึกหัดวินัย และน้ำใจทหารด้วย กล่าวคือ ก่อนที่จะมีการใช้พระราชบัญญัติ
ลักษณะเกณฑ์ทหารบรรดาชายฉกรรจ์มักจะพากันหนีทหารกันเป็นส่วนมาก แต่ครั้งเมื่อได้
ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารแล้ว พวกที่ถูกเกณฑ์มาเป็นทหารพอได้รับ
การฝึกหัด สั่งสอนก็เกิดความคุ้นเคยและเห็นว่าการเป็นทหารมิใช่สิ่งที่น่ากลัวกับอกเลา
กันต่อ ๆ ไป ชายฉกรรจ์ในสมัยต่อ ๆ มา ก็พากันสมัครเข้าเป็นพลทหาร ไม่คิดหลบหนี
เหมือนแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นเพราะการบังคับบัญชาดี อบรมใจคนที่เป็ทหารได้ดี ไม่มีความ
หวาดหวั่นในการเป็นทหาร คิดว่าเป็นหน้าที่ของตนที่จะรับใช้ประเทศชาติ คังพี่น้อง วัน
เคอ ไฮเค โกล่าให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพฟังว่า ครั้งหนึ่งเขาขึ้นไปตรวจ
ที่สร้างท่านบที่เมืองชัยนาท วันหนึ่งไปนั่งพักนอนอยู่ใต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นทางคนเดิน
มีชาวเมืองเดินทางมากลุ่มหนึ่งประมาณ ๒ - ๓ คน แวะเขาไปพักใต้ร่มไม้เดียวกับเขา
เขาจึงถามว่าจะไปไหน คนหนึ่งในพวกนั้นบอกว่าเป็นทหารอยู่ในเมืองชัยนาท ได้ลาจะ
ไปเยี่ยมบ้าน นายวัน เคอ ไฮเค นึกอยากจะทราบว่าพวกราษฎรที่ถูกเกณฑ์เป็นทหาร
จะมีความรู้สึกอย่างไร จึงลองถามคนพวกนั้นว่าที่เป็นทหารนั้นเป็นอย่างไรบ้าง ได้รับ
คำตอบว่า เป็นทหารตามหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องช่วยกันรักษาบานเมืองของตน
นายวัน เคอ ไฮเค ไม่ได้คาดว่าจะเป็นคำตอบอย่างนี้ก็มีความประหลาดใจ เมื่อกลับไป
ประเทศของตนแล้วก็ได้เล่าเรื่องนี้แก่เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของตนฟัง ซึ่ง
เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเนเธอร์แลนด์กล่าวว่า ถ้าชาวฮอลันดาของเรารู้สึก

* สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๔๔ - ๔๕.

อย่างทหารไทยนี้หมกตุคนก็จะดี^๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่า เป็นเรื่องจริง เพราะเด็กที่มาอยู่กับพระองค์หลายคน เมื่อก่อนเคยส่งไปรับราชการ ทหาร ก็ต้องแข็งแรงเกลี้ยกล่อมอยู่ไม่น้อย แต่มาคราวนี้ ถึงคราวใครจะต้องเข้าเป็น ทหารก็ไม่ต้องตกเศวตอีกอย่างใด บางคนที่ไม่ถูกเกณฑ์ร้องขอสมัครเข้าเป็นทหารก็มี เรื่องคนหลักเลียงการ เป็นทหารในสมัยนี้นับว่าไม่มีเลย แสดงว่าคนนิยมการทหาร กันมากในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงเคยให้ ตรวจนักโทษตามเรือนจำหัวเมืองหลายปีว่าจะมีผู้พันราชการทหารแล้วมาต้องโทษมาก น้อยเพียงใด เพราะมีคนบ่นว่า การเกณฑ์คนหนุ่ม ๆ ไปรวมกันไว้มาก ๆ เวลา พันทหารออกมาคนที่ตั้งใจจะไปไ้ ความซุ่มมาจากการมีวสุมนั้น แล้วประพตเป็นโจรผู้ร้าย ปรากฏว่าบรรดานักโทษที่เข้ามาต้องขังมีน้อยที่สุดที่จะมีรอยสักเป็นทหาร แสดงว่าการ เป็นทหารได้มีการฝึกหัดคนไว้ดีด้วย ทั้งหมดนี้เป็นวิธีฝึกหัดน้ำใจคนซึ่งได้จัดขึ้นใหม่ใน ครั้งกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชทรงบัญชาการทหารบก ยิ่งกว่าด้วยเหตุอื่น^๒

กล่าวได้ว่า กิจการทหารบกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวได้เข้ารูปเป็นระเบียบเรียบร้อยตามแบบแผนอารยประเทศ ซึ่งผลจากการ จัดการทั้งหมดนี้เป็นเพราะกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งสำเร็จวิชาทหารบกจาก ประเทศเดนมาร์กเป็นผู้จัดวางโครงการทั้งสิ้น ผลของการจัดกิจการทหารบก ได้ปรากฏ แก่ตาชาวกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อมีการประลองยุทธที่ทุ่งพญาไท และสวน สนามที่หน้าพระลานสวนกุสิต คนทั้งหลายได้เห็นกองทัพไทย พร้อมด้วยเครื่องศัตราวุธ ยุทธภัณฑ์ ซึ่งได้จัดสร้างขึ้นใหม่ ตลอดจนวิธีฝึกหัดกระบวนยุทธ ในคราวนี้ รัฐบาล ฝรั่งเศสถึงกับส่งนายพล แม่ทัพฝรั่งเศสเข้ามาดูการประลองยุทธ และก็ได้เห็นว่ากำลัง ทหารไทยมีจริง ๆ แล้ว^๓

^๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๔๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชไคทรงกรมเป็น กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช^๑ และได้รับพระราชทานยศทางทหารสูงสุดเป็น "พลเอก" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดชขึ้นเป็น "กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช" พระเกียรติคุณของพระองค์ปรากฏอยู่ในประกาศพระบรมราชโองการเลื่อนกรมตอนหนึ่งว่า

... ต่อแต่นั้นมาภูไคทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งอันสำคัญอย่างยิ่งอัน ๑ คือ เป็นผู้บัญชากรมยุทธนาธิการ ไคทรงดำริห์ริเริ่มการุใหม่แลแก้ไขการเกาในแผนกทหารบกให้ดีขึ้นเทียบทันกาลสมัย แบบอย่างอันนิยมกันว่าดี ไคทรงจัดการเกณฑ์ทหารให้ดำเนินไปไคโดยเรียบร้อย สมพระราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง นับว่าไคทรงกระทำประโยชน์อันใหญ่ให้บังเกิดขึ้นแก่ชาติไทยอย่างใหญ่หลวงอัน ๑ การป้องกันพระราชอาณาจักรแลรักษาความสงบราบคาบภายในก็เป็นผู้สำคัญอัน ๑ เพื่อความมั่นคงแลความเป็นไทยแห่งชาติ พระเจ้าพี่ยาขอไคทรงพระอุสาหดำริห์แลจัดระเบียบบวางการกองทัพกไทยให้ดีขึ้นเรียบร้อยแลไชเป็นประโยชน์ไคจริง ตามแบบธรรมเนียมที่นิยมกันว่าดี ควรนับว่าไคทรงทำการอันเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันมากยากที่จะคณนาไค...^๒

ในรัชกาลนี้ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เนื่องจากทรงมีพระบรมราชโองการประกาศแยกการทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหม ให้กระทรวงกลาโหมดำเนินงานเฉพาะกิจการทหารบก ยุบกรมยุทธนาธิการ และให้มีกระทรวงทหารเรือ ดำเนินงานของฝ่ายทหารเรือ

^๑ เฉลิมพระยศเจ้านาย, หน้า ๔๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ไต่ออกกฎลักษณะปกครอง
และระเบียบการภายในสำหรับกองทัพบก^๑ เพื่อให้การทหารบกมีระเบียบแบบแผนดีขึ้น
 ได้กำหนดให้กองทัพบกแบ่งออกเป็น กองทัพอยุย กองพล กรม กองพัน กองร้อย หมวด
 และหมู่ มีผู้มีอำนาจบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ดังนี้

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น จอมทัพ
๒. เสนาบดีกระทรวงกลาโหม
๓. แม่ทัพ
๔. ผู้บัญชาการกองพล
๕. ผู้บังคับการกรม
๖. ผู้บังคับกองพัน
๗. ผู้บังคับกองร้อย
๘. ผู้บังคับหมวด
๙. ผู้บังคับหมู่

ใหญ่บังคับบัญชาในกรม กอง หมวด หมู่ ที่ทหารนั้น ๆ รับราชการอยู่
 สำหรับทหารที่มีไต่อยู่ในกรมกองทหารนั้น ผู้บังคับบัญชาเปลี่ยนแปลงไป

ดังนี้

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นจอมทัพบก
๒. เสนาบดีกระทรวงกลาโหม
๓. หัวหน้ากรมที่ขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
๔. เจ้ากรม
๕. หัวหน้าแผนก
๖. แม่กอง
๗. นายหมวด

^๑ เสถียร ลายลักษณ์ (รวบรวม), ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕๕,
 หน้า ๑๗ - ๓๘.

กรมทหารทุกเหล่า หรือกองพันทหารราบ และกองพันที่อิสระ ขึ้นตรงต่อ กองพล มีโคขึ้นกับกรมโค เป็นหน่วยเล็กที่สุดที่สามารถปฏิบัติการทางยุทธวิธีได้อย่าง อิสระ เพราะมีการปกครองและมีส่วนบำรุงเลี้ยงดูเป็นของตนเอง กรมและกองพัน รวมกันเข้าเป็นกองพล กองทัพ และเพื่อความสะดวกในระเบียบภายในกรมและกองพัน ก็ให้แบ่งส่วนย่อยลงไปอีกชั้นหนึ่ง

พระราชบัญญัติประมวลกฎหมายอาญาทหาร ร.ศ. ๑๓๐

กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้กราบบังคมทูลให้ตราพระราชบัญญัติกฎหมาย อาญาทหารบก ทหารเรือ เพื่อกำหนดลักษณะโทษแห่งความผิดต่าง ๆ ฐานล่วงละเมิด กฎหมายและขนบธรรมเนียมฝ่ายทหาร ซึ่งถ้าทหารทำผิดต่อพระราชกำหนดกฎหมาย สมควร ได้รับความหนักกว่าคนสามัญ ทั้งนี้เพราะทหารเป็นผู้มีอาวุธอยู่ในมือ ถ้าทหารกระทำอะไร ใดตามใจชอบโดยไม่มีกำหนดชี้ชัดขึ้นแล้ว ทหารจะรวมกันเป็นกองทัพอย่างเรียบร้อยไม่ได้

ประมวลกฎหมายอาญาดังนี้ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้ทรงปรึกษากับนายปาดูซ์ ที่ปรึกษากฎหมาย ให้ร่วมกันร่างกฎหมายกับกรมการฝ่ายทหารบก ทหารเรือ ร่างประมวลกฎหมายอาญาทหารได้ถือตามตัวภาษาอังกฤษเป็นหลัก และได้ มีการแก้ไขเพิ่มเติมฉบับแปลเป็นภาษาไทยทุกเกล้าฯ ถวายให้ตราเป็นพระราชบัญญัติ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ กระทรวงกลาโหมได้จัดให้มีการประชุมพลสวนสนามในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นงานใหญ่ ทหารทุกกรมกองได้เข้าร่วมในพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงมาพระที่นั่งตรวจพลพร้อมด้วย ผู้แทนจากพระเจ้าแผ่นดินประเทศต่าง ๆ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นผู้บังคับการ ทหารทั้งปวงนำแถวทหารผ่านหน้าพระที่นั่ง เมื่อเสร็จการสวนสนามแล้ว ทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯ พระราชทานกษา ทรงตั้งกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นจอมพล นับเป็น
 พระเกียรติยศสูงสุดในชีวิตที่ทรงได้รับ^๑ อันเนื่องมาแต่ผลงานที่ได้ทรงพระอุสาหะ
 กระทำไว้ตั้งแต่เริ่มเข้ารับราชการในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ประชวรพระโรคภายใน
 มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ เสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรปหลายครั้ง จนสิ้นพระชนม์
 เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ รวมพระชนมายุได้ ๓๘ พรรษา^๒

ศูนย์วิทยพัชกร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๕๐.

^๒ ราชสกุลวงศ์, หน้า ๙๕.